

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Rümeysa KAYNAK

ÇİVİ YAZILI BELGELER VE ARKEOLOJİK BULGULAR IŞIĞINDA
YENİ ASUR SARAY MİMARİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2022

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Rümeysa KAYNAK

ÇİVİ YAZILI BELGELER VE ARKEOLOJİK BULGULAR IŞIĞINDA
YENİ ASUR SARAY MİMARİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Hülya KAYA HASDEMİR

MUŞ-2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ASUR COĞRAFYASI VE SİYASİ TARİHİ

1.1. ASUR COĞRAFYASI VE SİYASİ TARİHİ	3
---	---

İKİNCİ BÖLÜM

ASUR SARAY MİMARİSİ

2.1. II. AŞUR-NASİR-APLİ SARAYI- KALHU/IRAK	9
2.2. TİL BARSİP SARAYI-TİL BARSİP/HALEP	15
2.3. KALHU ORTA SARAY-KALHU/IRAK	17
2.4. HADATU SARAYI-ARSLANTAŞ/HALEP.....	21
2.5. DUR-ŞARRUKİN II. ŞARRUKİN SARAYI-HORSABAD/IRAK	24
2.6. SİN-AHHE-RİBA SARAYI-NİNİVE/IRAK.....	29
2.7. KALHU AŞUR-AHA-İDDİN SARAYI-KALHU/IRAK.....	33
2.8. SAM'AL YUKARI SARAY-ZİNCİRLİ/GAZİANTEP	34
2.9. AŞURBANİPAL SARAYI-NİNİVE/IRAK	35
2.10. KALHU KENT SURU SARAYI-KALHU/IRAK.....	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SARAY KABARTMALARINDAKİ BAZI SEMBOL VE MOTİFLER

3.1. HAYAT AĞACI MOTİFİ.....	42
3.2. MÜZİK VE MÜZİSYENLER	47
3.3. İNSAN BAŞLI ASLAN GÖVDELİ KABARTMALAR.....	49

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ASUR SARAY BÖLÜMLERİ

4.1. TAHT ODASI.....	51
4.2. HAREM	52
4.3. MUTFAK.....	54

4.4. KÜTÜPHANE	60
4.5. BAHÇELER	62

BEŞİNCİ BÖLÜM
ASUR SARAY MENSUPLARI

5.1. KRALLAR.....	66
5.2. KRALİÇELER.....	69
5.3. PRENS VE PRENSESLER.....	74
5.4. HADİM AĞALARI.....	76
SONUÇ.....	79
KAYNAKÇA	86
EKLER.....	97

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇİVİ YAZILI BELGELER VE ARKEOLOJİK BULGULAR IŞIĞINDA YENİ ASUR SARAY MİMARİSİ

Rümeysa KAYNAK

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Hülya KAYA HASDEMİR

2022, 133 sayfa

M.Ö. 2000 yılında temelleri atılan Asur Devleti, Anadolu ile kurduğu ticaret ağı sayesinde sınırlarını genişletmek ile kalmamış Mezopotamya’da da tek güç haline gelmiştir. Bölgede güçlenen Asur Devleti, gücünü halka ve düşmanlarına göstermek için özellikle Yeni Asur Dönemi’nde tahta çıkan her kral saray inşa ettirmiştir. Saraylar devletin en muhteşem yapılarıdır. Yapıların devasa ve süslü olmasına dikkat edilmiştir. Saraylar hakkında bilgileri kral yazıtlarından ve arkeolojik kalıntılardan öğrenmekteyiz.

Saraylar döneminin sosyolojik, ekonomik ve siyaseti hakkında bilgiler sunan önemli yapılardan biridir. Bu çalışmada Yeni Asur Devleti’nin simgesi olarak kabul edilen saraylar hem fiziki hem de sosyal yapılarıyla birlikte ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda ilk önce sarayların mimarisi hakkında bilgi verilip daha sonra saray kabartmalarından dönem ve Asur İmparatorluğu hakkında tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Sarayların kaç bölümden oluştuğuna ve hangi özellikler taşıdığına da değinilmiş olup en son saray halkı ele alınıp sarayda nasıl bir sosyal hayatın olduğuna açıklık getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Asur, Saray, Sanat, Kral, Kraliçe.

ABSTRACT
MASTER’S THESIS
NEW ASSYRIAN PALACE ARCHITECTURE IN THE LIGHT OF
CUNEIFORM DOCUMENTS AND ARCHAEOLOGICAL FINDINGS

Rümeysa KAYNAK

Advisor: Assistant Prof. Hülya KAYA HASDEMİR

2022, Page: 133

B.C. The Assyrian State, whose foundations were laid in 2000, not only expanded its borders, thanks to the trade network it established with Anatolia, but also became the only power in Mesopotamia. The Assyrian State, which gained strength in the region, had a palace built by every king who ascended the throne, especially in the New Assyrian Period, in order to show its power to the public and its enemies. Palaces are the most magnificent structures of the state. They paid attention to the huge and ornate structures. We learn about the palaces from royal inscriptions and archaeological remains.

It gives information about the sociological, economic and politics of the palaces period. Despite the powerful empire of the period, it was a great shortcoming that the palaces, which were the symbols of the empire, were not examined. In this study, a small attempt has been made to fill this gap. In our study, firstly, information about the architecture of the palaces was given and then determinations were made about the period and the Assyrian Empire from the palace reliefs. The number of parts of the palaces and what features they have were also mentioned, and finally, the people of the palace were discussed and it was clarified what kind of social life was in the palace.

Key Words: Assyrian, Palace, Art, King, Queen.

ÖNSÖZ

Asur İmparatorluğu hakkında yapılan çalışmalarda genellikle siyasi ve askeri konuların daha fazla ele alındığı görülmektedir. Asur İmparatorluğu'nun sınırlarının çok fazla geniş olması için sürekli bölgeler ele geçiren kralların nasıl bir mekânda yaşadıklarını ve kimlerle yaşadığına pek fazla değinilmemiştir. Bu tez karanlıkta kalan sarayların ve saray mensuplarının araştırmaya değer olduğu düşünüldüğünden ele alınmıştır.

Tez çalışmam boyunca engin bilgisi ile destekleriyle, önerileriyle, akademik alanda çıktığım yolda ışık olan ve çalışmalarında sabırla sorularımı cevaplayan kıymetli ve saygı değer danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Hülya KAYA HASDEMİR, önerilerinden faydalandığım kıymetli Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Selim BAYSAL ve Dr. Öğr. Üyesi Muammer ÖZDEMİR hocalarıma çok teşekkür ederim.

Son olarak öğrenim hayatımda sabır ve anlayışlarıyla bana destek olan, eğitim hayatım için her türlü fedakarlığı yapan, her zaman motive eden ve bugünlere gelmemde karşılığı ödenmeyecek emeği olan sevgili annem Arzu KAYNAK' a, babam Turan KAYNAK' a, kardeşlerim Sümeyye ve Hudalfa'ya yürekten teşekkürlerimi sunarım.

Muş-2022

Rümeysa KAYNAK

KISALTMALAR DİZİNİ

CAD	:	The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago
m	:	Metre
M.Ö.	:	Milattan Önce
SAA	:	State Archives of Assyrian
vb.	:	Ve Benzeri



GİRİŞ

Eski Mezopotamya tarihinde önemli bir yere sahip olan Asur İmparatorluğu günümüze kadar farklı yönleriyle birçok kez ele alınmıştır. İmparatorluğun topraklarının en geniş sınırlarına ulaştığı Yeni Asur Dönemi sadece siyasi tarihi ile değil aynı zamanda imar faaliyetleri ile de uzmanlara çalışılacak birçok konu sunmaktadır. İmparatorluğun gücünü yansıtan saraylar bugüne kadar bazı makale ve bazı kitaplarda ele alınmış olsa da, konu sarayların mimari yapısının yanı sıra içerisinde yaşayan mahiyet, saray kabartmaları ve sarayın bölümlerinin işlevlerini kapsayacak şekilde bir bütün olarak henüz ele alınmamıştır.

Bugüne kadar yapılan birçok çalışma Yeni Asur Dönemi'nin siyasi, askeri, ekonomi, mimari, sanat gibi farklı alanlarının ortaya çıkarılmasında şüphesiz önemli katkılar sağlamıştır. Ancak Yeni Asur Dönemi sarayları ve saray mensuplarının her yönüyle ele alındığı bir çalışmanın eksikliği hissedilmiştir. Çalışmamızın amacı bu boşluğu mümkün olduğu kadar doldurmaktır. Bizi bu çalışmaya iten bir diğer sebep ise saraylar ve saray erkânı üzerine yapılan Türkçe çalışmalarının sayıca az olması olmuştur.

Çalışmamızda saray kavramının açılımı, Yeni Asur Dönemi'nde inşa edilen saray sayıları, inşa edilen sarayların mimarisi, sarayların kaç bölümden oluştuğu ve bu bölümlerin mimari ve sosyal özellikleri, sarayın bölümlerinde kimlerin yaşadığı ve bu kişilerin siyasi, ekonomik ve sosyal hakları ile sarayda görev alan kişiler araştırılmıştır. İnşa edilen sarayların duvar kabartmaları, kabartmaların hangi malzemelerden yapıldığı ve bu kabartmaların dönemin diğer uygarlıkları ile benzerliği, kabartmaların dini ve siyasi önemleri araştırılmıştır. Böylelikle, Yeni Asur Dönemi'nde inşa edilen sarayların mimari özelliğine, saray bölümlerine, saray kabartmalarına ve saray mensuplarına ışık tutmak amaçlanmıştır.

Tezimiz beş bölümden oluşmaktadır. I. bölümde, Asur Devleti'nin kurulduğu coğrafya ve bu coğrafyada Asur'dan önce yerleşen medeniyetlere kısaca değindikten sonra Eski Asur, Orta Asur ve Yeni Asur'un siyasi tarihi ele alınmıştır. II. bölümde, ilk başta saray sözcüğünün açılımına, Yeni Asur Dönemi'nde inşa edilen sarayların genel mimarisine değindikten sonra saray bölümleri hakkında bilgi verilmiştir. Yeni Asur Dönemi'nde kurulan on sarayın mimarisi tek tek açıklanmaya çalışılıp sarayların genel

mimarisi hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. III. bölümde, sarayların duvar kabartmaları ele alınıp dönemin diğer medeniyetleri ile mukayese yapılmıştır. IV. bölümde, sarayların en büyük odası olan taht odasının, harem, mutfak, kütüphane ve en son olarak saray bahçelerinin mimari ve sosyal özelliklerine değinilmiştir. V. bölümde, sarayda yaşayan kişilerden kral başta olmak üzere kraliçeler, prens, prensler ve kralın sağ kolu olarak bilinen hadımlar ele alınmıştır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz üzere, şimdiye kadar konumuzla ilgili toplu bir çalışma yapılmamıştır. Birkaç makale ve bazı kitaplarda Yeni Asur Sarayları ele alınmıştır. Bu anlamda David Kertai'nin *"The Architecture of Connectivity Ashurnarsipal II's Late Assyrian Palace in Kalhu"*¹ ve *"Kalhu's Palaces of War and Peace: Palace Architecture at Nimrud in The Ninth Century BC"*² ve Gojko Barjomovic'in *"Pride, Pomp and Circumstance: Palace, Court and Household in Assyria 879-612 BCE"*³ başlıklı makaleleri, Kirk Albert Grayson'un *"Assyrian Royal Inscriptions I"*, *"Assyrian Royal Inscriptions -II"*⁴ ve Daniel David Luckenbill'in *"Ancient Recorts of Assyrian and Babylonia I"*, *"Ancient Recorts of Assyrian and Babylonia-II"*⁵, Veli Sevin'in *"Yeni Assur Sanatı Mimarlık I"*⁶, *"Yeni Assur Sanatı Resim II"*⁷ adlı eserler Yeni Asur sarayları hakkında başvurduğumuz önemli kaynaklardır. Çalışmamızda Akadca sözlük CAD sıkça kullanılmıştır. Ekler bölümünde değindiğimiz resimler için British Museum'dan faydalanılmıştır.

¹ David Kertai, "The Architecture of Connectivity Ashurnarsipal II's Late Assyrian Palace in Kalhu", Herausgegeben Von, Dietmar Kurapkat, Peter I. Schneider and Ulrike Wulf-Rheidt (ed.), **Die Architektur Des Veges Gestaltete Bewegung im Gebauten Raum** (337-347), Berlin: Schnell Steiner, 2012.

² David Kertai, "Kalhu's Palaces of War and Peace: Palace Architecture at Nimrud in The Ninth Century BC" **British Institute For The Study of Iraq**, Vol. LXXIII, London, 2011.

³ Gojko Barjomovic, "Pride, Pomp and Circumstance: Palace, Court and Household in Assyria 879-612 BCE", Jeroen Duindam, Tülay Artan and Metin Kunt (ed.), **Royal Courts .n Dynastic States and Empires** (25-61), Leiden-Boston: Brill, 2011.

⁴ Kirk Albert Grayson, *Assyrian Royal Inscriptions I-II* (Wiesbaden 1972-76).

⁵ Daniel David Luckenbill, *Ancient Recorts of Assyrian and Babylonia I-II* (Chicago 1926-27).

⁶ Veli Sevin, **Yeni Assur Sanatı Mimarlık I**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

⁷ Veli Sevin, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

BİRİNCİ BÖLÜM

ASUR COĞRAFYASI VE SİYASİ TARİHİ

1.1. ASUR COĞRAFYASI VE SİYASİ TARİHİ

Mezopotamya Yunanca “Mesos” (Orta) ve “Potamos” (Irmak) sözcüklerinin birleşiminden türetilmiş ve iki ırmak arası anlamına gelmektedir. Eskiçağ tarihinde Mezopotamya olarak adlandırdığımız alan Fırat ve Dicle ırmaklarının Doğu Anadolu’dan ayrılıp Eski Babil ya da günümüzdeki Bağdat yakınlarında birbirine 30 km yaklaştıkları ve bu iki ırmak arasında kalan alandır. Eskiçağda Fırat ve Dicle ayrı ayrı Basra Körfezi’ne dökülürken bugün 145 km’lik *Şattülarap* akarsuyu ile birleşip denize dökülmektedir. Bu iki ırmağın her yıl biriktirdiği alüvyonlar alanı genişletmektedir. Bu durumda bugün Mezopotamya olarak adlandırdığımız coğrafya günümüzde Kuzey Suriye ve Irak’ı kapsayan ve Toroslar’dan Basra Körfezi’ne kadar olan tüm bölgeyi kapsayan alandır.⁸ Mezopotamya’ya Mısırlılar iki nehir anlamına gelen “*Naharina*” ismini verirken İslamiyet’in bölgeye geldiği zamanlarda ise “ada” anlamına gelen “*Cezire*” ismi kullanılmıştır.⁹ Fırat ve Dicle nehirleri Mezopotamya’yı Eski Yakın Doğu’nun üç büyük medeniyetinden biri haline getirmiştir. Bu iki nehir sayesinde verimli olan bölge birçok kavim tarafından istilalara uğramıştır.¹⁰ Mezopotamya coğrafyasına genel olarak baktığımız zaman burada *Sumerler, Akadlar, Amurrular, Kassitler, Asurlar, Hurriler, Aramlar, Persler, Yunanlar, Partlar ve Sasaniler* gibi kavimlerin egemenlik kurduklarını görmekteyiz.¹¹

Mezopotamya birçok kavmin istilasına uğramasına rağmen bölgede en etkin ve ilk şehir kültürünü oluşturan kavim Sumerler’dir. Sumerler bölgeye gelmeden önce bölgede bazı toplulukların var olduğu tahmin edilmektedir. Bu topluluklar yazılı bir kültüre sahip olmadıklarından dolayı kim oldukları hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat araştırmacılar Mezopotamya’ya Sumerler’den önce gelen

⁸ Bülent İplikçioğlu, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1994, s. 45.

⁹ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2015, s. 21.

¹⁰ Ekrem Memiş, “Eski Mezopotamya’da Yönetme Yetkisinin Tanrısallığı Meselesi”, L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım ve Oktay Pekşen (ed.), *Mezopotamya’nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı* (115-139), İstanbul: Değişim Yayınları, 2019, s. 116.

¹¹ İsmail Baytak, “Eskiçağ Mezopotamya’sında Rahip-Kral/Tanrı-Kral Yönetimi ve Devlet”, L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım ve Oktay Pekşen (ed.), *Mezopotamya’nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı* (421-436), İstanbul: Değişim Yayınları, 2019, s. 422.

toplulukları Önsümerler anlamına gelen “*Presumerienler*” olarak adlandırırken Fırat’ın kıyısında oturan toplulukları ise “*Protofıratlılar*” olarak adlandırmıştır.

M.Ö. 3500’lerde kökenleri Hint kültürü içinde aransa da nereden geldiklerini tam olarak bilmediğimiz Sumerler Mezopotamya’ya göç ederek gelmişlerdir. Mezopotamya’nın güneyindeki bataklıkları kurutup yerleşmişlerdir. Burada mevcut olan köy kültürünü şehir kültürüne dönüştürüp, kent devletleri kurmuşlardır. Eridu, Ur, Uruk, Umma, Şuruppak, Lagaş ve Kiş bu şehir devletlerinden bazılarıdır.¹² Prof. Dr. Füzûzan Kınal’ın verdiği bilgiye göre Sumer kent devletlerinin tepesinde her kentin tanrısının tapınağı yer alırken, halka ait olan evler bu tapınakların etrafına inşa edilirdi. Kent devletlerini yöneten kişiye Ensi (rahip kral) veya Lugal (Büyük Adam)¹³ denilmektedir. Birçok kent devletlerinden var olan Sumer, bu kent devletleri arasında tarım alanları ve otlaklar gibi konularda hâkimiyet mücadelesi oluşmuş bu mücadelelerden dolayı bir birlik sağlanamamıştır.¹⁴ Son zamanlara doğru Lugalzaggesi önderliğinde büyük bir devlet çerçevesinde bir araya gelmeye başlamıştı. Fakat Orta Mezopotamya’da yeni bir kavim baş göstermiştir. Sumerler egemenliklerini bu yeni kavime vermek zorunda kalmıştır. Bu yeni kavim Akadlardır.¹⁵

M.Ö. 3000 yılında Sami kökenli Akadlar Mezopotamya tarih sahnesine çıkmıştır. Devletin kurucusu olan Sargon (Şarrukin) Sumer kent devletlerini hâkimiyeti altına alarak Sumer ve Akad kültüründen oluşan bir devlet yapısı meydana çıkarmıştır. Savaş seven bir kişiliğe sahip olan Sargon¹⁶ devletin sınırlarını Anadolu, Suriye ve Elam’a seferler düzenleyerek kuzeyde Anadolu toprakları, güneyde Basra Körfezi, batıda Akdeniz ve doğuda Elam’a kadar genişletmiştir.¹⁷ İmparatorluğun sınırlarını genişleten kral Sargon yazıtlarında kendinden “*güneşin battığı ülkenin bitimine kadar gitti*” şeklinde bahsetmektedir. Aşağı yukarı 150 yıllık bir imparatorluk süreci olan Akad krallarının ilki Sargon, Rimuş, Maniştusu ve Naram-sin’dir. Sargon’dan sonra tahta oğlu Rimuş geçmiştir. Rimuş ülkenin güvenliğini sağlayamayıp öldürüldükten sonra

¹² İplikçioğlu, **a.g.e.**, s. 48.

¹³ Aage Westenholz, “The Sumerian City-State”, Mogens Herman Hansen (ed.), **A Comparative Study of Six City-State Cultures: An Investigation Conducted by the Copenhagen Polis Centre** (23-42), Copenhagen: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2002, s. 29.

¹⁴ Westenholz, **a.g.m.**, 26.

¹⁵ İplikçioğlu, **a.g.e.**, s. 49.

¹⁶ Veli Ünsal, “MÖ. III. Binyılda Mezopotamya’da Yönetim ve Din”, L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım ve Oktay Pekşen (ed.), **Mezopotamya’nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı** (41-62), İstanbul: Değişim Yayınları, 2019, s. 46.

¹⁷ Memiş, **a.g.m.**, s. 119.

tahta kardeşi Maniştusu geçmiştir. Maniştusu'dan sonra en kudretli kral olan Naram-sin geçmiştir. Naram-sin dedesinin politikalarını takip ederek Anadolu'ya seferler düzenlemiştir. Bu seferler sonucunda ülkenin sınırlarını daha da genişletmiş ve güvenliği sağlamıştır. Fakat kendisinden sonra tahta geçen krallar Akad Devleti'nin gücünü koruyamamıştır.¹⁸ Büyük güce sahip olan imparatorluk içinde yaşanan etnik çatışmalar, din ve dil birliğinin olmaması, güvenliğin olmaması, ağır vergilerin altında ezilen kavimlerin ayaklanması¹⁹ ve dağların ejderhaları olarak söz edilen Gutiler'in saldırısı üzerine M.Ö. 2150 yılında siyasi varlığı son bulmuştur.

Asur tarihi kronolojik olarak, Eski Asur Dönemi (MÖ. 1970–1750), Orta Asur Dönemi (MÖ. 1392–934) ve Yeni Asur Dönemi (MÖ. 934–612) olmak üzere üç döneme ayrılmaktadır.²⁰

Eski Asur Dönemi'nde, Sumer ve Akad devletlerinin çevresindeki halkların geneli gibi Asurlar da göçebe olarak yaşamışlardır. Asurlular bu göçebe halk ile beraber yaşamaktadır.²¹ Bölgede Sumer'in gücü azalmaya başlayınca Sami kökenli olan Asur halkı bugünkü Musul'un 100 km güneyinde Asur adında kent kurmuşlardır.²² M.Ö. 1970 yılında kurulan Asur, ilk dönemlerinde bir devlet vasfına sahip olmadığından Mezopotamya'da bulunan güçlü devletler tarafından sürekli hâkimiyet altına alınmıştır. Asur'un bu durumu Anadolu bölgesi ile kurduğu geniş ticaret ağı ve yeni topraklar ele geçirmesiyle son bulmuştur. Asurluların Anadolu ile kurduğu bu ticaret ağı sadece ekonomik değil aynı zamanda iki medeniyetin kültürel ve sosyal açıdan da gelişmesini sağlamıştır. Asurların bu parlak dönemi fazla sürmemiş, Babil kralı Hammurabi döneminde Babil hâkimiyetine girmişlerdir.

Asur'un Babil'e tabiiliği uzun sürmemiş, güçlerine kavuşan Asurlular tekrar bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmışlardır. Hurri kökenli olan Mittani Devleti'nin zayıflaması, Asur Devleti'nin Yakın Doğu'da güçlü bir siyasal örgüt olmasını

¹⁸ Ünsal, **a.g.m.**, s. 48.

¹⁹ Füzûzan Kınal, **Eski Mezopotamya Tarihi**, Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1983, s. 83.

²⁰ Ahmet Selim Baysal, “*Asurlular'da Tarih Yazımı ve Takvim Sistemi*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, 2016, s. 17.

²¹ Erol Sever, **Asur Tarihi**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2008, s. 52. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, 2016, s. 17.

²² Erol Sever, **Asur Tarihi**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2008, s. 52

²² Amelie Kuhrt, **Eski Çağ'da Yakındoğu**, Dilek Şendil (çev.), İstanbul: 2021, s. 104.

sağlamıştır. Yeni Yükseliş Dönemi I. Aşşur-uballit ile başlamış ve I. Şalmanu-aşerid'in Mittani Devleti'ni tam olarak yıkmasına kadar sürmüştür.²³

Yeni Asur Dönemi'nde, Asur İmparatorluğu'nun asıl doğuşu 10. yüzyılın sonuna doğru tahta geçen II. Aşur-dan ve kendinden sonra tahta geçen oğlu II. Adad-nirari döneminde gerçekleşmiştir. Tahta geçen Adad-nirari Asur, Kalhu ve Ninive gibi önemli kentlerin güvenliğini sağlamış, güneyde Babil hâkimiyetinde bulunan bölgeyi ele geçirerek bölgede tekrar Asur hâkimiyetini sağlamıştır. Daha sonra tahta oğlu II. Tukulti-ninurta geçer.²⁴ II. Tukulti-ninurta Arami kabilesinden olan Bit-Zamani, Mardin ve Tut Abdin Dağlarına seferler düzenleyerek Diyarbakır bölgesini hâkimiyeti altına almıştır. Yeni Asur Krallığının yayılma ve yapılanma faaliyetlerini II. Tukulti-ninurta'dan sonra tahta geçen II. Aşur-nasir-apli devam ettirmiştir. Toprakları genişleyen ülkenin tek başkent olan Asur'dan yönetiminin zor olduğunu anlayan II. Aşur-nasir-apli Kalhu'yu (Nimrud) başkent olarak ilan eder. Burada kendisi ve ailesinin ikameti için bir saray inşa eder. 25 yıllık iktidarı boyunca toplan 14 sefer düzenlemiştir.²⁵ Bu kraldan sonra Şalmaneser adıyla bilinen III. Şulmanu-aşerid tahta geçer. Bu kralın askeri yönü daha fazla ön plana çıktığından dolayı imparatorluğun büyümesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde Asur'un gelişmesine ve ilerlemesine engel olan büyük bir ayaklanma çıkar. Bu ayaklanmaya Asur, Ninive, Arbail ve Arrapha gibi önemli şehirlerine ilaveten 27 kentte katılmıştır.²⁶ İsyan tahta geçen V. Şamşi-Adad döneminde bastırılmıştır. V. Şamşi-Adad'tan sonra tahta III. Adad-Nirari geçmiştir. Tahta geçen III. Adad-Nirari'nin yaşının küçük olmasından dolayı annesi Şammuramat ülkeyi yönetme fırsatı bulmuştur. Bu dönemde iç karışıklıklar ortaya çıkmış ve bu iç karışıklık sonucunda tahta kraliyet soyundan olduğu kesin olmayan III. Tiglat-pileser geçmiştir. III. Tiglat-pileser ile Asur'da bir yükseliş süreci başlamıştır.²⁷ Urartulara savaş açıp başkentleri Tuşpa'yı kuşatmış ve daha sonra Babil'i hâkimiyetine alarak Babil kral tacını giymiştir²⁸ III. Tiglat-pileser öldüğünde

²³ Veli Sevin, **Yeni Assur Sanatı Mimarlık I**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, s. 8.

²⁴ Kemalettin Köroğlu, **Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, s. 156.

²⁵ Köroğlu, **a.g.e.**, s. 158.

²⁶ Kuhrt, **a.g.e.**, s. 146.

²⁷ Koray Toptaş ve Faruk Akyüz, "Yeni Asur İmparatorluğu'nda Taht Mücadeleleri ve Darbeler", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt XXXIX, S 68, 2020, s. 57.

²⁸ Fatma Birecikli, "*Yeni Asur Devleti Siyasi Tarihi ve Kültürü*", (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Gazi Üniversitesi SBE, 2010, s. 31.

ardında güçlü bir imparatorluk bırakmıştır. Kendinden sonra tahta V. Şalmanaser geçmiştir. V.Şalmanaser Dönemi hakkında bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Saray entrikası sonucu öldürüldüğü ve yerine III. Tiglapileser'in oğlu olarak bilinen II. Sargon'un geldiği bilinmektedir. III. Tiglat-pileser gibi Urartu Devleti'nin içlerine kadar ilerlemiş ve devletin gücünü korumuştur.²⁹ II. Sargon'dan sonra tahta Sanherip veya Sin-ahhe-riba geçmiştir. Babasının ölümünden sonra aniden tahta geçmesine rağmen ülkenin problemlerine kısa sürede çözümler bulmaya başlamıştır. Kendisine yeni başkent olan Ninive'de bir saray inşa ettirmiştir. Tapınakta dua ederken oğlu tarafından öldürülmüş ve yerine Asarhaddon gelmiştir.³⁰ Kral Asarhaddon İskitler, Kimmerler ve Medler olmak üzere üç tehlike ile uğraşmıştır. Ölümünden sonra Asur İmparatorluğu'nun son güçlü kralı Aşurbanipal tahta geçmiştir. Aşurbanipal'in babasından askeri ve ekonomik alanda güçlü bir devleti devraldığını söyleyebiliriz.³¹ Aşurbanipal'in ölümü üzerine imparatorlukta çeşitli sorunlar baş göstermeye başlamıştır. Aşurbanipal'den sonra Asur tahtına Asur-etillu-ilani geçmiş ancak saltanatı fazla uzun sürmeden Aşurbanipal'in diğer oğlu Sin-şar-işkun bir darbe ile yönetimi ele geçirmiştir. Saray içindeki bu karışıklıktan faydalanan eski Asur valisi Nabupolassar, Babil'de krallığını ilan etmiştir. Asur'a son darbe Medler tarafından vurulmuştur. Nabupolassar Med kralı Kyaksares birleşerek başkent Ninive'ye saldırıp şehri yağmalamışlardır. Bu sırada Asur kralı Sin-şar-uşkin ölmüş ve ailesi esir alınmıştır. Katliamdan kurtulmayı başaran II. Asur-uballit Harran'a giderek orada kendini Asur Kralı olarak ilan etmiştir. Fakat Babil ordusu ve Med ordusu Harran'a yürüyüp II. Asur-uballit'in ordusunu mağlup ederek Asur İmparatorluğu'na kesin olarak MÖ 612 yılında son vermiştir.³²

²⁹ Köroğlu, **a.g.e.**, s. 172.

³⁰ Köroğlu, **a.g.e.**, s. 177.

³¹ Koray Toptaş, "*Filolojik ve Arkeolojik Belgeler Işığında Asurbanipal ve İcraatları*", (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, 2020, s. 3.

³² L. Gürkan Gökçek, **Asurlular**, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2015, s. 224.

İKİNCİ BÖLÜM

ASUR SARAY MİMARİSİ

Bu çalışmada Asur Devleti'nin sınırlarının en geniş haline ulaştığı, Yeni Asur Dönemi olarak adlandırılan ve yaklaşık 400 yıl süren zaman dilimi içerisinde inşa edilen saraylar ele alınmıştır. Yeni Asur Dönemi'nde hâkimiyet altına alınan bölgelerden alınan vergiler ve askeri seferlerden elde edilen ganimetler sayesinde Asur ekonomisi zenginleşmiştir.³³ Bu zenginleşme sayesinde Yeni Asur Dönemi'nde tahta geçen her kral gücünün göstergesi olarak saraylar inşa ettirebilmiştir. Yapılan saraylar imparatorluğun zenginliği ve kralın gücünün simgesi haline gelmiştir. Sarayların güç ve zenginliğin simgesi olmasından dolayı yapımına önem verilmiş ve inşaları için gerekli olan malzemeler Anadolu'dan temin edilmiştir. Ninive'de I. Şalmanu-aşerid ve Aşurbanipal dönemleri arasında toplam 13 sarayın yapıldığını görmekteyiz. Bu örnekten de imparatorluk döneminde sarayların artışlarını açık şekilde görebilmekteyiz.

Akadca sarayın karşılığı olan ve *Büyük Ev* anlamına gelen “*ekallu*” Sumerce É.GAL sözcüğünden türetilmiştir. Yeni Asur saraylarının genel yapısına baktığımızda *bābānu* (*bābu*=kapı) ve *bītānu* (*bītu*=ev) olmak üzere iki ana bölüme ayrılmıştır. *Bābānu* sarayın büyük olan dış alanına verilen isimken *bītānu* ise iç alana verilen isimdir.³⁴ Dış avlu olarak bilinen *bābānu* alanında idari ofisler, depolar, servisler, ahırlar ve arşiv odaları bulunurken iç avlu olarak bilinen *bītānu* alanında ise ince uzun şeklinde odalar bulunmaktadır. Yeni Asur saray mimarisinin genel yapısına baktığımızda şekil olarak eski Mezopotamya evlerinin yapısına benzediğini görmekteyiz. Dış ve iç avlu oda kümeleri ile birbirine bağlanmaktadır. Bu oda kümelerine “*Ana Kabul Salonu*”, “*Taht Odası Kümesi*” veya “*Kral Odası*” şeklinde isimler verilmektedir. Saraya ilk girişte bu oda ile karşılaşmaktayız.³⁵ Sarayın bu alanlarından başka harem alanı da bulunmaktadır. Bu alan ile ilgili bilgiler kısıtlıdır. Fakat yapılan kazı çalışmalarının sonucunda ele geçen arkeolojik bulgular sayesinde bu alanda kral, kralın annesi, kralın eşi, cariyeler, prensesler, prensler ve kadın hizmetçiler bulunurken bunların harem dışındaki alan ile iletişimini sağlayan ve önemli bir görev üstlenen hadımların yaşadığı da öğrenilmiştir. Kralın ve sarayda yaşayanların beslenmeleri için mutfak bulunmaktadır. Bu alanda

³³ Köroğlu, a.g.e., s. 153.

³⁴ Sevin, a.g.e., s. 45.

³⁵ Sevin, a.g.e., s. 46.

çeşitli yöntemlerle yemekler pişirilir ve krala sunulurdu. Saraylarda mutfaktan sonra saray kütüphaneleri gelmektedir. Kütüphaneler sarayların en önemli alanlarından biridir. Saray kütüphanelerinden en önemlisi kral Aşurbanipal'ın kurduğu Aşurbanipal saray kütüphanesidir. Bu kütüphanede çeşitli alanlarda eserler bulunmaktadır. Sarayın en son bölümü saray bahçeleridir. Krallar saray bahçelerinin yapımına çok önem vermiştir. Boş alanlarında bahçelerine gidip meyveler toplayıp bahçedeki hayvanlarla ilgilenmişlerdir. Kurdukları bahçelerin sulanması için kanallar açmışlardır. Bahçelerinde bitkilerden başka çeşitli vahşi hayvanlar bulunmaktadır. Bu hayvanlardan en önemlisi aslandır. Sarayların planına genel olarak baktığımız zaman taht odası, banyo, harem ve arşiv bölümlerinin yerleri standart şekildedir.³⁶

Saray duvarlarındaki resimler saray bölümlerinden sonra dikkatleri çeken diğer bir alandır. Saray kabartmalarında “Musul Mermeri” ve “Alabaster” olarak bilinen bir tür kireçtaşının kullanıldığı bilinmektedir. Bir fırça yardımıyla yapılan duvar resimlerinde genellikle mavi, kırmızı, siyah ve beyaz renkleri kullanılmıştır.³⁷ Sarayların yapımında hammadde olarak çoğunlukla fildişi ve sedirin kullanıldığı bilinmektedir.

Yeni Asur Dönemi'nde II. Aşur-nasir-apli Sarayı (MÖ 879), Til Barsip Sarayı (9.yy), Kalhu Orta Sarayı (?), Hadatu Sarayı (?), II. Dur-Şarrukin Sarayı (MÖ 717-706), Sin-ahhe-riba Sarayı (MÖ 701-711), Aşur-ahha-iddin Sarayı (?), Sam'al Yukarı Sarayı (MÖ 670), Aşurbanipal Sarayı (MÖ 649) ve Kalhu Kent Sarayı (MÖ 7. yy) olmak üzere toplam 10 saray olduğu bilinmektedir.

2.1. II. AŞUR-NASİR-APLİ SARAYI- KALHU/IRAK

II.Aşur-nasir-apli Sarayı Yeni Asur Dönemi'nin en eski sarayı olup Asur'un Kalhu kentinde inşa edilmiştir. İnşası M.Ö. 879 tarihinde tamamlanan bu sarayın inşa edilişi II. Aşur-nasir-apli tarafından şöyle anlatılmaktadır:

“Yeni bir kent yaptım, içine krali ikametim ve soylu beğenim için sedir, selvi, ardıç, şimşir, dut, şamfıstığı ve ilgin ağaçlarından bir saray kurdum. Kapılarına kireçtaşı ve sumermerinden yaptırdığım, dağlar ve denizlerin güçlü hayvanlarını yerleştirerek bezedim, onu görkemli kıldım ve tüm çevresine bakır çiviler çaktım. Geçitlerini sedir, selvi, ardıç ve dut ağacından kanatlı kapılarla kapattım ve

³⁶ Kemalettin Köroğlu, “Anadolu'daki Yeni Assur Dönemi Stelleri ve Kaya Kabartmaları”, Kemalettin Köroğlu ve Selim Ferruh Adalı (ed.), **Assurlular Dicle'den Toroslar'a Tanrı Assur'un Krallığı** (162-207), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 162.

³⁷ Veli Sevin, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, s. 16.

egemenliğim altına aldığım ülkelerden ganimet olarak ellerimle topladığım çok çeşitli altın, gümüş, bakır ve demirle sarayımı güzelleştirdim.”³⁸

Bu metinden Asur krallarının saray inşasına büyük özen gösterdikleri ve sarayların yapımı için yüklü miktarda para, altın ve gümüş harcadıklarının çıkarımını yapabiliriz. Asur krallarının saray inşasına bu denli özen göstermesinin başlıca sebebi sarayları, devletin ve kendi güçlerinin bir simgesi olarak düşünmelerinden kaynaklanmaktadır. Böylece inşa ettirdikleri görkemli saraylar ile diğer devletlere, güç göstergesi yapmışlardır.

Kalhu’da inşa edilen saray günümüzde “Kuzeybatı Sarayı” olarak adlandırılırken II. Şarrukin döneminde ise “Ardıçlı Saray” olarak adlandırılmıştır.³⁹ Saray kuzey ve güney doğrultuda 200 m. uzunluğunda ve 120 m. genişliğe sahiptir.⁴⁰ (Bakınız: Ekler, Resim 1) Saray üç bölüme ayrılmaktadır: Krali ofisler, yönetim bölümü, arşiv, depo, mutfaklar, ahırlar vb. mekanlar kuzey bölümünde; çeşitli törenlerin ve şöenlerin yapıldığı özel alan güney bölümünde, harem olarak niteleyebileceğimiz mahrem alan güneydoğu kısmında yer almaktadır.⁴¹ Sarayın bu bölümlerinin dışında bir zigguratın varlığı bilinmektedir. Sarayda zigguratla beraber çeşitli tapınakların da inşa edildiği bilinmektedir.⁴² Sarayın dış avlusunun bulunduğu bu alan sel yatağına inşa edildiği için büyük tahribata uğramıştır. Bu nedenle bu mekân ile ilgili bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Ancak bina ile ilgili bazı kalıntılar mevcuttur.⁴³ Dış avluya ana giriş kuzey taraftan değil doğu taraftandır. İç avlu yani *bîtānu* dış avluya göre günümüze kadar sağlam gelmeyi başarmıştır. İç avlu 32 x 27 m. boyutlarında olup tabanı su geçirmeyen ziftle kaplanmış, pişmiş topraktan yapılan levhalarla ve duvar resimleri ile döşenmiştir.⁴⁴ Sarayda genellikle taştan kabartmalar bulunmaktadır. Önemli odaların kapılarında insan başlı-kanatlı boğa ya da aslanlar bulunmaktadır. Bu tür kabartmalar Erken Sülaleler Dönemi

³⁸ A. K. Grayson, *Assyrian Royal Inscriptions II* (Wiesbaden 1972-76), s.653.

³⁹ Sevin, **a.g.e.**, s. 46.

⁴⁰ Faruk Akyüz, “*Asur Devleti’nin Başkentleri*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 44.

⁴¹ Sevin, **a.g.e.**, s. 46.

⁴² David Kertai, “Kalhu’s Palaces of War and Peace: Palace Architecture at Nimrud in The Ninth Century BC” **British Institute For The Study of Iraq**, Vol. LXXIII, London, 2011, s. 71.

⁴³ Gojko Barjomovic, “Pride, Pomp and Circumstance: Palace, Court and Household in Assyria 879-612 BCE¹”, Jeroen Duindam, Tülay Artan and Metin Kunt (ed.), **Royal Courtsn Dynastic States and Empires** (25-61), Leiden-Boston: Brill, 2011, s. 29.

⁴⁴ Sevin, **a.g.e.**, s. 47.

sonlarından beri bilinmekte ve Asurlularca “*lamassu*”⁴⁵ ve “*aladlammû*”⁴⁶ olarak adlandırılmaktadır. (Bakınız: Ekler, Resim 10) Asurlular bu düş ürünü yaratıkların kapıdan girmeye çalışan kötülöklere engel olduğunu ve nazara karşı bir apotropaik⁴⁷ önlem ve koruyucu bir unsur olduklarını kabul etmişlerdir. Hitit ve Kuzey Suriye saraylarının kapılarında aslan ve yalın hayvan kemiğı bulunurken Asur saraylarının kapılarında yaratıcı olan insan ile ormanların kralı aslan ve sürülerin dölleyicisi boğadan bir sentez oluşturulmuştur. II. Aşur-nasir-apli Sarayı’nın kapılarında duran en büyük Lamassu 3.5 m yüksekliğinde ve 10 ton ağırlığındadır. Bu Lamassuların en ilginç özelliğı beş ayaklı olmalarıdır. Lamassuya ön cepheden bakınca ön iki ayak, yandan bakınca da dört ayak görölmektedir. Lamassuların yanı sıra, Asurluların “*apkallu*” olarak adlandırdıkları bazıları insan, bazıları kartal başlı kanatlı koruyucu figürler de bulunmaktadır. Bunlar stilize olan kutsal ağacın iki yanında bir elinde bakraç, bir elinde kozalak tutarak ayakta ya da diz çökmüş şeklinde betimlenmişlerdir.⁴⁸ (Bakınız: Ekler, Resim 13) Saray girişlerinde ve özellikle taht odalarının giriş kapılarında bu devasa Lamassuları yapmalarının sebebi konuklarda psikolojik bir etki yaratmaktadır. M.Ö. 9. yüzyılda kabartmalı levhaları iki bölümden oluşmaktadır. Genellikle tek bir figürün bulunduğu ilk bölüm de kral, mabeyin mensupları, muhafızlar, elçiler, tanrısal yaratıklar ve kutsal ağaç figürlerine daha fazla yer verilmiştir. Bu figürlerin üzerinden Eski Mezopotamya tabletlerinde bulunan silindir mühre benzeyen bir yazıt geçmektedir. Bu yazıtta “Standart Yazıt” denmektedir. Yazıtta kralın adı, sölalesi, unvanı, kazandığı zaferlerden özet şeklinde bahsedilmiş ve sarayın yapımını anlatan pasajlara yer verilmiştir. İkinci bölümde taş levha ortadan “Standart Yazıt” ile ikiye ayrılmış ve resimler alt ve üst frizlere yerleştirilmiştir. Savaş, av, kuşatma ve tutsakların huzura getirilmesi gibi resimler bulunmaktadır.⁴⁹

Sarayın kuzey ve güney cephesini oluşturan dış ve iç avluyu taht odasının bulunduğu kral dairesi birleştirmektedir. Dış avluda Suriye’nin değişik ölkelerinden ve

⁴⁵ *lamassatu* CAD, Volume 9 (L), s. 60’da “koruyucu ruh”, “bir tanrıça veya diğı ilahi varlığın figürlü temsili” olarak açıklanmıştır.

⁴⁶ CAD, Volume 1 (A), Part 1, s. 286’da *aladlammû* “dev insan başlı boğa” şeklinde açıklanmıştır.

⁴⁷ David Kertai, “The Architecture of Connectivity Ashurnarsipal II’s Late Assyrian Palace in Kalhu”, Herausgegeben Von, Dietmar Kurapkat, Peter I. Schneider and Ulrike Wulf-Rheidt (ed.), **Die Architektur Des Veges Gestaltete Bewegung im Gebauten Raum** (337-347), Berlin: Schnell Steiner, 2012, s. 341.

⁴⁸ Sevin, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, s. 26-27.

⁴⁹ Sevin, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, s. 28.

farklı kıyafetler ile belirtilen elçilerin kralın huzuruna kabulünü betimleyen kabartmalar bulunmakta ve süslü olan taht odasına dar, üç gözlü bir geçitten gidilmektedir. Taht odasına geçişi sağlayan bu üç gözün her birinde insan başlı kanatlı-aslanlar bulunmaktadır.⁵⁰ Bu üç geçitten biri olan orta girişin doğu ve batı duvarları tek büyük figürlü kabartmalar ile süslenmiştir. Bu süslemelerin konusu Yeni Yıl Bayramı kutlamaları sırasında başkente gelen haraç ve armağanların sunum töreninin gerçekleştirilmesidir. Bu kabartmalarda kral, veliaht (*mār šarri*), sakallılar ve sakalsızlardan oluşan saraylılar ve yabancı elçileri huzura arz eden mabeyinci (*nagir ekalli*) ön planda bulunurken, bunları maymunları ve tepsilerde getirdikleri mücevherleri ile yabancı elçiler takip etmektedir. Elçilerin giysilerine, türbanlarına ve çarıklarına bakıldığında Suriye'nin farklı bölgelerinden geldikleri kolaylıkla fark edilmektedir. Elçileri bekleyen Asur hükümdarının başında Asur krallarına özgü olan fes benzeri polos bulunmaktadır. Başa takılan bu tacın etrafı rozetli bir sargı ile sarılır. Kral yuvarlak yakalı ve kısa kollu tuniğinin üzerine biri belden diğeri kemere sokulup sağ omuzdan sırtta atılan iki şallı tören elbisesi giymiştir. Elinde ise Akad kralı Naram-Sin döneminden itibaren bilinen tarzda iki ok tutarken sol eliyle de yaya dayanmaktadır.⁵¹ (Bakınız: Ekler, Resim 65)

Kuzeybatı Sarayı'nda 70'den fazla oda bulunmaktadır. Bu odalardan en büyüğü ve en özenlisi 47 x 10 m. genişliğe sahip tahta odasıdır. Taht odası (B) yönetici sınıfın kullandığı ve elçilerin ağırlandığı alan olmasından sarayda en çok kullanılan alandır.⁵² Sobolewski, Paley ve Snyder Kuzeybatı Sarayının taht odasına üç giriş olduğunu düşünmektedirler.⁵³ Taht odasına giren kişinin sol tarafına gelecek şekilde yerleştirilen taht altlığı odanın doğu ucunda bulunmaktadır. Üstünde tahtın durduğu iki basamaklı altlık 3.00 x 2.40 m. büyüklüğünde ve 15 ton ağırlığında olup tek bir kireçtaşından oluşmaktadır. Altlığın önünde ve taban üzerinde taştan bir ray sisteminin var olduğu bilinmektedir. Yivli olan raylı sistem kış aylarında salonların sıcaklığını sağlamak için kullanılan hareketli büyük mangallar ile ilgilidir. Yeni Asur Dönemi'ndeki saraylarda

⁵⁰ Sevin, a.g.e., s. 47.

⁵¹ Sevin, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, s. 30-31.

⁵² İsmail Coşkun ve Dilara Demirtaş, "Yeni Asur Saray Sanatı", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt VII, Sayı 4, 2020, s. 2110.

⁵³ Snyder, A. B. and Paley, S. M., (2001), "Experiencing an Ancient Assyrian Palace: Methods For a Reconstruction", **Proceedings of the Twenty First Annual Conference of the Computer- Aided Desing in Architecture- ACADIAN**, New York, 11-13 October 2001, s. 62-71.

soğuk günlerde mangal kullanıldığı hakkında kayıtlar bulunmaktadır. Kralın yemek odasını anlatan metinde konu ile ilgili şunlar kaydedilmiştir:

“Ve bir erkek uşak.....elinde demirden bir çubuk(?) (neşupu parzili), demirden bir kanca (ve) demirden maşa (maşanu parzili) tutar. Mangaldan (kanūnu) ateş ya da kömür (gumāru) düşecek olursa onu alır ve mangala koyar.”⁵⁴

Kuzeybatı Sarayı’nın kalbini oluşturan taht odasının (Bakınız: Ekler, Resim 59) duvarları sarayın diğer odalarında olduğu gibi taş kabartmalar ve freskler ile süslenmiştir. Kabartmalı levhalar Yeni Asur Dönemi’nde yapılan tüm saraylarda kullanılmıştır. Bu kabartmalar saray yapılmadan önce taslak şeklinde işlenmiş yerlerine yerleştirildikten sonra kenarlarında kalan boşluklar molozlarla kapatılıp kerpiç duvar örülmüştür. Taş levhalar bölgede çokça bulunan Musul mermeri olarak adlandırılan sumermerinden yapılmıştır. Kabartmaların kalınlığı 0.25 m. yüksekliği 2.70 metredir. Taht odası kabartmalarından en önemlisi tahtın arkasındaki duvarda bulunan nişin içine yerleştirilen kabartmadır. Kabartma 1.70 m. yüksekliğinde ortada kutsal ağaç ve onun iki yanında kral, kralın koruyucu cinleri ve bunların üzerine kanatlı güneş kursu içinde bulunan tanrı Aşşur gökten iner şekilde resmedilmiştir.⁵⁵ (Bakınız: Ekler, Resim 13) Bu kabartmadan Asur kralının tahta tanrı tarafından çıkarıldığı ve gücünü tanrıdan aldığı betimlenerek kralın tanrısal hakları anlatılmak istenmiştir diyebiliriz. Bu kabartmanın aynısına Asur’un Dur-Şarrukin Sarayı ve Aşurbanipal Sarayı’nda da rastlamaktayız.

Taht odasındaki duvarlarda iki farklı kabartma türü kullanılmıştır. Bunlardan ilki, kral insanüstü yaratıklar veya yüksek rütbede görev yapan yardımcıları ile resmedilirken ikinci türde iki sıra şeklinde dizilmiş savaş ve aslan avı sahneleri öyküsel olarak anlatılmıştır. Bahsettiğimiz iki kabartmanın ortasından yukarıda değindiğimiz standart yazıt kuşağı geçmektedir.⁵⁶

Dikkatleri üzerine çeken iki kabartmanın konusu hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Ortak görüşe göre ilk kabartmadaki kutsal ağacın etrafında duran iki kral II. Aşur-nasir-apli’dir; fakat kraldan önce gelen II. Tukulti-apli-Eşar ve II. Adad-nirari olabileceği hakkında tahminler de vardır.⁵⁷ Taht odasının uzun duvarlarında genellikle iki frizli kabartmalar bulunmaktadır. Bunlardan güney tarafta olan günümüze

⁵⁴ Sevin, a.g.e., s. 48.

⁵⁵ Sevin, a.g.e., s. 49.

⁵⁶ Sevin, a.g.e., s. 50.

⁵⁷ Sevin, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, s. 33.

sağlam ulaşmıştır. Kabartmanın üst frizinde savaş ve kralın aslan ile avı sahnelenmiştir. Fırat kıyılarında avda olan Aşur-nasir-apli, döneme özgü küçük kasa ve küçük tekerlekli olan arabanın içinde geriye dönerek ok atmaktadır. Geriye dönerek ok atmak ilk defa Kuzeybatı Sarayı'nda görülmektedir.⁵⁸(Bakınız: Ekler, Resim 14) Hareketli araç üzerinde geriye dönerek ok atmak, ok atmada ustalaşan kişilerin yapabileceği bir hareket olduğu için Asur krallarının spor ve ok atmada maharetli olduğunu kanıtlamaktadır.

Taht odasının güney duvarından bir geçit ile iç avludan bir salona (F) ulaşılır. Bu salon taht odasının en son birimidir. Bu salonun en önemli özelliği güneydoğu ve güneybatı köşelerinden bir geçit ile *bītānu'nun* çevresinde bulunan önemli iki daireye direk girişi sağlamasıdır. Bu salonun duvarlarındaki kabartmalara baktığımızda bir elinde bakraç, dirsekten yukarı kaldırılmış olan elinde ise kozalak bulunmaktadır. Kartal başlı ve insan gövdeli iki cin arasında duran kraldan başka kutsal ağaç ve karışık yaratıklar betimlenmiştir.⁵⁹

İç avluya açılan diğer daireler batı ve güneybatı doğrultusunda konumlandırılmıştır. Bu dairelerden üç büyük salon (WG, WH, WK) batı tarafında art arda gelirken bu dairelere bağlı küçük daireler (A, WJ, WM) ve bir banyo bulunmaktadır. Güneybatı tarafında ise iki salon (S, X) art arda, iki banyo (T, V) ve bu iki banyoyu birbirine bağlayan küçük bir oda (W) bulunmaktadır. Harem diyeceğimiz alana sarayın güneydoğu ucunda ve küçük avluların etrafına kümelenmiş ve iç avludan ince uzun bir koridor ile ulaşılır.⁶⁰ Sarayın mahrem alanı olarak bildiğimiz harem alanının duvar resimlerine baktığımızda taştan kabartmalara yer verilmemiştir.⁶¹ Sarayın harem alanında duvar resimlerinin olmamasını mahrem olduğundan resim sanatçılarının bu alana alınmaması ya da buraya yabancı ülkelere gelen kişilerin alınmamasına bağlayabiliriz.

Kuzeybatı Sarayı hakkında duvar kalınlığı ve yüksekliğinden başka pek bir şey bilinmemektedir. Fakat saray Asur'un diğer saraylarında olduğu gibi güneşte kurutulan

⁵⁸ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 36.

⁵⁹ Sevin, *a.g.e.*, s. 52.

⁶⁰ Sevin, *a.g.e.*, s. 53.

⁶¹ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 48.

tuğlalar ile örülmüştür.⁶² İki avlu etrafına inşa edilen saray odaları ışığını bu avlulardan alırken koridorların ışıklanması ise duvarın üst tarafında olan açıklıklardan sağlamaktadır. Bu ışıklandırma sayesinde sarayın içi serindir diyebiliriz. Saray muazzam duvar resimleri ile süslenmiştir. Bu süslemelerin geneli kırmızı, mavi, siyah ve beyaz renkler kullanılarak sarayın karanlık havasına renk katmıştır.⁶³

2.2. TİL BARSİP SARAYI-TİL BARSİP/HALEP

Aramiler tarafından M.Ö. 1000 yılında kurulan ve Bit-Adini Devleti'nin başkenti olan Til Barsip Asur kralı III. Şalmanu-aşerid tarafından M.Ö. 856 yılında ele geçirildikten sonra *Kar-Şalmanu- aşerid* olarak adı değiştirilmiş ve Asur eyalet merkezi haline getirilmiştir. Til Barsip Sarayı şehrin güneyinde bulunan tepenin üzerine inşa edilmiştir. Sarayın III. Şalmanu-aşerid tarafından 9. yüzyılda kurulduğu tahmin edilmektedir. Sarayın asıl kullanımı Asur'un bunalımlı dönemlerinde yani 8. yüzyılın ortalarında başlamıştır. IV. Şalmanu-aşerid, III. Aşur-dan ve V. Aşur-nariri dönemlerinde saray yoğun olarak kullanılmıştır. Sarayda oturan kişi Asur'un güçsüz olduğu dönemde *turtānu* adı ile imparatoru durumunda olan Şamşi-ilu'dur.⁶⁴ Sarayın Fırat Nehrine bakan tarafı erozyona uğradığından kuzeydoğu kanadı hakkında bilgilerimiz mevcuttur. Sarayın üç avlusu etrafında toplam 50 oda açığa çıkarılmıştır.⁶⁵ Kuzeydoğu kanadı dikdörtgen planda olup 130 x 70 m. boyutlarındadır. Ana yapıya kuzeybatı tarafında bulunan iki tane büyük kule ile korunan geçitten girilir. (Bakınız: Ekler, Resim 2) Sarayın tamamı tabanları taştan levhalar ile döşeli bir avluya sahip olan üç birimden meydana gelmektedir. Batıda bulunan avluda (A) sarayın hizmetleri için olan odalar ile kümelenmiş ve 65 x 25 m. genişliğindedir. Bu avlunun genişliği ve odaların planı Kalhu *ekal māšarti*'sinin avlusuna benzemektedir. Ön tarafta bulunan avludan (A) girilen ve dış avlu olarak tanımlayabileceğimiz ikinci avlu (B) ana kabul salonuna (XXII) girişi sağlamaktadır. İç avlu veya orta avlu olarak niteleyebileceğimiz üçüncü avlu (C), ana kabul salonunu ve iki büyük özel oda (XXIV, XLVII) arasında

⁶² Oday Abdullah Ahmed Sami Al-Dabooni, “Musul ve Çevresinde Arkeolojik Tahribat, Restorasyon ve Bakım Önerileri”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, 2017, s. 10.

⁶³ Sevin, a.g.e., s. 54.

⁶⁴ Sevin, a.g.e., s. 62.

⁶⁵ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 101.

olup oda ve salonu birbirine bağlar. Böylece Til Barsip Sarayı'nın üç avlu etrafına kümelenen bir saray sistemine sahip olduğunu söyleyebiliriz.⁶⁶

Sarayın duvar resimlerine baktığımızda doğu tarafında bulunan daireler nemli sıva üstüne yapılmış resimler ile süslenmiştir. Her dönem yenilenen resimlerle birlikte eski resimler yerini başka resimlere bırakmıştır. Duvar resimlerinde genellikle kırmızı, mavi ve siyah renkleri kullanılırken bu renklerin karışımından farklı renklerde ortaya çıkarılmıştır. Örneğin; Kırmızı ile beyazın karışımından uçuk kırmızı, kırmızı ile mavi karışımından patlıcan moru, kırmızı, mavi ve siyahın karışımından menekşe kırmızısı elde edilmektedir. Saray duvarlarında göz hizasına gelecek şekilde kral, saray görevlileri, tören, savaş, av, cin, bitkisel desenler ve boğa figürleri çizilmiştir.⁶⁷

Üç gözden oluşan bir geçit ile ulaşılan ana kabul salonunun kuzey duvarında açılan nişe taht yerleştirilmiştir. Taht, iki basamaktan oluşan bir altlığın üzerine oturtulmuştur. Tahtın önünde odanın tabanında 7.50 m. uzunluğunda hareketli yivli bir ray düzeneği bulunmaktadır. Bu salondan hol ile iç avluya geçilmektedir. İç avlunun güney tarafı Fırat Nehrinin yıkıcı sularına yenik düşerken Yeni Asur türüne özel olan doğu ve kuzey kanatları sağlam kalmıştır. Kuzey tarafında ana salon (XXIV), odalar (XV, XXVII, XXVIII, XXX) ve banyo (XXVII) bulunurken güney tarafında ise iki oda art arda gelmiştir. Bu iki salonda ana kabul salonunda bulunan raylı sistem bulunmaktadır. Til Barsip Sarayı'nın günümüze kadar sağlam şekilde gelen alanları iç avluya bakan XXIV ile XLVII numaralı salonlardır.⁶⁸ Büyük olan ana kabul salonunun doğu duvarında bulunan bir resimde kral tahtına oturmuş ve huzuruna çıkanları kabul etmektedir. Kralın kulağında damla şeklinde küpe bulunurken bilezikli sağ elinde asa sol elinde ise çiçek tutmaktadır. Kralın uzun tuniği ve üstlüğü bulunmaktadır. Ayağı ise sandaletlidir. (Bakınız: Ekler, Resim 15) Başka bir sahnede, oturan kralın ayağına eğilip aman dileyerek askerleri ile teslim olan Kuzey Suriyeli bir bey tasvir edilmiştir. (Bakınız: Ekler, Resim 18) Diğer bir resimde Asurlu askerin bir bedeviyi saçlarından tutarak öldürmesi ve tutsak kadınların Asur askeri tarafından çekilişi sahnelenmiştir. Bedeviler "V" yakalı tunikleri ve güneşte yandıklarından koyu tenleri ile tasvir edilmiştir.⁶⁹ (Bakınız: Ekler, Resim 16-17) Kuzeybatı Sarayı'nda görülen Lamassular

⁶⁶ Sevin, a.g.e., s. 62.

⁶⁷ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 101-102.

⁶⁸ Sevin, a.g.e., s. 64.

⁶⁹ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 103.

bu sarayda da görülmektedir. Bu Lamassuların gövdeleri mavi tüyleri beyaz renktedir. Til Barsip Sarayı'nın duvar resimleri ile Kuzeybatı Sarayı'nın duvar resimlerini karşılaştırdığımız zaman Til Barsip Sarayı'nın savaş sahnelerinde kafa ve kol kesme, kazığa oturtma gibi işkenceler acımasızca resmedilmiştir.⁷⁰ Til Barsip Sarayı'nın duvar resimlerinin ne zaman olduğu konusu tartışılmaktadır.⁷¹

2.3. KALHU ORTA SARAY-KALHU/IRAK

Asur İmparatorluğu'nun iç çatışmaları ve gerileme döneminde tahta gelen dinamik ve reformcu kral III. Tiglat-pileser (M.Ö. 745-727) Kalhu'da stadelin batı tarafında saray yapmak istemiştir. Sarayın yapımında III. Şalmanu-aşerid ve III. Adad-nirari'nin yaptırdığı sarayları örnek almıştır. Sarayı "Central Palace" (Orta Saray) olarak adlandırılmış fakat kralın ölümü üzerine sarayın yapımı durmuştur. Uzun aradan sonra Aşur-aha-iddin şehrin güney tarafına saray yaparken Kalhu Orta Sarayı yıkılıp burada bulunan kabartmalar yeni yapılan saraya taşınmıştır. Bundan dolayı Kalhu Orta Sarayı kabartmalarının dışında mimarisi hakkında bilgiler kısıtlıdır.⁷² Fakat kral III. Tiglat-pileser yazıtında yaptırdığı sarayı ayrıntılı olarak anlatmıştır. Yazıtta şöyle anlatmıştır:

"Tanrıların ulusu aziz Nudimmud'un (Ea) bana ihsan eylemiş olduğu akıl ve idrakla Kalhu'da sedirden bir saray.....ve zevkim için Hitit sarayı düzeninde bir bit-hilani⁷³ inşa ettim.....Atalarımın eski saraylarından daha büyük olması için Dicle'ye kadar genişlettim. Tüm usta sanatçıları, en iyisini yapmaları için kullandım.....(Dicle'nin) gürültülü sularının 20 büyük dirsek altında, kireçtaşı kayalarından büyük bir yığın yaptım, bu yığın tamamlanınca.....onların terasını inşa ettim, temellerini attım ve kulelerini yükselttim.....Yüzünü kuzeye çevirdim. Kapılarını, yiğitliğimle boyunduruğum altına aldığım Hitit krallarının, Arami ve Kalde prenslerinin haraç olarak verdiği, fildişi, akçaağaç, şimşir, dut, sedir.....(ve) ardıçtan yaptım ve onları süsledim. Duvarlarını su düzeyinden en üste değin, 5 ^{1/2} GAR, 4 dirsek yükselttim. (Öteki) hiçbir ülke sarayında yapılmamış işler başardım. Üzerlerini kokusu selvi kadar güzel olan, Amanus, Lübnan ve Ammanana'dan (Anti-Lübnan) kesilmiş uzun sedir keresteleriyle örttüm ve kusursuzca tamamladım. Görkemini arttırmak için (geçitlerini).....ve taş, taş ustalarının eserleriyle donattım ve bezedim. Ruha işleyen kokuları, girene engin bir beğeni veren sedir ve selviden kapı kanatlarını parıldayan zahalu ve (sariru) levhalarıyla kapladım ve (onları) kapı (geçitlerine) yerleştirdim. Hünerle oyulmuş ve çok görkemlice kaplanmış arslan ve boğa yontularını geçitlere yerleştirdim ve onları (insanları) hayrete düşürmesi için diktim. Altlarına alçıtaşı ve sumermeri levhalar koydum ve girişleri

⁷⁰ İsmail Coşkun ve Dilara Demirtaş, **a.g.m.**, s. 2115.

⁷¹ Sevin, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, s. 106.

⁷² Sevin, **a.g.e.**, s. 65.

⁷³ Birçok kattan oluşan yapıya verilen isimdir. Cephe kısmında direkli geçit ve geçitlerin arkasında bulunan salon ve etrafındaki odalar topluluğu ile enine yapılmış yapıdır. Bkz; Ali Narçın, "**A'dan Z'ye Asur**", İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2013, s. 140.

kusursuzca yaptım. Ve derin (apsu'nun) yaratıcıları büyük tanrıların barınağı olarak yanlarını taştan oymalarla kuşattım ve onları korku veren biçimde yaptım. Onları tamamlamak için, altın, gümüş ve bakır sürgülerini yerleştirdim ve görüntülerini göz alıcı bir duruma getirdim. Krali ikametim için, içine değerli taşlardan.....işi bir güneş odası (?) kurdum. Adlarını 'Şenlik Sarayları', 'Refah Getiren', 'Kralı Kutsayan', 'Yapana [Uzun Ömür] Veren' olarak koydum. Kapılarına 'Adalet Kapıları', 'Dörtbir Yandaki Prenslerin Adaletini Sağlayan', 'Ülkeler ve Denizlerin Haracı.....', 'Ulu Kralın Huzuruna Kentlerin Ürünlerini Getiren' biçimde adlar verdim."⁷⁴

Yazıttan ayrıntılı olarak bilgi aldığımız sarayın planı ve konumu hakkında bilgilerimiz bulunmamaktadır. Fakat buradaki kazılarda elde edilen kabartmalar saray hakkında genel bir fikir elde etmemizi sağlamaktadır. Orta Saray kabartma levhaları 2 m. yüksekliğinde 0.13 m. kalınlığa sahiptir. Sarayın kabartmaları genel olarak Kuzeybatı Sarayı'ndaki kabartmalarda olduğu gibi tek büyük figürlü, iki frize ayrılmış, kutsal ağaç ve bu sarayda görülen nar ve kozalak desenlerinden oluşan ayrı bir kutsal ağaç bulunmaktadır.⁷⁵ Başka bir kabartmada kral sağ elinde iki ok sol elinde yay tutarak karşısında duran sakallı figürü selamlaması betimlenmiştir. Bu resmi incelediğimizde başında rozetli diadem, kulağında sallanan bir küpe, sağ kolunda rozetli bir bilezik bulunurken, üzerinde dizine kadar inen uzun bir tunik ve bir omuzunu kapatacak şekilde örtü atıldığı görülmektedir. (Bakınız: Ekler, Resim 19) Bu resmin bir benzerine Kuzeybatı Sarayı'nda rastlamaktayız. Kartal başlı koruyucu figürlere bu sarayda rastlamamaktayız.⁷⁶ İki frizden oluşan levhanın üst frizinde Babil şehrinde kazanılan iki zafer konu edinilmiştir. Sol tarafta bulunan kabartmada hurmalarla çevrili olan hisarın iki tarafı koç başlı ve dört tekerlekli savaş arabası ile kuşatılmış, saldırıya konik miğferli sakalsız olan okçu yayını gererek dahil olur. Arkadan ve yandan gelebilecek saldırılara karşı yuvarlak kalkanlı, kulaklı konik miğferli ve sakallı şekilde tasvir edilen askerler tarafından engellenmeye çalışılmıştır. (Bakınız: Ekler, Resim 20) Sarayın tüm kabartmalarında görülen konik miğfer III. Tiglat-pileser döneminin özelliklerindendir. Bu kabartmada sakalsız okçunun hadım ağası sınıfına ait olan bir komutan olduğu bilinmektedir. İkinci levhada orduya katılan yeni askerlerin hurmalıklar içinde nasıl savaştıkları sahnelenmiştir. Başka bir kabartmada ise hisarın alınışından sonra elde edilen koç, keçi, koyun, öküz gibi hayvanların, kadınlar ve çocukların Asur askerleri denetiminde götürülmeleri sahnelenmiştir. (Bakınız: Ekler, Resim 21) En ilginç figür

⁷⁴ D.D. Luckenbill, Ancient Records of Assyrian and Babylonia I-II (Chicago 1926-1927), s. 288-804.

⁷⁵ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 77.

⁷⁶ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 78.

ele geçen ganimetleri sayarak denetçinin huzurunda iki sakalsızın kil tablet ve parşömene yazmalarıdır. İlk kişinin kayıtları çivi yazısı ile ikincisinin Aramice kayıt tuttuğu ya da eskiz çizen savaş ressamı olduğu tahmin edilmektedir. (Bakınız: Ekler, Resim 22) Bu kabartma saray kabartmaları arasında ilk defa III. Tiglat-pileser döneminde görülmüştür.⁷⁷ Levhada sade uzun tuniği ve bir elinde yelpazesi diğer elinde çubuk tutan kral tahta oturmuş arkasından saray hadımı kralın başına şemsiye tutmaktadır. Kralın huzurunda veliaht prens ve üst görevde bulunan bir kişi huzurdadır. Bu sahnenin en üstünde Ay Tanrısı Sin, Aşk ve Savaş Tanrısı İhtar ve son olarak da Güneş Tanrısı Şamaş'a ait simgeler yer almaktadır. (Bakınız: Ekler, Resim 23) Alt frizde Arap kraliçesi hecin devesi sürüleri ile sahnelenmiştir. Burada kraliçeyi dört deve takip etmektedir. Kraliçenin kıyafetine baktığımızda kraliçe uzun saçaklı ve kısa kollu bir elbise giymiş, başına ise uzun saçaklı bir örtü örtmüştür. İki kolunda üçlü bilezik bulunurken sağ elinde dibi sivri olan bir kap tutarken sol elini ise başına götürmektedir.⁷⁸ (Bakınız: Ekler, Resim 24) Bazı kabartmalarda kralın elinde incelen ruhun simgesi olan lotus guncası tutmaktadır. Bu gonca Mısır saray hayatına özgü bir çiçek olması Mısır'ın Asur üzerindeki etkisini açık bir şekilde göstermektedir. Başka bir tabloda savaşta kesilen düşmanların kafalarının hadım ağası tarafından sayım için hazırlanışı betimlenmiştir. Hadım ağasının arkasında kısa tunikli, sakallı ve miğferli askerlerin bacaklarının arasından saçaklı bir sarkıntı uzamaktadır. (Bakınız: Ekler, Resim 28) Bu saçak III. Tiglat-pileser döneminde askeri kıyafetlerde kullanılan yeni bir özelliktir.⁷⁹

Farklı bir kabartmanın solunda hendek ile güçlendirilen surlara bazı askerler merdiven ile çıkarken bazıları da tırmanarak çıkmaktadır. Bu askerlerin çarıklarına baktığımızda uçları yukarı doğru kalkıktır. Çarıkların ucunun kalkık olması askerlerin Asur ordusunda görev alan Anadolu askerler olduğu tahmin edilmektedir. Hitit saray kabartmalarında Hitit askerlerinin kısa tunik, kısa etek ve sivri uçlu ayakkabılar giydikleri görülmüştür.⁸⁰ Bu durum Asur sarayındaki kabartmada yer alan askerlerin

⁷⁷ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 80.

⁷⁸ İbrahim Tayfur Aşkar, “Yeni Assur İmparatorluğunun Doğu Akdeniz Seferleri ve Assur Sanatındaki Yansımaları”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, 2019, s. 45.

⁷⁹ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 84.

⁸⁰ Koray Şerbetçi, “İlk Çağ Anadolu Devletlerinde Ordu” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 78.

Anadolulu olduğunu kanıtlamaktadır. Ölü ve yaralıların surdan yuvarlanmaları, Asur askerinin yakaladığı çıplak düşmanın saçlarından tutarak kafasını kesmesi ve tutsakların götürülmesi gibi olaylar alt frizde sahnelenmiştir. Sahnenin sağ ve solundaki üst boşluklara karınlarından kazığa oturtulmuş düşman sahnelenmiştir. Buradaki mesaj halkın ibret almasıdır.⁸¹ (Bakınız: Ekler, Resim 25)

Yeni Asur İmparatorluğu Dönemi'ndeki diğer devletlerden daha geniş topraklara sahiptir. Bu durumda egemenliği altında olan toprakların kontrolünü her zaman maliyeti fazla olan ordu ile sağlamayıp maliyeti daha az olan propagandayı kullanmıştır.⁸² Yeni Asur Dönemi'ne ait olan kitabelerden, yıllıklardan, zafer stellerinden, kabartmalardan ve mühürlerden yazılı ve görsel olarak Asur kraliyet propagandasını net bir şekilde görebilmekteyiz.⁸³ II. Aşur-nasir-apli Akdeniz kıyılarında yaptığı seferi anlatan yazıtında şu ifadeleri kullanmıştır:

*“Güçlü dağları geçtim, dünyanın dört bir yanındaki zorlu yolları takip ettim.
Bir mızrak alevi yağdırdım, tüm şehirlerin prensleri üzerine. Ağzımın sözüyle
titrediler ve kudretli gücüme yalvardılar.”*⁸⁴

Saray kabartmalarında genellikle düşmanlara uygulanan işkenceler, isyancıların cezalandırılması, alınan ganimetler, esirlerin saraya gelişi, düşmanların uzuvlarının kesilmesi, öldürülen düşmanların cesetlerinin vahşi hayvanlara yem olarak verilmesi, kralın aslan ve boğa avları ve şölenler gibi konular betimlenmiştir.

Asur propagandasının asıl amacı düşmanı korkutup mücadele etmesini engellemek, isyan etmesini engellemek, teslim olmasını sağlamak, hedefte olan düşmanı yanıltıp zor durumda bırakarak müttefik olmaya zorlamak, düşmanların Asur krallarının maddi isteklerine boyun eğmesi ve müttefiklik ilişkilerini yeniden düzenlemektir.⁸⁵

Başka kabartmada ise boyunduruk altına alınan yerlerdeki tanrıların Asur'a taşınması sahnelenmiştir. Her bir tanrıyı sakallı, tunikli, kalın kemerli ve miğferli dört

⁸¹ Sevin, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, s. 89.

⁸² Ahmet Selim Baysal, “Yeni Asur İmparatorluğu Propagandasının Hedefleri ve Yöntemleri”, **Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2, s. 4.

⁸³ Baysal, **a.g.e.**, s. 3.

⁸⁴ E. A. Wallis Budge and L. W. King, **The Annals of the Kings of Assyria: The Cuneiform Texts With from the Original Documents in British Museum**, London: Oxford Universty Press, 1902, s. 196-197.

⁸⁵ Baysal, **a.g.e.**, s. 12.

asker taşımaktadır. Soldan sağa sıralanan tanrılardan ilki iskemleye oturan tanrıçadır. Başındaki polosun tepesine yıldız konulmuş, beli kalın bir kemer ile bağlanmıştır. Diğerlerinden farklı olarak yüzü tam görülecek şekilde 90 derece yana çevrilmiştir. Bu tanrıçanın arkasından arkalıklı iskemlede oturan başka bir tanrıça gelir. Kıyafeti önceki tanrıçaya benzer ve sağ elinde ne olduğu bilinmezken sol elinde bir halka tutar. Üçüncü sırada olan tanrı ayakta ve bir kutu içindedir. En sonda bulunan tanrı ayakta durmuş, dört boynuzu olan tanrı kısa kollu ve kemerli bir entari giymiştir. Bir elinde balta diğer elinde şimşek demeti tutmuştur. Bu tanrının Geç Hitit Dönemi'ndeki Fırtına Tanrısına benzediği açıktır. Tanrıların geneline baktığımızda Kuzey Suriye ve Geç Hitit tanrıları olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁶ (Bakınız: Ekler, Resim 26)

Kalhu Orta Sarayı'nın en ilginç kabartması müzik eşliğinde el çırparak yürüyen tören alayının betimlendiği kabartmadır. Bu kabartmada önde bulunan dört kişi uzun tunikli, ikisi sakallı ikisi sakalsız kişilerin rahip ya da saraya mensup kişiler olduğu bilinmektedir. Sakallı figürlerin sandaletli, sakalsız figürlerin ise yalın ayak oldukları görülürken en arkada başına aslan postu geçiren ilginç bir figür yer almaktadır. Bu kişi dizine gelen bir tunik giymiş ve elinde kamçı bulunmaktadır. (Bakınız: Ekler, Resim 29) Figürün kim olduğu hakkında farklı düşünceler bulunmaktadır. Bu görüşlerden birkaçı şöyledir; Black ve Gren, bu figürün koruyucu, büyülü tanrı La-Tarak'ı tanımlayan rahip olduğunu⁸⁷ söylerken, Curtis ve Reade aslan postunun zafer kutlamalarında savaş ve aşk tanrısı olan İstar'ı onurlandırmak için bir askerin giydiğini düşünmektedirler.⁸⁸

Kalhu Orta Sarayı'ndaki kabartmalarda bazı yeni figürler görülmektedir. Bu figürler bize Asur sanatında yeni bir dönemin başladığını ve siyasal alandan da bazı yükselişlerin olduğunu göstermektedir.

2.4. HADATU SARAYI-ARSLANTAŞ/HALEP

III. Tiglat-pileser M.Ö. 743 yılından itibaren Kuzey Suriye'ye seferler düzenleyip buraları hakimiyeti altına almıştır. Bu durum bölgenin önemini arttırmış ve yeni eyalet merkezleri kurulmasını sağlamıştır. Günümüzde Suriye sınırları içerisinde kalan,

⁸⁶ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 90.

⁸⁷ Jeremy Black and Anthony Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü Tanrılar İfritler Semboller*, Necdet Hazgül (çev.), İstanbul: Aram Yayıncılık, 2003, s. 143.

⁸⁸ J. E. Curtis and J. E. Reade (ed.), *Art and Empire Treasures From Assyrian in the British Museum*, New York: British Museum, 1995, s. 62.

Kargamış'ın 30 km doğusunda bulunan Hadatu diğer adıyla Arslantaş bu bölgede kurulan eyalet merkezlerinden biridir.⁸⁹ Saray Hadatu kentinin kuzey tepesine inşa edilmiştir. Tarihi kaynaklar bu kentin II. Aşur-nasir-apli döneminden önce Aramiler'e ait olan Bit-Adini Devleti'nin sınırları içinde yer aldığı bilgisini vermektedir.⁹⁰

Hadatu Sarayı'na kuzeybatısında bulunan rampalı bir kapıdan (VIII) giriş yapılır. (Bakınız: Ekler, Resim 3) Bu kapıdan giren kişi direk dış avluya girer. Bu avlunun tabanı topraktan levhalarla döşenmiş, çevresi üç taraftan tekli odalar ile kuşatılmıştır (I-XV). Bu odalar genellikle askeri, idari ve depo olarak hizmet görmüştür. İki avlu arasında sarayın en geniş hacmine sahip olan ana kabul salonu bulunmaktadır. Fakat bu salonun iç düzeni diğer saraylarda gördüğümüzden bazı farklılıklar taşımaktadır. Mesela 30 x 9 m. boyutlarında olan salona (XVIII) tek gözlü bir geçit ile girilir. Salondaki taht, salona giren kişinin soluna gelecek şekilde, kuzey duvara değil de güney kısa duvara yerleştirilmiştir. Taht odasının kuzey tarafında bir ante odası (XVII) ve bir de merdiven boşluğu (XVI) bulunmaktadır. Tahtın arkasında başka bir ante odası daha bulunurken doğusunda ise hol ile girilen tabanı tuğla ile döşenmiş bir banyo (XX) bulunmaktadır. Dinsel veya günlük yıkanmayla ilgili olan banyolar 8. yüzyıldan itibaren Yeni Asur Dönemi saraylarında bulunan taht odalarının mimari olarak kalıplaşmış bir odası haline gelecektir. Taht odasında bulunan bir holden (XXI) iç avluya geçilir.⁹¹

Dış avlu gibi topraktan levhalar ile tabanı döşenen iç avlunun kuzey tarafında Yeni Asur'un kalıplaşmış yapısı olan ve avluya koşut gelecek şekilde yerleştirilen bir özel daire bulunmaktadır. Bu dairenin yedi odası bulunurken en önemli alanı güney taraftan iç avluya açılan ve tabanında taştan yivli bir raylı sistem bulunan büyük salondur (XXVIII). Bu salondan kuzey ve batı tarafında bulunan iki banyolu oda kümelerine geçilmektedir. Her küme banyolu olacak şekilde üç odadan oluşur. Bu odalar anca büyük salon üzerinden birbiriyle ilişki kurmaktadır. Bu oda kümelerinden en ilginç güneyde bulunan odadır. Bunun sebebi üçlü oda kümesinden ikisi yerin dar olmasından dolayı ana kabul salonunun doğusuna, iç avlunun da kuzeybatı tarafına yerleştirilmiş ve banyonun önünde bulunan küçük oda bir kapı ile iç avluya açılır. İç avlunun doğu tarafına yazı ve güzel sanatlar tanrısı olan Nabu ile Asur eşi Taşmetum'a

⁸⁹ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 95.

⁹⁰ Ali Narçın, "A'dan Z'ye Asur", İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2013, s. 193.

⁹¹ Sevin, *a.g.e.*, s. 68.

adanan Yeni Asur sanatına özgü bir tapınak (XXXII-XLI) yer almaktadır. Tapınaklı yapı Dur-Şarrukin Sarayı'nda da karşımıza çıkmaktadır.⁹² Sarayın kuzeydoğu ucunda diğer odalara göre alçak olan ve büyük ihtimalle sarayın mahrem alanı olan harem yer almaktadır. Harem odaları iki avlu (LI, LIV) etrafına kümelenmiştir. Doğuda bulunan avlunun tabanları tuğla döşeli ve bir banyo, bir yatak odası veya oturma odası (XLVII-XLVIII; XLIX-L) bulunurken batıda bulunan avlunun tabanı taş plakalarla döşeli ve iç avluya göre daha küçük olan avlunun odalarının işlevleri bilinmemektedir.⁹³

Yeni Asur Dönemi'nin özelliklerini taşıyan Hadatu Sarayı'nın yapım tarihi tartışmalı bir durumdur. Hadatu Sarayı'nın kazısını yapan F. Thureau-Dangin sarayı, Hadatu surlarını yenileyen ve tanrıça İstar'a tapınak yapan III. Tiglat-pileser dönemine tarihlendirirken, A. Parrot, Dur-Şarrukin Sarayı'nın konakları ile karşılaştırarak II. Şarrukin dönemine tarihlendirir. Sarayı tarihlendirmeye yardımcı olan en önemli kanıt saraydaki ana kabul odası ile tapınaktır. Hadatu Sarayı'ndaki banyo ile Dur-Şarrukin Sarayı ve konakları ile Sin-ahhe-riba'nın Ninive'de bulunan sarayı karşılaştırıldığında banyonun farklı bir anlayışla ayrı bir alana konumlandırılması bu sarayın Dur-Şarrukin Sarayı'ndan önceki tarihe III. Tiglat-pileser döneminde yapıldığı varsayılmaktadır.⁹⁴

Sarayın duvar resimlerine baktığımızda Batı Kapısındaki odanın duvarları sert bazalttan yapılan kabartmalar ile süslenmiştir. Kabartmalar 7 m. uzunluğunda 1 m. yüksekliğindedir. Kabartmaların ana konusu sıra halinde tek figürlerin yer aldığı tören alayı resmedilmiştir. (Bakınız: Ekler, Resim 30) Törene kral arabası ile katılırken yüksek rütbeli askerler ile memurlar krala eşlik etmektedir. Kabartmaların ilkinde tören alayı soldan hareket etmektedir. Törenin başında kısa kollu uzun tunik ve bir omuzunu kapatıp giyen tombul yanaklı, sakalsız ve kılıçlı hadım ağa sınıfından görevli yer almaktadır. Kolu bilezikli, pazubentli ve üç kollu küpe ile süslenen kişinin Asur yönetiminde özel biri olduğu açıktır. Bu kişi Suriye'ye özgü olan konçlu bot giymiştir.⁹⁵ Kralın arabasını kısa kollu, kalın kemerli ve sakalsız süvari takip eder. Ayaklarında bot ve dizlerine kadar uzanan bir çorap giymiştir. Ardından sakallı beş tane muhafız gelmektedir. Her bir muhafız bir taş bloğa işlenmiş ve sağ ellerinde topuz varken sol elleri kılıç kabzasının üzerindedir. III. Tiglat-pileser dönemindeki askerlerin

⁹² Sevin, **a.g.e.**, s. 68.

⁹³ Sevin, **a.g.e.**, s. 69.

⁹⁴ Sevin, **a.g.e.**, s. 69.

⁹⁵ Sevin, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, s. 96.

bacaklarının arasındaki saçaklar bu sarayda da görülmektedir. Bu özel muhafız alayından sonra dört tane miğferli asker gelmektedir. Bunların öncekilerden farkı takımsız olmalarıdır. Böylece bu askerlerin rütbelerinin düşük olduğu yorumunu yapabiliriz. İkinci kabartmada alayın hareketi sağa doğrudur. Askerler uzun entarili, sakallı ve sandaletlidirler. Kapı odasının yanındaki kabartmalarda bazalttan yapılan levhada haraç sunmak için gelen elçiler görülmektedir. Bu figürlerde ayrı ayrı taşlara işlenmiştir. Figürler genellikle kısa kollu, bellerine kalın kemer takmış ve parmak yeri yukarı doğru kalkık bot giymiştir. Elllerinde bir tepsi ve bu tepsiyi başlarının üzerinde tutmuşlardır. Bir tepsinin içinde yedi küçük kap, diğer tepsinin içinde de altı küçük kap ve iki bilezik bulunmaktadır. Bu levhalardan biri Gaziantep Müzesi'ndedir.⁹⁶ (Bakınız: Ekler, Resim 31) Sert bazalttan yapılan bu kabartmaların ince bir ustalık gerektirdiği açıktır. Kabartmalarda insanların gövdelerinin kısa ve bodur çizilmesi dikkat çekmektedir. Bu kabartmaların hangi tarihte yapıldığı tartışmalıdır. Fakat araba parçaları, kasa ile boyunduruk arasında bulunan gergi, püsküllü dingil ve alem ögeleri bu sarayın Dur-Şarrukin Sarayı'ndan önce yapıldığını göstermektedir.⁹⁷

2.5. DUR-ŞARRUKİN II. ŞARRUKİN SARAYI-HORSABAD/IRAK

Asur kralları 150 yıl boyunca Kalhu'da oturmuşlardır. III. Tiglat-pileser'den sonra tahta geçen II. Şarru-kin'de krallığının ilk dönemlerinde bu şehirde oturmuştur. II. Şarru-kin dönemi Asur Devletinin gücünün doruğa ulaştığı dönem olurken sanat ve mimari alanda da önemli yapıtlar ortaya çıkmıştır. Kral kendine yeni bir kent kurmak istemiştir. Kenti kurmak için Musul'un kuzeydoğusunda bulunan Horsabad'ı seçmiştir. Buraya kendi adına ithafen Dur-Şarrukin adını verir. Kentin yapımına M.Ö. 717 yılında başlar fakat yapımını tamamlamadan M.Ö. 706 yılında günlerce süren tören ile açılışını yapar. Kentin en ihtişamlı yapısı kralın kendine yaptırdığı saraydır. Bu yapı imparatorluğun simgesi durumundadır.⁹⁸ Sarayın yapımını kral kendi ağzından şöyle anlatmıştır:

“Ninive'nin yukarısında, Murşi Dağı'nın eteğinde bir kent kurdum. Ve adını Dur-Şarrukin koydum. İçine soylu ikametim için fildişi, akçağaç, şimşir, dut, sedir, ardiç, çam ve şamfistığı ağaçlarından eşsiz bir saray yaptım. Temellerini altın, gümüş, laciverttaşı, yeşim, sumermeri, tunç, kurşun, demir, aba (magnezit) (ve) daima yeşil kalan ithaf tabletleri üzerine attım, tuğla duvarlarını ördüm, çatılarını

⁹⁶ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 99.

⁹⁷ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 101.

⁹⁸ Sevin, *a.g.e.*, s. 73.

büyük sedir kütükleriyle örttüm. Selvi ve akçağaçtan kapı kanatlarını parlayan tunç levhalarla kapladım ve geçitlerine yerleştirdim. Kapı geçitleri önüne Amurru dilinde bīt hilani dedikleri, Hitit sarayı tarzında bir revak (portik) yaptım. Ninagal'in ustalığına uygun olarak biçimlendirilmiş ve göz kamaştıran parlaklıkta 4 610 talentlik ışıldayan tunçtan 8 çift arslan; Amanus dağından kesilmiş, her biri 1GAR kalınlığında, son derecede büyük sedirden 4 direği, görkemli arslan yontuları üzerine koydum, onları kapıları desteklemesi için yerlerine oturttum. Güçlü koruyucu varlıklar (olarak), büyük dağ taşı bloklardan hünerli bir biçimde yaptığım dağ koyunlarını, esen yellerin dört yanına doğru koyarak, geçitlerini bezedim. Üzerine ellerimle zaptettiğim (düşman) kentleri oyduğum büyük kireçtaşı levhaları duvarlarının çevresine diktim; onları şaşırtıcı kıldım. Baştan sona ulu tanrım güçlü Asur'un sayesinde ele geçirdiğim (düşman)ülke kentlerinin (kabartmalarını) sarayları süslemek için kullandım.”⁹⁹

Dur-Şarrukin Sarayı 300 x 300 m. boyunda ve 209 odaya sahip bir yapıdır. Sarayın duvar yüksekliği 14 m. en geniş tavan yüksekliği 10.50 m. ve duvar kalınlığı ise 5 m'dir. Stadel içinde bulunan surlardan kuzeye doğru uzanan teras üzerine yapılan saray şehre tepeden bakmaktadır.¹⁰⁰ (Bakınız: Ekler, Resim 4) Saray plan olarak öteki Yeni Asur saraylarına benzemektedir. Saraya stadelin içinden bir rampa ile çıkılır ve kabartmalarla süslü olan üç gözden oluşan bir geçitle girilir. Til-Barsip Sarayı'ndaki geçide benzeyen kabartmalarla süslü olan bu geçit, 90 x 90 boyutlarında olan büyük bir giriş avlusuna (XV) açılmaktadır. Avlunun sağında küçük avlular ve bu küçük avluların çevresinde ofis ve hizmet alanı için kullanılan odalar bulunurken, avlunun solunda ise ayrı bir terasa kurulan, üç küçük ve üç büyük şapel (tapınak) ile beraber beş kattan oluşan bir ziggurat bulunmaktadır. Avlunun kuzey tarafında biri direk dış avluya açılan, diğeri ise özel yaşam dairelerinden geçerek iç avluya açılan iki tane geçit bulunmaktadır. 65 x 120 m. boyutunda olan dış avlunun (VIII) kuzeybatı ve güneybatı duvarlarının tamamı kabartmalar ile süslenmiştir. Dış avlunun içinde ayrı bir kutsal alan daha bulunmaktadır.¹⁰¹ Dış avlu taht odasına girişi sağladığından dolayı buranın başka ülkeden gelenlerin ve saraydan olmayanların kralın huzuruna kabulünün sağlanması için beklenen alan olduğunu söyleyebiliriz. ¹⁰² Bu alana bekleme salonu da denilebilir. Taht salonuna (VII) tabanı pişmiş levhalar ile döşenen dış avlunun güneybatı tarafında bulunan üç gözden oluşan geçitten ulaşılmaktadır. Geçidin üç gözü insan başlı kanatlı-boğalar olan *lamassular* ile korunma altına alınmıştır. Üç gözden en büyüğü olan orta gözün yan duvarlarında bulunan 5 m. yüksekliğinde ve 4. 65 m. uzunluğunda olan

⁹⁹ D. D. Luckenbill, *Ancient Recorts of Assyrian and Babylonia II*, Chicago 1926-1967, s. 73-84-96.

¹⁰⁰ Akyüz, **a.g.t.**, s. 71.

¹⁰¹ Sevin, **a.g.e.**, s. 74-75.

¹⁰² John Albert Wilson and Thomas George Allen (ed.), **Khorsabad Excavations in the Palace and at a City Gate I**, Chicago: Oriental Institute Publications, Vol. XXXVIII, 1936, s. 5-12.

lamassular diğer gözlerden bulunanlardan daha büyüktür. Bu iki *lamassunun* gövdeleri avluya koşut, başları ise avluya dönük ve ters yöne yürüyen koruyucu boğaları, elinde aslan tutan sakallı ve *Gilgamiş* adı verilen figür ayırmaktadır. Bu figür Sumer ve Akad sanatında hayvan sürülerinin koruyucu kahramanı olan motif II. Şarru-kin döneminin yeniliklerinden biridir.¹⁰³ Gilgamiş denilen bu kahraman tipinin dinsel işlevinden başka Asur İmparatorluğunun gücünü gösterirken, figürün elinde bulunan aslanın ise hakimiyeti altına aldığı düşmanları simgelediği tahmin edilmektedir.¹⁰⁴ (Bakınız: Ekler, Resim 32) Orta gözün duvarında kral sağdan ve soldan gelen haraç sunan elçileri ve saray erkanını huzura kabul etmektedir.¹⁰⁵ (Bakınız: Ekler, Resim 66) Yılda bir defa düzenlenen haraç ve armağan törenini konu alan bu levha Aşur-nasir-apli Sarayı'nda sadece kral dairesinde bulunurken Dur-Şarrukin Sarayı'nda ise sayı artarak bazı avlu cephelerine de işlenmiştir. Levhada toplam 24 figür bulunmaktadır. En önde sakallı ve sakalsız bulunurken, sakallıların elleri birbirine kavuşmuş arkada bulunan sakalsızlar sol elinde iki çubuk tutar.¹⁰⁶

47 x 10.50 boyutlarında olan taht salonu ikinci ve üçüncü avlular arasında yer almaktadır. Taht altlığı taht salonuna giren kişinin solunda bulunan güneydoğu duvarında ve kabartmasız levhalar ile kaplanan nişin önüne koyulmuştur. 4 m. genişliğinde ve 4. 60 m. boyunda olan taht altlığının yerden yüksekliği 1 metredir. Altlığa önde bulunan ve iki yandan oyulan basamak ile çıkılmaktadır. Yan yüzeylerinden birinde kral araba ile savaş alanında resmedilmiştir. Diğer yüzeyde ise kayalıklara konumlanan düşman ülkesinin Asur askerleri tarafından kuşatılması gösterilmektedir. Taht altlığının önünde 12 m. uzunluğunda ve üç taş levhadan oluşan hareketli mangalların olduğu tahmin edilmektedir. Taht salonunun bütün duvarları aşağıdan kabartmalı taş levhalar, taş levhaların üzerinden tavan dahil hepsi freskler ile süslenmiştir. Salondaki birkaç küçük levha dışında hiç bilgi yoktur.¹⁰⁷

Bu dönemde kral dairesinde ve ana kabul dairesinde banyo odaları ortaya çıkmıştır. Banyo odaları genellikle taht altlığının sol tarafına ve iç avluya açılan hole

¹⁰³ Sevin, a.g.e., s. 76.

¹⁰⁴ Pauline Albenda, **The Palace of Sargon, King of Assyria: Monumental Wall Reliefs at Dur-Sharrukin, From Original Drawings Made at The Time of Their Discovery in 1843-1844 By Botta and Flandin**, Paris: Editions Recherche sur les Civilisations. Synthèse 22, 1986, s. 102.

¹⁰⁵ Sevin, a.g.e., s. 77.

¹⁰⁶ Sevin, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, s. 121.

¹⁰⁷ Sevin, a.g.e., s. 77.

bitişik olarak inşa edilmiştir. Geçit holü ile birleştirilen odalar bu döneme özgü özelliklerden biridir. 30 x 35 m. boyutlarında olan iç avluya (VI) taht salonunun arkasında bulunan bir holden ulaşılır. Avlunun etrafı, bütün duvarları kabartmalar ile süslenmiş odalar ile donatılmıştır. Bu dairelerden en önemlisi avlunun güneybatı tarafında bulunmaktadır. Özel yaşama ayrılan, banyolu küçük odalar iç avlunun içinde bulunan diğer küçük avlular etrafında kümelenmiştir. 3 m. genişliğinde ve 22 m. uzunluğunda, iki duvarı kabartmalar ile süslenen, 11 odası ve büyük bir banyosu olan ve sarayın kuzey tarafında bulunan terasta (T) şeklinde bir daire yer almaktadır. Daireye iki yönden üç geçit ile ulaşılmaktadır. Ana giriş büyük bir olasılıkla kuzeydoğudandır. Bu dairenin duvar kabartmalarında krala ve saray erkanına yer verilmiş, duvarlar mavi, siyah ve kırmızı renkler ile süslenmiştir. Duvar süslemelerinden dolayı sarayın en önemli birimlerinden biri olduğunu söyleyebiliriz. II. Dur-Şarrukin Sarayı'nın II. Aşurnasir-apli Sarayı'ndan ayrılan en büyük özelliği II. Dur-Şarrukin Sarayı'nın giriş avlusunun yanına eklenmiş olan tapınaktır.¹⁰⁸

Kral dairesinin ön tarafındaki büyük avlu kabartmalar ile süslenen koridorun girişi koruyucu yontular ile bezenmiş ve geçidin iki tarafına birer kral figürleri yerleştirilmiştir. Haraç ve armağanlar ile sağdan ve soldan gelen elçileri karşılayan kral Kuzey Suriye tarzı süslü bir elbise ve dört kattan oluşan sakalı ile dikkatleri çekmektedir. Kralın kıyafetinin yanında kulağına taktığı sallamalı küpe bu dönemde görülen bir diğer yeniliklerdendir. Burada kralın elinde lotus bulunmaktadır. En ön sırada veliaht prens Sin-ahhe-riba ardında yüksek rütbeli sakalsız ve sakallı saray mensupları ardından mabeyinciler, mabeyincilerin ardından ise yabancı elçiler gelmektedir. Kısa kollu, uzun entarili, başları türbanlı ve bot giyen elçilerin bir kısmının elinde geldikleri şehrin modelleri, bir kısmı çanak tutarken, bir kısmı da çuval taşımaktadır. Alayın en sonunda koşumlar ile süslenen iki at gelmektedir. (Bakınız: Ekler, Resim 66) Başlarından ki türbandan elçilerin batı kökenli oldukları anlaşılan figürlerin Midas'ın elçileri olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰⁹ (Bakınız: Ekler, Resim 33) Kapının sağ tarafında bulunan duvardaki kabartma diğer kabartmalardan daha ilginçtir. Gelenleri karşılayan kralın bir elinde lotus yerine elini kılıç kabzasının başına koymuştur.

¹⁰⁸ Sevin, a.g.e., s. 79.

¹⁰⁹ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 123.

Sarayın yapımı için Fenike Kent Devletlerinden getirilen kerestelerin taşınmasını sahneleyen kabartmalar bulunmaktadır. Keresteler önce Tyre'e sonra Arvad'a ve Orontes üzerinden Asur'a taşınmaktadır.¹¹⁰ Tomrukların naklini sahneleyen kabartmaların her biri 3 m. yüksekliğinde ve yedi büyük taşla betimlenmiştir. Burada ana hareket sağdan başlar sağ üst köşede uzun tomrukların dağdan denize indirilişi ile başlarken, sol baştan ise yük dolu gemilerin karaya yaklaşmaları ve tomrukların karaya çıkarılıp istiflenmesi ile son bulmaktadır. Gemicilerin başları Batılılara özgü olan türban ile örtülmüştür. Çeşitli balık ve yengeç gibi hayvanların yaşadığı Akdeniz, kabartmanın üstünde iki ada görülmektedir. Bu adalardan birinin Kıbrıs Adası olduğu tahmin edilmiştir. Fakat Büyük ya da Küçük Zap ırmakları olduğu yönünde fikirlerde bulunmaktadır.¹¹¹ (Bakınız: Ekler, Resim 34)

11 odalı "T" biçimli dairenin duvarları boydan boya kabartmalar ile süslenmiş ve büyük salonu sarayın ikinci taht salonu görevini görmektedir. Salonun duvarları tek figürlü ve yazıt kuşağı ile ortadan ikiye ayrılmış iki frizli kabartmalar ile süslenmiştir. 2 no'lu salonda bulunan kabartmada M.Ö. 716 yılında yapılan Doğu seferleri sahnelenmiştir. Üst tarafta bulunan frizlerden birinde uzun ayaklı kazanlardan aslan başlıklı situla ile alınan içkinin sakiler tarafından taşınması sahnelenirken, alt frizde Bit Bagaia adını taşıyan kentin zaptı ve arkasında çıplak cesetler bırakarak ilerleyen Asur savaş arabaları sahnelenmiştir.¹¹² (Bakınız: Ekler, Resim 35) Bu dairenin sulara gömülen 5 numaralı odasında bulunan iki frizli kabartmanın üst tarafında Hamad hakimi olan Yaubidi'nin öncülük ettiği isyancı Kuzey Suriye şehirlerine karşı yapılan operasyonlar sahnelenirken, alt frizde ise Filistin ve Fenike kıyılarında bulunan kentlerin zaptı konu edinmiştir. Başka bir levhanın üst tarafında Filistin kenti olan Samaria'da gerçekleştirilen savaş konu edinirken alt tarafta ise esir edilen kadın ve erkeklerin Asur'a getirilmesi sahnelenmiştir. Bu levhada en ilginç sahne çıplak bir çocuğun esir kadınlardan birinin boynunda olmasıdır. (Bakınız: Ekler, Resim 36) Anne ve çocuk sahnesi ilk defa bu sarayda görülmüş ve daha sonrada Sin-ahhe-riba sarayında bu sahneler yine karşımıza çıkmaktadır.¹¹³ Dairenin en küçük odası olan 7 numaralı odada bulunan iki frizli kabartma en ilginç kabartmalardandır. Bu kabartmanın üst

¹¹⁰ Josette Elayi, **Sargon II, King of Assyria**, Atalanta: SBL Press, 2017, s. 68.

¹¹¹ Sevin, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, s. 125.

¹¹² Sevin, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, s. 130.

¹¹³ Sevin, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, s. 134.

tarafında bir yandan savaş diğer yandan şölen konu edinilirken, alt tarafta kralın av partisinden sahneler bulunmaktadır. Kral ormanlık alanda arabasında, başında püsküllü bir şemsiye, sol elinde lotus çiçeği ve sandaletli olarak resmedilmiştir. Buradaki av hayvanları tavşan ve kuş gibi küçük hayvanlardır. Arkada atlarıyla gelen üç süvari resmedilmiştir. Bu süvarilerin ilk ikisi sakalsız sondaki sakallıdır. Üçüncü kişinin başında soyluluğun simgesi olan sırta kadar uzanan bir diadem ile başını sarmıştır. Bu kişinin veliaht Sin-ahhe-riba olduğu tahmin edilmektedir.¹¹⁴ (Bakınız: Ekler, Resim 37) Dur-Šarrukin Sarayı’nda bulunan kabartmalardan son örneği Urartu seferlerini konu alan kabartmadır. Kabartma Kral Dairesinin önünde bulunan avlunun duvarına yerleştirilmiştir. Üst frizde kralın saltanatının sekizinci yılında Urartu’ya, Asur ile Urartu arasında bulunan yarı bağımsız olan Muşaşir Devletine yapılan sefer, Haldi Tapınağına ve kral Urzana’nın yaptığı saraya saldırılar konu edinilirken, alt frizde asıl konu Haldi tapınağıdır.¹¹⁵

Bir tepenin üzerine konumlandırılan II. Šarrukin ordugahının kendinden önceki ordugahlardan farkı yuvarlak değil oval bir yapıda olmasıdır.¹¹⁶ Kabartmanın ortasında bulunan çivi yazılı epigrafta “*Šarrukin’in ordugahı*” yazmaktadır. Kabartmanın üst tarafında kralın çadırının önünde bir libasyon töreni betimlenmiştir. Örtülü olan masanın yanında Güneş Tanrısı Šamaš’ı temsil eden iki tane ayaklı alem ve buhurdanlık bulunmaktadır. Sağ tarafta iki sakalsız görülmektedir. Bunların rahip olduğu tahmin edilmektedir. Altta ise servis çadırlarının içinde aşçıların yemek hazırlığı ve eysersiz bir at sahnelenmiştir.¹¹⁷ (Bakınız: Ekler, Resim 38)

2.6. SİN-AHHE-RİBA SARAYI-NİNİVE/IRAK

II. Šarrukin’in M.Ö. 705 yılında savaş meydanında hayatını kaybetmesinin üzerine Asur tahtına Sanherib ya da Sennaherib isimleriyle bilinen Sin-ahhe-riba tahta geçmiştir. Sin-ahhe-riba dönemi Asur İmparatorluğu için bir dönüm noktası olmuştur. Siyasal, ekonomik ve özellikle sanatsal alanda birçok reform gerçekleşmiştir. Bu reformlarda ilki sarayda hadım ağalarının artan güçlerini engellemiş, önceden kullanılan

¹¹⁴ Albenda, **a.g.e.**, s. 105.

¹¹⁵ Sevin, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, s. 137.

¹¹⁶ Emrullah Aşan, “*Yazılı Belgeler ve Tasvirli Eserler Işığında Yeni Assur Krallığı’nda Libasyon*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, 2019, s. 24.

¹¹⁷ Sevin, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, s. 139.

eponim sistemini kaldırdı ve babası II. Şarrukin'in tamamlayamadığı başkent Dur-Şarrukin'de oturmayıp kendine yeni bir şehir kurmuştur. Sin-ahhe-riba bu kent için Tanrıça İstar'ın kült merkezi olan ve üç bin yıllık bir geçmişi olan Koyuncuk Höyüğü üzerine kurulan ve diğer adıyla Ninive'yi başkent olarak seçer. Kurmuş olduğu kentte kendine bir saray inşa etmeye başlar.¹¹⁸ Sin-ahhe-riba'nın deyimi ile *ekal šānina la işu* "Eşsiz Saray" ve stadelin güneybatı tarafına inşa edilmesinden dolayı "Güneybatı Sarayı" olmak üzere iki şekilde adlandırılan sarayın yapımına M.Ö. 701 yılında başlanıp 10 yıl sonra bitmiştir. Sarayın temel taşlarına baktığımız zaman Asur saraylarının en büyüğüdür diyebiliriz. M.Ö. 612 yılında Med ve Babillerin saldırısı sonucunda sarayın yakılıp, yıkılmasından ve saray üzerinde 1847-1851 yılları arasında kazı çalışmaları yapan H. Layard'ın sistemsiz kazılarından dolayı sarayın büyük bir bölümü hasar gördüğünden saray hakkında geniş bilgiye sahip değiliz. Sadece birkaç kabartmadan yola çıkarak saray hakkında bilgiler edinilmiştir.¹¹⁹ Sarayın nasıl yapıldığı hakkında kral Sin-ahhe-riba bir yazıt yazmış ve sarayı şöyle anlatmaktadır:

*".....Terasını 170 tipku yükselttim, eski saraya kattım ve genişlettim. Soylu ikametim için üzerine fildişi, akçaağaç, şimşir, dut, sedir, selvi, ladin ve şamfıstığı ağaçlarından 'eşsiz bir saray' kurdum. Tavanlarına (?) uzak dağlardan güçlükle sürükleyip getirdikleri, Amanus dağlarının sedir kütüklerini uzattım. Açılır kapanırken hoş kokular saçan selviden büyük kapı kanatlarını ışıldayan bakır bantla kapladım ve kapılarına yerleştirdim. Krali beğenim için onların (kapılar) içinde Amurru dilinde bit hilani denen Hitit tarzında bir geçit yaptım."*¹²⁰

Tamamı kazılmayan sarayın uzunluğunun 200 m. genişliğinin ise 170 m. olduğu tahmin edilmektedir. (Bakını: Ekler, Resim 5) Sarayın kuzeydoğu tarafında bulunan dış avlu ve çevresinde bulunan yapılar üzerinde kazılar yapılmamış sadece duvarları kabartmalar ile süslenen iki avlu (VI XIX) ve çevresinde bulunan yapılar kazılmıştır. Dış avlunun güneybatı tarafında taht salonuna üç geçit bulunan ve ortadaki geçit ile ulaşılan kral dairesi yer almaktadır. Sarayın en geniş alanı 64 x 12 m. genişliğine sahip olan taht odasıdır (I). Bu odanın mimari özelliği II. Şarrukin döneminden itibaren kalıplaşan taht odasının özelliklerine sahiptir. Taht altlığı bulunmayan odanın sol tarafında bulunan kısa duvarın arkasında bir ante odası (III) ve merdiven boşluğu olduğu tahmin edilmektedir. Taht odasında kalıplaşmış bir hale gelen geçit holü (V) ve banyo odası (IV) yer almaktadır. Taht odasının arkasındaki holden görkemli

¹¹⁸ Sevin, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, s. 148.

¹¹⁹ Sevin, **a.g.e.**, s. 92.

¹²⁰ D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyrian and Babylonia II*, Chicago 1926-1967, s. 366.

kabartmalarla süslenen, üç gözlü geçidi olan ve Yeni Asur tarzında banyolu özel daireler (VII-VIII, IX-XI, XIII-XVII) ile kuşatılan iç avluya (VI) geçiş yapılmaktadır. İç avlunun güneydoğu tarafında bulunan kuzeybatı taraftaki odalar, kuzeydoğu ve kuzeybatı taraflarında bulunan koridorlar ile ulaşılan ve 46 x 33 m. boyutlarında olan üçüncü avlu (XIX) yer almaktadır. Art arda gelen üç odanın geçitleri kanatlı boğa olan *lamassular* ile korunmuştur. Sin-ahhe-riba Sarayı'ndan önceki saraylarda ve Sin-ahhe-riba Sarayı'nda da sık uygulanan mimari özellik direkli geçittir. Sarayın diğer saraylardan bazı farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılıklardan en dikkat çeken avlu sayısında meydana gelen artıştır. 9. yüzyılda iki olan avlu sayısı, 8. yüzyılda üçe, 7. yüzyılda ise dörde çıkmıştır.¹²¹

Sin-ahhe-riba Sarayı kabartmalarına baktığımızda, II. Aşur-nasir-apli Sarayı'nda bulunan kutsal ağaç, cinler ve aslan-boğa başlı yaratıklara hemen hemen hiç rastlamamaktayız. Saray duvarları genellikle gerçekçi ve tarihsel konular işlenen kabartmalar ile süslenmiştir. Sarayın yakılıp yıkılmasından sonra büyük tahribata uğrayan *lamassu*'lardan günümüze ulaşan en büyüğü 30-40 ton ağırlığında ve 6 m. yüksekliğindedir. Saçı altın bukleli, kısa etekli ve mızraklı olan cin (*lahmu*) (Bakınız: Ekler, Resim 39) ile Aşurbanipal döneminde görülen boynuzlu miğferli, uzun olan saçları ensesinde toplanmış insan ve onu takip eden aslan başlı, kartal pençeli ve eşek kulaklı olan ifrit (*ugallu*) çiftinden oluşan kabartma Güneybatı Sarayı'na özgü olan figürlerdir.¹²² (Bakınız: Ekler, Resim 40)

Sarayın duvar kabartmaları ve işçiliği Dur-Şarrukin Saray kabartmalarına benzemektedir. Mesela Kral Dairesindeki büyük avluya bakan tarafta insan başlı kanatlı boğa yontuları ve elinde aslan tutan kahraman kabartmaları ters yönlerde gitmektedirler. Tek fark daha gerçekçi çizilmeleridir. (Bakınız: Ekler, Resim 32) Başka bir kabartmada müzisyenlerin alayı betimlenmiştir. Bu kabartmada saçı, sakalı kesik, yüksek serpuşlu olan kişinin rahip olduğu tahmin edilmektedir. Süslü giysilerden, rahip müzisyenlerden ve at yerine tören arabasını çeken hadım ağalarına dayanarak İstar Tapınağında düzenlenen törenden sonra saraya dönüşün sahnelendiği tahmin edilmektedir.¹²³ (Bakınız: Ekler, Resim 27) Taht odasındaki (I) kabartmaların düzeni belirli bir noktaya

¹²¹ Sevin, a.g.e., s. 93.

¹²² Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 151.

¹²³ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 154.

kadar Kalhu Kuzeybatı Saray kabartmalarına benzemektedir. Kuzey doğu tarafında bulunan bir kabartmada deniz kenarında olan kente bazıları yelkenli bazıları çift kürekli olan gemiler ile saldırılan savaş sahnelenmiştir. Bu gemiler Asur tarafından hakimiyet altına alınan Fenikeli ustalar tarafından yapılmıştır.¹²⁴ Pencereli kuleleri ile tipik Doğu Akdeniz şehir özelliği taşıyan bu şehrin Sidon veya Yafa olduğu tahmin edilmektedir. Bu sahnenin alt tarafında nar, incir ve asma ağaçlardan oluşan bir bahçeye yer verilmiştir. Konu genellikle Mısır ordusunun Eltekeh’de uğradığı yenilgidir.¹²⁵ (Bakınız: Ekler, Resim 41)

Sarayın inşasının uzun sürmesi sınırlı sayıda sefere çıkılmasına sebep olmasından dolayı sanatçılar konu olarak az seferler seçmek zorunda kaldılar. Kabartmalardaki sahnelerin çoğu Zagros Dağları, Doğu Akdeniz seferleri ve Babil seferleridir. Mesela taht odasının arkasında bulunan salonda kralın ikinci saltanatı döneminde Zagros Dağlarına yaptığı seferler sahnelenmiştir. Bu sahnede hisar ele geçmiş ve kelepçelenen soylu arkaya dönerek hüznün içinde şehre son defa bakmaktadır. Devamında bulunan levhanın ortasında kesilen ve derisi yüzülen kellelerin sayımı yapılarak kaydedilmesi sahnelenmiştir. Sarayın en ilginç kabartmaları VI. avluda resmedilmiştir. Avludaki kabartmalarda iki farklı konu ele alınmıştır. Güney duvarında askeri konulu sahneler işlenirken, doğu duvarında ise kanatlı boğa yontu ve kabartmaların başkent olan Ninive’ye taşınması sahnelenmiştir. Molozları taşıyan, taş ocağını temizleyen tutsak işçiler ile tutsakları sopalarıyla düzene koyan askerler ve *lamassuların* kazığa alınarak hareketlendirilişi sahnelenmiştir. Avlunun kuzeybatı kanadında bulunan son panoda taş ocağından getirilen devasa *lamassunun* saraya girişi resmedilmiştir.¹²⁶ (Bakınız: Ekler, Resim 42) Sin-ahhe-riba sarayında insan başlı boğa ve aslan gövdeli sfenkslerden oluşan toplam 27 kapısı vardır.¹²⁷

Sin-ahhe-riba inşa ettiği sarayın 15 kapısına övgüler içeren isimler vermiştir. Kapı isimleri şöyledir:

“Onu açarak ilerledim. İsimlerini böyle adlandırdım;

¹²⁴ Aşkar, **a.g.t.**, s. 56.

¹²⁵ Sevin, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, s. 157.

¹²⁶ Sevin, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, s. 164-165.

¹²⁷ John Curtis, “The British Museum Excavations at Nineveh”, L.P. Petit and D. Morandi Bonacossi (ed.), **Nineveh The Great City Symbol of Beauty and Power** (69-73), Leiden: Papers on Archaeology of the Leiden Museum of Antiquities, 2017, s. 69.

“Asurların Krallığı Temsil Edeni Galip Gelebilir”, Asur şehrinin Asur kapısı “Bütün Düşmanları Alaşağı Etmek”, Sin-ahhe-riba’nın kapısı, Halzi toprağına doğru “Enlil, Benim Saltanatımın Kurucusu”, Šamaš kapısı, Gagal toprağına doğru “Sin-ahhe-riba’nın Saltanatı Seni Mızrağın Merkezine Kurdu” Ninlil kapısı, Kar-Ninlil şehrine doğru “Hastalar İçin Çıkış Sağlamak” Mušlal kapısı “Hububatın En Seçkini ve Sürülerde Hep onun İçinde” Šibanibaşehrine doğru olan kapı “Dağların Ürünlerini Getirmek” Halahhi toprağına doğru olan kapı.

Yedi kapı güneş doğuşuna doğru doğu ve güneye bakar.,

“Adad, Toprağı Bolluk Bağışlasın” Ambasi toprağına doğru Adad kapısı “Urra, Düşmanlarımı Katleden” Tarbis şehrine doğru Nergal kapısı “Nannar, Benim Kraliyet Hükümdarlığımın Koruyucusu” Sin kapısı

Üç kapı kuzeye doğru baktığından isimlerini bundan dolayı böyle adlandırdım.

“Ea, Kim Benim Su Kaynaklarımın Akmasına Sebep Oldu” Su kaynakları kapısı “Konutların Önüne Bir Giriş Donatmak” İskele kapısı “Sumu’anite ve Temeite’nin İçeriye Giriş Hediyeleyeri” Çöl kapısı “Hepimizin Koruyucusu” Cephanelik kapısı “Šar’ur, Kral Düşmanlarını Çökertici” Handüri kapısı

Böylece bu kapıları da adlandırdım. Dış kapının hendeklerini açtım bad-nig-errim-huluhha “Düşmanları Çok Korkutuyor”.¹²⁸

2.7. KALHU AŞUR-AHA-İDDİN SARAYI-KALHU/IRAK

Sin-ahhe-riba iki oğlunun düzenlediği suikaste kurban gitmiştir. Asur tahtına daha önceden veliaht seçilen küçük oğlu Asarhaddon ve Eserhaddon olarak isimlendirilen Aşur-aha-iddin geçmiştir. Mısır’ı fetih ederek Asur İmparatorluğunu en geniş sınırlara ulaştırır ve Ön Asya dünyasının tek hâkim gücü olur. Mısır fethinden sonra Asarhaddon’un unvanları arasına “Aşağı ve Yukarı Mısır’ın Fatih” deyimini eklenir.¹²⁹ Ataları tarafından Ninive’de kurulan ve atların, arabaların hareket alanının dar olmasından dolayı *ekal māšarti*’yi genişletti. Günümüzde Nebi Yunus köyünün altında kalmış ve tam çıkarılamamıştır. Asarhaddon *Eşgalşiddidua* (Her Şeyi Koruyan Saray) adını vermiş ve burayı sivil saray olarak kullandığı tahmin edilmektedir. Asarhaddon babası tarafından yıkılıp yıkılan Babil’in onarımına büyük önem ve emek vermiştir. Yazıtında bildirdiğine göre Babil’in inşasında sırtında sepet taşıyarak *Esagila*’nın yanında çalışmış, surları ve Babil’i tamamen yenilemiştir. Başkent olarak düşündüğü Kalhu’da eskiyen su kanallarını ve Nabu Tapınağı olan *Ezida*’yı yenilemiştir, şehrin güneybatı tarafında yeni bir saray inşa etmiştir. Saray konumundan dolayı “Güneybatı Sarayı” olarak adlandırılmaktadır. (Bakınız: Ekler, Resim 6) Sarayda

¹²⁸ Daniel David Luckenbill, The Annals of Sennacherib, **Oriental Institute Publications (OIP)**, Volume 2, Chicago 1924, s. 111-114.

¹²⁹ Köroğlu, **a.g.e.**, s. 179.

II. Aşur-nasir-apli Sarayı ve III. Tiglat-pileser saraylarındaki kabartmalardan yararlanılmış fakat kralın ölümü üzerine saray tamamlanmamıştır. Sarayın inşası tamamlanmış olsaydı bu saray Kalhu'nun en büyük sarayı unvanını alacaktı.¹³⁰

Aşur-ahha-iddin Sarayı'nda sadece özel yaşama ait olan büyük bir salon ortaya çıkarılmıştır. Dönem hakkında hiçbir bilgimiz olmamasına rağmen sarayın mimarisi hakkında az da olsa bilgiler mevcuttur. İki gözlü geçitle kuzeyde olan avluya açılan bu daire art arda olan iki salon ve salonun çevresinde bulunan dairelerden oluşmaktadır. İki salonun birleştiği noktada bulunan küçük odanın girişinde ön tarafta büyük arkada ise küçük boyutlarında olan insan başlı, çökmüş kanatlı aslan şeklinde direk altlıkları bulunmaktadır. Direk altlıklarına ek olarak girişlerin her iki tarafında kanatlı boğa ve kanatlı aslan kabartmaları bulunurken, doğu ve batıdaki odalarda ise küçük çift dairesel direk altlığı bulunmaktadır. Bu altlık Asarhaddon döneminde yapılmıştır. Önde ikisi büyük arkada üçü küçük üç salondan ve yan yana duran odalardan oluşan bu daire II. Aşur-nasir-apli Sarayı'nın iç avlusunun doğusu ve Sin-ahhe-riba Sarayı'nın XIX numaralı avlusunun güneybatı tarafında bulunan dairelere benzemektedir. Kapı girişi dışında sarayın bütün duvarları yukarıda belirttiğimiz gibi II. Aşur-nasir-apli ve III. Tiglat-pileser saraylarından sökülüp getirilen kabartmalar ile süslenmiştir. Fakat kabartmaların tamamı kullanılmamıştır. Yapılan kazı çalışmalarında bazı levhaların yerlere yerleştirildiğini ve bazılarının ise üzerinde sahnelenen kabartmalar tıraşlanarak yeniden kullanılmak üzere yüzeyi düze hale getirildiği görülmüştür. Günümüze iyi korunamamış bir şekilde ulaşan sarayın iki avlu etrafında oda ve dairelerden oluştuğu açık bir şekilde görülmektedir. Bu sarayın en ilginç yönü girişlerinin direkli olmasıdır. Bu özellik Asur'a özgü bir yöntem olmayıp Suriye etkisinde kalınarak yapılan bir mimari özellik olduğunu söyleyebiliriz.¹³¹

2.8. SAM'AL YUKARI SARAY-ZİNCİRLİ/GAZİANTEP

Sam'al bugün Gaziantep şehrimizin güneyinde bulunan Zincirli'nin eski ismidir.¹³² Sam'al Arami prensliğine bağlı olan bir şehirdir. III. Şalmanu-aşerid döneminde Asur'a vergi vermiş daha sonra M.Ö. 8. yüzyılın ortalarına doğru III. Tiglat-pileser'in egemenliğini kabul etmiş ve en son Asur İmparatorluğunun vassalı olmuştur.

¹³⁰ Sevin, **a.g.e.**, s. 96.

¹³¹ Sevin, **a.g.e.**, s. 98.

¹³² Narçın, **a.g.e.**, s. 329.

Şehrin kapısında bulunan Aşur-ahha-iddin stadelinden M.Ö. 670 yıllarında bir Asurlu yöneticinin bu şehirde oturduğu anlaşılmaktadır. Sam'al'daki Asurlu yöneticinin yaşadığı 'Yukarı Saray' olarak adlandırılan yapının genel mimarisi Yeni Asur mimarisinden bazı farklılıklarla ayrılrsa da bu yapı Asur geleneği ile Kuzey Suriye geleneğinin bir kompozit ürünüdür denilebilir. Günümüzde "D Yapısı" denilen saray stadelin en yüksek yerine konumlandırılmıştır. (Bakınız: Ekler, Resim 7) 20 x 18 m. boyutlarında bir avluya sahip ve bu avlunun çevresinde odalar bulunmaktadır. Sarayın planı kapalı Asur evlerine benzemektedir. Avlunun kuzeybatı ve kuzeydoğu tarafında bulunan iki dairesi değişime uğrayan *hılani* türünün devamıdır. Yeni tür *hılaniler* eskinin mimarisinin tersine Asur'a özgü olan mimari anlayışın bir parçası olmuştur.¹³³

Avlunun kuzeybatı tarafında bulunan daireye tek direkli geçit ile girilmektedir. Bu dairenin 6 x 17 m. boyutlarında olan salonunda taht salonlarında gördüğümüz mangallı raylı bir sistem ve arkasında yer alan *hılaniler*'de pek alışık olunmayan 9. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan nişli ve drenaj kanallı banyo odası (5) bulunmaktadır. Saray tam kazılmadığından sarayın planının tamamı bilinmemektedir. Avlunun güneybatı tarafındaki salonu avluya ulaşımı sağlayan holün, ana kabul dairesi ve taht salonun arkasında bulunan hole benzerliğini kabul edersek o zaman bu sarayın ana kabul dairesinin ve bir dış avlusunun var olduğunu söyleyebiliriz. Bu varsayımı kabul edersek Sama'al Yukarı Sarayı'nın geleneksel Yeni Asur mimarisi anlayışı ile inşa edildiğini söyleyebiliriz.¹³⁴

2.9. AŞURBANİPAL SARAYI-NİNİVE/IRAK

Aşur-ahha-iddin'in ölümü üzerine Asur tahtına oğlu Aşurbanipal (M. Ö. 668-627) geçer. Yunanlıların "*Sardanapalos*" olarak tanımlanan kral daha çok Aşurbanipal adı ile bilinmektedir.¹³⁵ Kral Aşurbanipal Asur İmparatorluğu'nun son güçlü kralıdır. Kendi yazdığı yazıtında ülkesinde birden fazla bayındırlık faaliyetleri yaptığını yazmıştır. Babasının bitiremediği *Esagila*'yı tamamladı, Babil'de bulunan İştâr tapınağını, Ninive'deki Nabu ve Enlil tapınaklarını onarıp Nippur'daki zigguratı yenilemiştir. Kral Aşurbanipal tahta çıktığı ilk dönemlerde dedesi Sin-ahhe-riba'nın inşa ettiği Güneybatı Sarayı'nda oturdu. Kral sarayın veliaht dairesi olarak bilinen *Bit-riduti*'de oturmuştur.

¹³³ Sevin, a.g.e., s. 99.

¹³⁴ Sevin, a.g.e., s. 100.

¹³⁵ Narçın, a.g.e., s. 106.

Burayı onarıp duvarlarını ise kabartmalar ile süslemiştir. Çocukluğunun burada geçmesinden dolayı burayı çok sevdiğini yazıtlarında bildirmiştir.¹³⁶ Yazıtında isimlerini söylediği tanrıların ona krallığı *Bit-riduti*'de bahsettiğini söylemiştir. Yazıttaki bilgi şöyledir:

“O zamanlarda, Asur kralı Sanherib, ataların atası, benim babamın kraliyet ikametgahı için inşa ettiği, eskiden memnuniyet ve sevincin tam ortası olan soylu şehir, Ninlil'in sevgilisi, Ninive'de özel bir saray dairesi (olan) Bit-riduti'nin, duvarları çökmüştü. Ben Asurbanipal, büyük kral, aziz kral, cihanın kralı, Asur'un kralı, dört dünyanın kralı, ben, bu Bit-riduti'de yetiştim. Aşşur, Sin, Şamaş, Adad, Bel, Nabu, Kidmuri'nin kraliçesi Ninive'nin İştari, kutsal karaların kraliçesi Arbela'nın İştari, Urta, Nergal ve Nusku benim veliaht prensliğimi orada korudular, kibar gölgelerini, koruyucu gölgelerini benim omuzlarımın üzerine uzattılar; orada bana babalık eden topraklarına ve geniş alana yayılmış insanlarına hakimiyet kuran babamın tahtını devraldığım (günden) beri, onlar bana Düşman fetihlerinin mutlu haberlerinin mesaj üzerine mesajını getirdiler, gece yatağında rüyaların olumluydu, sabahında düşüncelerim neşeliydi; o yer tanrıların olumlu bir kader bahsettiği hükümdarlarına güvenlik sağlayan bir yerd; bu sebeplerden dolayı onun harap olmuş bölümlerini yıktım. Onun başlangıcını genişletmek için onun tamamını yıktım. 50 tipku yüksekliğinde, önceki durduğu yere dayanıklı bir duvar inşa ettim. Setleri tamamladım. Fakat yüce tanrıların, benim krallarımın mabetlerinin varlığının korkusu içerisindeydim ve o setin seviyesini çok yükselttim.”

Sarayın inşasında hem yerli halk hem de esir olarak ele geçirdiği insanları çalıştırmıştır. İşçilerin müzik eşliğinde çalıştığının kaydedildiği metnin ilgili satırları şöyledir:

“Güzel bir ayda, elverişli bir günde, o terasın temelini attım ve tuğla örgüsünü yaptım. Üzüm ve susam şarabını onun zeminine koydum, kerpiç duvarlarına dayadım. Yüce tanrıların, efendilerimin emriyle ele geçirdiğim Elamlıların yük arabası üzerinde, benim toprağımın halkı Bit-riduti'nin inşaatı için tuğlaları taşıdılar. Savaşın ortasında kendi ellerimle canlarını bağışladım, bana verdikleri sözleri bozan Arami krallarına, sepet ve semer taşıttırdım. Bit-riduti'nin inşaatı için verilen görevleri yaptırды. Tuğlaları kalıplayarak, verilen işleri yerine getirerek, müzik eşliğinde günlerini geçirdiler. Mutluluk ve sevinç içerisinde temelinden tepesine kadar onu tamamladım. Onu öncekinden daha geniş yaptım. Görevimi harika bir şekilde yerine getirdim.”¹³⁷

Kral Güneybatı Sarayı'nın duvarlarını konusu av ve savaş olan kabartmalar ile döşemiştir. Sarayın XXXIII. numaralı odasında bulunan kabartmada kralın Elam ve Gambulu'ya düzenlediği seferler ve Ulai ırmağının kenarında bulunan Til Tuba'da yaptığı büyük savaşı konu edinmiştir. (Bakınız: Ekler, Resim 44) Bu kabartmanın üst frizinde zaferden sonra kutlama alayının geçişi sahnelenmiştir. Sakallı, baş bantları ve

¹³⁶ Sevin, a.g.e., s. 101.

¹³⁷ D. D. Luckenbill, Ancient Records of Assyrian and Babylonia II, Chicago 1926-1967, s. 321-322.

kısa saçlarıyla betimlenen Elamlılar'a karşı kazanılan zaferin sahnelendiği panolar alt taraftadır. Bu alt frizde üst frize göre alay soldan sağa doğru girmektedir. Sol üst köşede ok ile vurulan Elam prensi görülürken onun üstünde ise bir yazıt bulunmaktadır. Yazıtta şöyle yazar: *"Teumman'ın damadı Urtaku bir okla yaralanmış fakat ölmemiştir. Kafasını kesmesi için bir Asurlu'ya şöyle seslenir: Gel! Kafamı kes, kralına götür ve büyük bir üne sahip ol."* Bu sahnenin biraz üstünde oğlu ile beraber ormana kaçan Elam kralı Teumman'ın ok ile yaralanması resmedilmiştir. Kabartma Elam kralı Teumman'ın ve oğlunun başı kesilerek ve askerlerinin Ulai ırmağına dökülmesi ile son bulur. ¹³⁸ (Bakınız: Ekler, Resim 45)

Aşurbanipal kardeşi Šamaš-šum-ukin'in M.Ö. 649 yılında başlattığı isyanı bastırdıktan sonra kendine Ninive'de bir saray inşa ettirmiştir. Saray Ninive'nin kuzey tarafında inşa edildiğinden bu saraya Kuzey Sarayı denilmektedir. Saray çevresinde bulunan tapınaklardan yüksek olmamasına dikkat edilmiş ve 7 m. yüksekliğinde olan teras üzerine 50 tuğladan inşa edilmiştir. (Bakınız: Ekler, Resim 8) Sarayın duvarları kerpiçten yapılmış, beyaz alçı ile sıvanmış, odaların tabanları ise pişmiş toprak ile kaplanmıştır. Çatısı için Lübnan'dan getirilen sedirler kullanılmış, kapı kanatları ardıçtan yapılmış, kolları ise bakır ile kaplanmıştır.¹³⁹ Kuzey Sarayı Yeni Asur Dönemi'nin son sarayı olup mimarisi hakkında fazla bilgimiz bulunmamaktadır. Fakat yapılan kazı çalışmaları sonucunda az bir bölüm ortaya çıkarılmış, kral dairesinin çevresinde kabartmalar ile süslü bir bölüm ve bazı koridorlar ve iki katlı olduğu açıktır. Bu saray kendinden önceki saraylara benzemekle birlikte bazı farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılıklardan en büyüğü eski saraylarda bulunan insan başlı kanatlı boğa-aslan yontularına Kuzey Sarayı'nda yer verilmemiştir. Bunun sebebi taş ocaklarında büyük taşların kalmamasıdır. Bu devasa yontuların yerine küçük taş bloklarından yapılan yontular kullanılmıştır. Sarayın bazı girişlerinde bulunan kabartmaların çoğu Sin-ahhe-riba Sarayı'nda da karşımıza çıkan aslan başlı eşek kulaklı, kartal pençeli ve insan gövdeli yaratık (*ugallu*) ve üst tarafı çıplak, sakallı, miğferli ve hayvan insan karışımı (*uridimmu*) yaratıktır. Aslan, kartal ve dragon karışımı (*mušhuššu*) olan diğer bir yaratık ise Kuzey Sarayı'na özgü olan yaratıktır.¹⁴⁰ (Bakınız: Ekler, Resim 47) Sarayın kuzeydoğusunda bulunan dış avlu (O) eski

¹³⁸ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 189.

¹³⁹ Aşkar, *a.g.t.*, s. 61.

¹⁴⁰ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 192.

saraylarda bulunan taht odalarının çoğu özelliğini taşıyan ve 38 x 9 m. boyutlarında olan taht salonuna (M) girişi sağlamaktadır. Taht salonunun orta tarafta bulunan girişinin tam karşısına gelen duvardaki nişin içine kabartmalı bir levha yerleştirilmiştir. Güneydoğu tarafında bulunan kısa duvarın önünde bir taht altlığının olduğu tahmin edilmektedir. Kuzeybatıdaki kısa duvar ante odasına (N) açılmakta ve buradan merdiven boşluğu ile geçilir. Salondaki banyo odası tahtın arkasına gelecek şekilde planlanmıştır. Bu planın aynısına “Kent Suru Sarayı”nın taht odasında da rastlamaktayız. Kral dairesinin duvarları bezemesiz levhalar yerleştirilmiştir. Eskinin görkemli olan kabartmalarından artık vazgeçildiğini görmekteyiz. ‘Babil Odası’ olarak bilinen taht odasının duvarlarında bulunan bir kabartmada askeri hareket, içinde balıkların yüzdüğü bir nehir ile ayrılmıştır. Burada konu zapt edilen hisarlar ve tutsakların kral huzuruna çıkışı sahnelenmiştir. Kabartmalarda birden fazla savaş konu edinilmiştir. Mesela Babil’den elde edilen ganimetler, Elam kralının teslim oluşu ve Ulai Savaşı’nı konu alan kabartma kuzey tarafta yer almaktadır. Bu kabartmanın üst frizinde intihar eden Babil kralı Šamaš-šum-ukin’den kalan ganimetler, mührü, tacı, komutanları ve haremının krala sunulduğu sahnelenirken alt frizde ise Elam kralının üç prensi, ganimetleri ve kesilmiş başların krala sunulması sahnelenmiştir. Başka bir grupta olan kabartmaların konusu M.Ö. 667 veya 663 yıllarında yapılan Mısır seferleri ile ilgilidir.¹⁴¹ İç avlu ile taht odasını birbirine bağlayan bir geçit holü (L) bulunmaktadır. İç avlunun (J) çevresi özel odalar dediğimiz banyolu odalar ile donatılmıştır. Kral dairesinden iç avluya açılan holün kuzeybatı tarafında kral Ašurbanipal’in aslan avını konu alan kabartmalarından dolayı “Lion Room” (C) olarak adlandırılan meşhur Ašurbanipal Kütüphanesi bulunmaktadır. İç avlunun kuzey tarafında bulunan dirsekli koridorlar ile sarayın kuzeybatısında bulunan ve bit-hilani düzeninde olan portale (S) açılmaktadır. Burası Dur-Šarrukin’in *ekal māšarti*’sinde bulunan 15 numaralı yapıya benzemektedir. Buranın diğer bit- hilani’lerden farkı ikinci bir katının olması ve burada bulunan odalardan birinde kral Ašurbanipal ve eşi Libbāli-šarrat ile beraber şölen yaptıklarını gösteren kabartmadır.¹⁴² (Bakınız: Ekler, Resim 48)

Bu sarayın iç avlusunun duvarları kabartmalar ile süslenmiş. Bu kabartmaların ana konusu Babil bataklıklarında oturanlara karşı yapılan seferlerdir. Buradaki

¹⁴¹ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 195.

¹⁴² Sevin, *a.g.e.*, s. 104.

kabartmaların çoğu günümüze ulaşmamıştır. Arkada bulunan salondaki (H) kabartmalar daha iyi durumdadır. Burada bulunan üç kabartma iki bölüme ayrılmış altta olan kabartma ise üç frize ayrılmıştır. Üstteki frizde ırmağın kenarında bulunan şehir Ninive olup şehrin yanında çam, selvi gibi ağaçların bulunduğu bir park yer almaktadır. Parkın tepesine sütunlu av köşkü yerleştirilmiştir. Parkın su ihtiyacını karşılayan su kemeri sağ tarafa yerleştirilmiştir. (Bakınız: Ekler, Resim 58) Alt tarafta bulunan üç frizde ise Elam ve Şamaş-şum-ukin olayları betimlenmiştir. Kuzey Sarayı'nın en mükemmel kabartmaları koridora benzeyen uzun ince yapıda olan odanın (C) duvarlarında bulunmaktadır. Buradaki kabartmaların konusu aslan avlarıdır. Kral av sırasında arabasında durmakta iki taraftan köpekler ve muhafızlar tarafından korunmakta ve aslanlar av alanına kafesler ile getirilmektedir. Kafeslerden salınan aslanlar kral tarafından tek tek avlanırken arabaya saldıran aslanlar ise muhafızlar tarafından engellenmektedir. Bu kabartmada 18 tane öldürülmüş aslan resmedilmiştir. Bit-hilani tarzında olan batı portalindeki (S) odasındaki kabartmada kral arabasının hadım ağaları tarafından çekilmesi ve avlanan aslanların taşınışı resmedilmiştir. (Bakınız: Ekler, Resim 49) Kabartmalardan en meşhuru av alanında kral tarafından önce okla vurulup daha sonra ayakları üzerine kalkan hayvanı kralın hançeri ile öldürmesi sahnesidir. (Bakınız: Ekler, Resim 50) Orta kuşakta değişik şekillerde aslan avları alt kuşakta ise aslan yerine yabani ceylan ve atların avlanması sahnelenmiştir.¹⁴³ Kuzey Sarayı'ndaki aslan avlarında kralın yanında sürekli gördüğümüz hadım ağalarının Sin-ahhe-riba döneminde kırılan güçlerinin bu dönemde tekrar eski haline döndüğünü söyleyebiliriz. Kabartmalarda ayaklarından felç olan aslanın sürünmesi ve ağzından kanlar akan aslanın ıstırabının gerçekçi çizilmesi sanatçıların ne kadar usta olduklarının bir göstergesidir. (Bakınız: Ekler, Resim 51) S odasında bulunan üç frizli bir kabartmada kral arabasında aslan avlamaktadır. Bu sahnenin diğerlerinden farkı kralın başında fes benzeri bir tacın olmasıdır. Avdan sonra şükran töreni ve dinsel kutlama müzik eşliğinde yapılmaktadır. Kral ölen aslanların üzerine şarap dökerek sunu yapar. Bu sahnenin üzerinde çivi yazılı bir not bulunmaktadır. Not şöyledir: *“Ben, dünyanın kralı, Assur ve Mulissu'nun güç verdiği Assur kralı Aşşur-ban-apli. Öldürdüğüm aslanlar:*

¹⁴³ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 199.

savaşın sultanı İştar'ın yayını onlara doğru gerdim. Üzerlerine sunular koydum [ve] bir libasyon yaptım.''¹⁴⁴ (Bakınız: Ekler, Resim 52)

Başka bir kabartmada Asur askerleri ve Elamlı tutsaklar görölmektedir. Günümüze ufak parçalar halinde ulaşan kabartmada Asur ordugahı oval şeklinde resmedilmiştir. S odasındaki en önemli kabartma kral Aşurbanipal ve eşi Libbāli-şarrat ile beraber gösterilen ziyafet sahnesidir. Beş levhadan oluşmakta ve üç frize ayrılmıştır. Üst frizde kuşlar ötüşmekte, kral sedire uzanmış eşi de tahta oturmuştur. Kral bir elinde kadeh diğer elinde çiçek tutmuş ve bacakları örtölüdür. Silahları arkasındaki masaya konmuş, sedirin arkalığına Mısır tarzında boncuk kolye konmuştur. Kralın karşısında eşi tahta oturmuş sağ elinde içki kabı sol elinde ise çiçek tutmuş, başında o dönemin şehir tanrıçası Tykhe türünde surlu taç bulunmaktadır. Bu sahne ender sahnelerden biridir. Kral ve kraliçenin arkasında onları yelleyen yelpazeciler bulunmaktadır. Çifte yiyecek sunan elemanların başında hadım ağaları tarafından hizmete zorlanan Elam kralları bulunmaktadır. Arp, flüt, davul ve saz çalan kadın müzisyenlerin önünde bulunan ağacın dallarında Elam kralı Teumman'ın kellesi asılı halde durmaktadır. Orta frizde yiyecek getiren hizmetliler ve üzüm toplayan saraylılar bulunurken alt frizde ise domuzların ve geyiklerin dolaştığı sazlık betimlenmiştir.¹⁴⁵ (Bakınız: Ekler, Resim 48) Başka bir kabartmanın üstünde bulunan iki frizde yaya, piyade ve süvari savaşları resmedilmiş, altta olan frizlerde Elamlı sürgünlerin mola verdiklerinde atlarını yemlemeleri, çocuklarına su içirmeleri, yemek yiyenler ve istirahat edenler sahnelenmiştir. Bu sahnede bıktırıcı ve tek düze olan sürgün sahnelerine Aşurbanipal döneminde hareket kazandırıldığını söyleyebiliriz.¹⁴⁶ (Bakınız: Ekler, Resim 53)

Saray duvarlarında en çok kullanılan savaş ve av sahneleri, kralın eşi ile beraber sahnelendiği kabartmadan sanatın farklı amaçlar için kullanıldığını gösterir. Kralın yaşadığı alandaki kabartmaları kendi zevki için yaptırdığını, diğer odaların ise odanın kullanım amacına göre kabartmalar ile süslediğini görmekteyiz.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 204.

¹⁴⁵ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 206.

¹⁴⁶ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 208.

¹⁴⁷ İşmail Coşkun ve Dilara Demirtaş, *a.g.m.*, s. 2128.

2.10. KALHU KENT SURU SARAYI-KALHU/IRAK

Kalhu şehrinin aşağı tarafına, *Ezida* tapınağının 400 m. uzağında ve kentin güney tarafını saran surun kuzeyine inşa edilmesinden dolayı “Town Wall Palace” olarak adlandırılan Kalhu Kent Suru Sarayı’nın boyutu açısından konak niteliğinde bir yapıdır diyebiliriz. Sarayın kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Saray kuzey ve güney yönünden 70 m. doğu ve batı yönünden 60 m. boyutlarındadır. Tamamı kazılmayan sarayın sadece 40 metrelik bir alanı kazıldıktan sonra sarayın tamamının kuzey güney doğrultuda 100 m. doğu batı doğrultusunda ise 60 m. olduğu bilinmektedir. (Bakınız: Ekler, Resim 9) İki bölümden oluşan sarayın dış avlusunun güney tarafının tamamını kaplayan ana kabul dairesi, 19 x 7 m. boyutunda ana salon ve ante odası bulunmaktadır. Bu sarayda banyo bulunmamaktadır. Saray mimari açıdan kendinden önceki Yeni Asur saraylarının devamı niteliğindedir. Büyük salonun arkasından dikdörtgen yapılı hol (10) bulunmaktadır. Bu holden iç avluya (8) geçiş sağlanmamaktadır. Ana kabul salonunun duvarları basit geometrik karakterler ile süslenmiştir. Güney tarafta tabanı pişmiş toprak levhalar ile kaplanan ve iç avludan dolaylı bir şekilde ulaşılan 22.50 x 6 m. boyutlarında olan arka arkaya gelen üç salon bulunmaktadır. Bu yapıya has olan büyük boyutlarda olan salonlar ve 40 m. uzunluğunda olan koridorlardan dolayı bu alanın büyük toplantılar için kullanıldığını söyleyebiliriz. Sarayın duvar freskoları mavi, kırmızı, siyah ve beyaz renkler ile boyanmıştır.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Sevin, a.g.e., s. 105.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SARAY KABARTMALARINDAKİ BAZI SEMBOL VE MOTİFLER

Yeni Asur Dönemi'nde inşa edilen sarayların en dikkat çekici özelliklerinden biri şüphesiz duvar kabartmaları olmuştur. Bu duvar kabartmaları dönemin sanat anlayışını anlamak için ele alınabilceği gibi aynı zamanda Asur İmparatorluğu'nun dönemde izlediği siyasi politikaları yansıtan detaylar ile konu hakkında yardımcı bir kaynak olarak kullanılabilir. Saray kabartmalarında ana tema çoğunlukla savaş, mimari, av ve din betimlemelerinden oluşmaktadır.¹⁴⁹ Kabartmalar Alabaster ve Musul Mermerinden yapılmış olup fırça yardımı ile genellikle kırmızı, siyah, mavi ve beyaz renklere boyanmıştır.¹⁵⁰ İlerleyen dönemlerde bu renklerin karışımından farklı renkler elde edilmiştir. Saray kabartmalarının büyük kısmı Asur İmparatorluğu'nun dost ve düşmanlarına karşı tutumunu sergilemek amacıyla elçilerin kabul edildiği taht odası ve girişine konumlandırılmıştır. Böylece Asur'un gücü etkileyici sahnelerle gelen elçilere gösterilip, psikolojik bir etki de yaratılmıştır.

Yeni Asur saraylarında bazı temalar gibi bazı motifler ve semboller de sıklıkla kullanılmıştır. Kabartmalardaki her motif ve sembol ayrı bir mesaj iletirken bu başlığın altında saray kabartmalarında sıklıkla karşımıza çıkan bazı motif ve sembollerini ele almaya çalışacağız.

3.1. HAYAT AĞACI MOTİFİ

İnsanoğlu yaratılışı gereği her zaman bir şeylere inanma ve bir şeyleri kutsama ihtiyacı duymuştur. Kutsallık ad ettiğimiz varlıkların dile, dine, yazıya ve sanata dökülerek gelecek nesillere ulaşması amaçlanmıştır. Kutsallık ad ettiğimiz varlıklardan en çok bilineni ağaçtır. Geçmişten günümüze kadar var olan toplumlarda ağaç, kültürel farklılıklara uğramış ve çeşitli anlamlar yüklenerek değişiklik göstermiştir. Ağaç hakkında birçok efsane ve mit yazılmış, mitolojide ise sık sık kullanılan bir sembol olmuştur.¹⁵¹ Efsanelere ve mitlere konu olan ağaca "Hayat Ağacı" adı verilmektedir. Her ağaç hayat ağacı olarak kabul edilmemektedir. Çam, zeytin, kayın, elma, incir, meşe, asma, hurma ve nar vb. türdeki ağaçlar hayat ağacı olarak kabul edilmiştir. Hayat

¹⁴⁹ Amelia Kuhrt, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁵⁰ Sevin, *Yeni Assur Sanatı Resim II*, s. 16.

¹⁵¹ Selma Öztekin, *"Dinlerde Hayat Ağacı"*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) Anabilim Dalı, 2008, s. 21.

ağaçlarının çeşitliliğinin sebebi toplumların günlük yaşamlarında iç içe oldukları ağaç türüne bağlıdır.¹⁵² Hayat ağacına ait ilk izler M.Ö. 3 bin yılında Aşağı Mezopotamya’da karşımıza çıkmaktadır.¹⁵³ Hayat ağacı M.Ö. 3. yılında Mezopotamya’da silindir bir mühür üzerinde görülmektedir. Mühürde başları geriye dönük, arka ayakları üzerinde durup ağaca tırmanır şekilde resmedilen iki keçinin ortasında yer alan ağaç hayat ağacıdır.¹⁵⁴ Hayat ağacı motifi Sumer, Babil, Mısır, Hurri, Hitit, Geç Hitit, Asur, Frig, Mittani ve Urartu gibi birçok toplulukta karşımıza çıkmaktadır.¹⁵⁵

Hayat ağacının ilk ortaya çıktığı topluluk Sumerlerdir. Sumer Yaratılış Efsanesinde ele alınan “doğum bitkisi” veya “kutsal ağaç” motifi efsanenin temelini oluşturduğundan dolayı yaratılışın hayat ağacı ile başladığını söyleyebiliriz.¹⁵⁶ Yaratılış Efsanesine göre Sumer mitolojisi kahramanlarından olan “Etena” Sumer kralıdır. Etena tanrılar ile konuşarak onlardan doğum bitkisini bulmalarını ve doğum bitkisinin meyvesi ile kendisini bir çocuk verilmesini ister. Güneş Tanrısı bir kuşun ona, doğum bitkisini bulması için yol göstereceğini söyler. Efsanede doğum hayat ağacı ile özdeşleşmiş ve Etena’nın çocuğa hayat ağacı vasıtası ile ulaştığı görülmektedir.¹⁵⁷

Sumer’de hayat ağacını konu alan diğer efsane Gılgamış’tır. Gılgamış, bahçede genç kız görünümünde olan Tanrıça Siduri’yi mucize ağacın yanında görür. Gılgamış Tanrıça Siduri’ye asmanın yanında denk gelir; eski Doğulular asmayı “hayat otuyla” özdeşleştirirler, Sumerliler ise asma yaprağını yaşamın bir işareti olarak kullanırlar. Asma bitkisi Ulu Tanrıça’ya adanır, ilk başlarda Ana Tanrıça “asma ana” veya “asma tanrıça” olarak adlandırılmaktadır.¹⁵⁸

Sumerlilere ait bir şiirde “huluppu ağacı”ndan bahsedilmektedir. Fırat Nehri’nin kenarına dikilen ağaç rüzgârın etkisiyle yerinden sökülüp nehirde sürüklenirken Tanrıça İnanna’ya denk gelir. Tanrıça İnanna ağacı alıp tapınağın merkezine getirir ve orada ona

¹⁵² Şenay Öztürk Ateş, “*Yakındoğu Demirçağ Uygarlıklarında Hayat Ağacı İnancı*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, 2012, s. 18.

¹⁵³ Saliha Ağaç ve Menekşe Sakarya, “Hayat Ağacı Sembolizmi”, **Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2015, s. 5.

¹⁵⁴ Hülya Köroğlu, “*Frigler’de Hayat Ağacı İnancı*” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, 1996, s. 63.

¹⁵⁵ Saliha Ağaç ve Menekşe Sakarya, “Hayat Ağacı Sembolizmi”, **Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2015, s. 5.

¹⁵⁶ Öztekin, **a.g.t.**, s. 42.

¹⁵⁷ Öztürk Ateş, **a.g.t.**, s. 28.

¹⁵⁸ Mircea Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, İstanbul: Kalcı Yayınevi, 2000, s. 284.

bakıp büyütür. Tanrıçanın amacı bu ağacın kerestesinden iskemle ve sedir yapmaktır. Ağacı keseceği zaman ağacın dibine bir yılanın yuva yaptığını, Zu-kuşunun yavrusunu koyduğunu ve ağacın dallarına harabe hizmetçisi Lilit'in ev kurduğunu görür ve çok üzülür.¹⁵⁹ Huluppu ağacının dibinde yılan ve dallarında yuva yapan kuşlarla hayat ağacına benzediğini söyleyebiliriz.¹⁶⁰

M.Ö. 3. bin yılında stilize bir şekilde karşımıza çıkan hayat ağacı M.Ö. 2. yılında tamamen biçimsel şekillerle karşımıza çıkmaya başlamıştır. Göçebe Hurrilerin kurduğu Mittani Krallığı'nda "gökyüzünü destekleyen direk" olarak anlamlandırılan hayat ağacı, egemenlikleri altında olan Asurlular tarafından da benimsenmiştir.¹⁶¹ Asur saray duvarları freskler ve kabartmalar ile süslenmiştir. Bu süslerden biride hayat ağacıdır. Asur saray duvarlarında, resmi odalarda, kral mühürlerinde ve tapınaklarda sık sık kullanılması hayat ağacının Asur'da zengin bir kullanım alanı olduğunu göstermektedir.¹⁶² Sumerlerde hayat ağacı Dumuzi'nin kendisi olduğuna inanılırken, Asur'da ise hem kralın sembolü hem Tanrı Aşşur'un hem de Asur Devleti'nin bir sembolü olduğunu görmekteyiz.¹⁶³ Sumerlerde ve Asurlularda hayat ağacının ortak yönü ölümü ve yaşamın simgesi olmasıdır. Sumerlerde birbirine bakan keçilerin ortasında bulunan hayat ağacı sahnesi, Asur'da ortada bulunan hayat ağacının yanında bazen kanatlı yaratıklar, bazen cinler ve bazen de kralların olduğu bir sahneye dönüşmektedir.¹⁶⁴ Birçok ağaç çeşidinden oluşan hayat ağacı Asur ve Urartu devletlerinde genelde servi ağacının hayat ağacı olarak resmedildiğini görmekteyiz.¹⁶⁵

Asur saraylarındaki hayat ağacı örneklerine baktığımızda M.Ö. 1244 yılında I. Tukulti-Ninurta tarafından inşa edilen Kar-Tukulti-Ninurta Sarayı'nda bulunan duvar kabartmasında hayat ağacının ortada ve iki ceylanın ise birbirlerine karşılıklı baktıkları görülmektedir.¹⁶⁶ Sumerde iki keçinin birbirine bakışı resmedilirken burada keçilerin yerini ceylanın aldığını görmekteyiz. Bu durum hayat ağacı ile ilgili sembollerde bazı değişikliklerin olmasına rağmen aynı anlamı taşıdığını söyleyebiliriz.

¹⁵⁹ Samuel Noah Kramer, **Sümer Mitolojisi**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1999, s. 69-72.

¹⁶⁰ Öztekin, **a.g.t.**, s. 43.

¹⁶¹ Öztürk Ateş, **a.g.t.**, s. 30.

¹⁶² Öztekin, **a.g.t.**, s. 44.

¹⁶³ Köroğlu, **a.g.t.**, s. 71.

¹⁶⁴ Öztürk Ateş, **a.g.t.**, s. 36.

¹⁶⁵ Ağaç ve Sakarya, **a.g.m.**, s. 5.

¹⁶⁶ Sevin, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, s. 19.

Yeni Asur Dönemi'nde inşa edilen Kuzeybatı Sarayı duvarlarında da hayat ağacı sahnesine rastlamaktayız. Taht odasının orta geçidinde yer alan panoda bereketin simgesi olan hurma ağacının yanlarında karşılıklı duran kral ve bir elinde bakraç diğer elinde kozalak tutan kuş başlı kanatlı koruyucu cinler bulunurken sahnenin üst tarafında ise gökten iner şeklinde resmedilen kanatlı kurs Tanrı Aşşur'u ya da Tanrı Šamaš'ı göstermektedir.¹⁶⁷ Buradaki hayat ağacının türünün hurma ağacı olduğu görülmektedir. Bereket Tanrıçası olan İnanna hurma ile özdeşleştirildiğinden¹⁶⁸ bu sahnede servi ağacı yerine bereketin sembolü olan hurma ağacının hayat ağacı olarak kullanıldığını görmekteyiz. Taht odasının köşeli dönüş duvarında hurma ağacının dallarının yarısı bir duvarda diğer yarısı öteki duvarda kalacak şekilde resmedildiğini görmekteyiz.¹⁶⁹ (Bakınız: Ekler, Resim 13)

Mısır kabartmalarına baktığımız zaman burada da hayat ağacı figürüne rastlamaktayız. Mısır ikonografisinde tanrının ellerinden ağaçlar çıkmış ve tanrının ellerinde hayat suyunu dağıttığı bir vazo ve bağışlar bulunmaktadır. Burada hayat ağacı Tanrı ile özdeşleştirilmiş, yeniden doğuşun ve ölümsüz hayatın kaynağı olarak resmedilmiştir.¹⁷⁰ Ele geçen bir kabartmada Mısır'ın tanrısı Hathor, bir gök ağacına çıkmış ve orada bir ölünün ruhuna yiyecek ve içecek sunarken resmedilmiştir. Bu kabartmadaki konuya yakın olan başka bir konu ise kader tanrıçasıdır. Burada kader tanrıçası göğü simgeleyen bir ağacın alt dallarına oturarak resmedilmiş ve bu dalların üzerinde firavunların isimleri ve kaderleri yazmaktadır.¹⁷¹ Başka bir kabartmada ise yazı ilahisi Seshet-Heliyopolis'te mukaddes ağacın üzerine kralın adını yazarken betimlenmiştir.¹⁷² (Bakınız: Ekler, Resim 55) Bu mukaddes ağacın hayat ağacı olduğunu tahmin edilmektedir. Mısır inancına göre hayat ağacı göğün doğu tarafında yer almaktadır. Bu hayat ağacı incir ağacı olup ağacın üzerinde tanrılar oturmuş ve meyvelerini yiyerek beslenmektedirler. Eski Mısır inancına göre tanrılar hayat ağacından türemektedir. Adonis'in Myrrha adındaki ağaçtan doğmasını bu konuya örnek olarak verebiliriz.¹⁷³

¹⁶⁷ Sevin, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, s. 32-33.

¹⁶⁸ Öztürk Ateş, **a.g.t.**, s. 29.

¹⁶⁹ Sevin, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, s. 33.

¹⁷⁰ Eliade, **a.g.e.**, s. 279.

¹⁷¹ Eliade, **a.g.e.**, s. 283.

¹⁷² Afet İnan, **Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020, s. 224.

¹⁷³ Öztekin, **a.g.t.**, s. 45.

Asur saray duvarlarında kutsal sayılan nar ve hurma ağacının etrafında yer alan kral ve koruyucu cinlerin dini bir ritüel gerçekleştirildiğini görmekteyiz.¹⁷⁴ Nar ve hurma ağaçlarının Hitit ritüellerinde kullanıldığında görmekteyiz. Sumerce NU.ÚR.MA, Akadça NURMU/NURAMTU ve Hurrice *nuranti* olarak yazılan nar ağacı veya nar Hitit ritüellerinde kurban meyvesi olarak kullanılmasının yanında nar tanelerinin bazı yemeklerde de kullanıldığını görmekteyiz.¹⁷⁵ Hitit kültüründe hayat ağacı örgesine çok az rastlamaktayız. Hititlerdeki hayat ağacı ögesi aynı Sumer ve Asur'da betimlendiği gibi ortada duran hayat ağacının iki yanında birbirine bakışan örgeler yer almaktadır. Fakat Geç Hitit Dönemi'nde hayat ağacına Hitit Dönemi'ne göre sayıca daha fazla rastlamaktayız. Hitit ve Geç Hitit Dönemlerindeki hayat ağacının Asur hayat ağacı ile büyük bir benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz.¹⁷⁶ (Bakınız: Ekler, Resim 54)

Hayat ağacı Urartu'da diğer ilkçağ uygarlıklarına göre daha fazla kullanılmıştır. Asur ve Sumer'de ki hayat ağacı Urartularda daha zenginleşmiş ve özgün bir içeriğe dönüşmüştür. Ele geçen silindir bir mühürde ortada duran hayat ağacının yanlarında iki keçi figürü yer almaktadır. Bu sahnenin aynısına Sumer'de rastlamaktayız. Bu durum Urartuların Sumerlerden etkilendiğini göstermesi bakımından önemlidir.¹⁷⁷ Urartularda hayat ağacı koruyucu yönü ile karşımıza çıkmaktadır. Hayat ağacı figürü genelde Urartu'da askeri malzemelerin üzerine işlendiğini görmekteyiz. Amaç ordunun ve kralın üzerlerindeki hayat ağacının gücünden faydalanılmasıdır. Kralın miğferinin üzerinde yer alan hayat ağacını bu duruma örnek verebiliriz. Kralın miğferinde yer alan hayat ağacı sahnesinde kral ve soyundan olan kişilerin hayat ağacını selamladıkları resmedilmiştir. Hayat ağacının tanrısal ruh barındırdığını ve ölümsüzlüğü simgelediğine inanmaktadırlar. Saray ve tapınaklarının duvarlarını boydan boya devasa hayat ağacının motifleri ile süslemişlerdir. Urartularda hayat ağacı tanrıların sembolü ve imparatorluğun simgesi durumundadır.¹⁷⁸ (Bakınız: Ekler, Resim 67) Urartu hayat ağacı betimlemelerinde her ne kadar Sumer ile ilgili bir sahneye denk gelinse de genel olarak Asur'un hayat ağacı motifinden etkilendiklerini görmekteyiz. Altıntepe, Patnos ve

¹⁷⁴ Görseller için Bkz. Veli Sevin **Yeni Assur Sanatı Resim II**, s. 34-77.

¹⁷⁵ Şükrü Ünar, "Hitit Dönemi Anadolu'sunda Meyve Ağaçları", **Anasay**, Sayı 9, 2019, s. 20.

¹⁷⁶ Köroğlu, **a.g.t.**, s. 81-82.

¹⁷⁷ Öztürk Ateş, **a.g.t.**, s. 40.

¹⁷⁸ Nevzat Çevik, "Hayat Ağacı'nın Urartu Kült Törenlerindeki Yeri ve Kullanım Biçimi", **Anadolu Araştırmaları**, Sayı 15, 1999, s. 338-339.

Arinberd saraylarındaki tapınak ve salonlarındaki duvarlarında resmedilen hayat ağacının iki yanında karşılıklı duran karışık yaratıkların bir elinde kova diğer elinde tomurcuk tuttukları sahnelenmiştir.¹⁷⁹ Bu sahnenin aynısı Kalhu Kuzeybatı Sarayı'nda karşımıza çıkmaktadır.

3.2. MÜZİK VE MÜZİSYENLER

Yeni Asur Dönemi saray duvarları kabartmalarını incelediğimiz zaman Sin-ahheriba Sarayı'nın ön avlusunun duvarında tören alayı ile müzisyenlerin resmedildiğini görmekteyiz. Bu kabartmada önde bulunan üç kişiden ikisinin davul çaldığını ortada yer alan kişinin ise alkış çaldığını, bunların arkalarında yüksek serpuşlu ve saç, başı tıraşlı bir rahibin arp çaldığını görmekteyiz. Rahibin bu müzik alayında yer almasından İstar Tapınağında icra edilen törenden saraya dönüş sahnelendiğini söyleyebiliriz.¹⁸⁰ (Bakınız: Ekler, Resim 27) Asur'da müzik, dini törenlerde kullanılmıştır. Aşurbanipal Sarayı'nın S odasında ele geçen bir kabartmada kral ve eşi beraber sahnelenmiştir. Elam Savaşı'nda galip gelen Aşurbanipal eşi Libbāli-šarrat ile kutlama yapmaktadır. Sahnede kadın müzisyenler flüt, davul, arp, saz çalarak kral ve eşini eğlendirmektedirler.¹⁸¹ (Bakınız: Ekler, Resim 48) Asur'da kadın müzisyenlere baktığımız zaman ganimet listelerinden fethedilen bölgelerden alınan ekonomik ganimetlerin yanında kadınlarda esir olarak alınmıştır. Asur'da müzisyen kadınların geneli bu esir kadınlardan oluşmaktadır. II. Aşur-nasir-apli'nin ele geçirdiği Kunulua Kentinden on tane müzisyen kadını almasını bu duruma örnek olarak verebiliriz.¹⁸² Asur saraylarındaki bu sahnelere Sumer, Mısır ve Hitit uygarlıklarında da rastlanmaktadır.

Sumerlerde müzik ilk defa tapınaklarda, ölü defin işlemlerinde ve kurban ayinlerinde şiirsel ağıtlar eşliğinde söylenmiştir. Sumerlerin müziğinden etkilenen Asurlular ise müziği daha düzenli bir hale getirmişlerdir. Ele geçen bir belgede Sumer kralı olan Ur-Nammu'nun cenaze töreninde on gün boyunca flüt ve başka iki çalgı aletinin çaldığı geçmektedir.¹⁸³ Sumerce müzisyen kadınların MÍ.NÁR ve kadın

¹⁷⁹ Çevik, a.g.m., s. 339.

¹⁸⁰ Sevin Yeni Assur Sanatı Resim II, s. 154–155.

¹⁸¹ Sevin Yeni Assur Sanatı Resim II, s. 206.

¹⁸² Mert Yamaner, “Eski Mezopotamya ve Anadolu’da Müzik”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Eskiçağ Tarihi Programı, 2018, s. 34.

¹⁸³ Yamaner, a.g.t., s. 12.

müzişyenlerin şefine ise MÍ.NÁR.GAL denilmesi Sumer’de kadın müzişyenlerin varlığını kanıtlamaktadır.¹⁸⁴

Hititler çivi yazısı başta olmak üzere kültürel açıdan birçok konuda Mezopotamyalılardan etkilenmişlerdir. Çivi yazısı ile birlikte Sumer, Hurri ve Akad uygarlıklarının kültür ve medeniyetine ait bazı özellikler de Anadolu’ya gelmiştir. Bu aktarımlar arsında arasında müzik ve dans da yer almaktadır.¹⁸⁵ Hititler müziğı genelde dini törenlerde kullanmışlardır. Kurban ve ölü törenlerinde, çeşitli bayramlarda, kral ve ailesinin tapınağı ve saraya seyahatlerinde, tanrı sunularında ve tanrı heykellerinin taşınmasında müzişyenler önemli görevler almışlardır.¹⁸⁶ Bir kabartmada kral ve kraliçenin tapındaki törene katılmak için özel kıyafetlerini giydikleri ve dışarı çıktıkları betimlenmiştir. Tapınağın avlusunda çok sayıda şarkıcı, çalgıcı, dansçı ve saray görevlisi kral ve kraliçeyi büyük coşku ile karşılamıştır. Su dolu ibrik ile kral ve kraliçe ellerini yıkadıktan sonra kurulanmaları için peşkir verildiğı görölmektedir. Bu sırada müzişyenler çalgılar çalıp, güzel sesli rahip ve rahibeler koro halinde şarkılar, ilahiler söylerken, dansçılarda dans eder şekilde betimlenmişlerdir. Dansçıların bir kısmı elleri göğre doğru kalkıp adate döner şekilde resmedilmiştir.¹⁸⁷ Hititler, Asur ve Mısırlıların kullandıkları flüt, davul, saz ve arp¹⁸⁸ gibi müzik aletlerini kullanmışlardır. Hititler, Mezopotamya’da olduğı gibi kadın müzişyenlere önem vermişlerdir.¹⁸⁹ Bu müzişyen kadınların çoğunun işgal edilen topraklardan getirildiğı bilinmektedir.¹⁹⁰ Bu durumun benzerini Asurlularda görmekteyiz. Hititlerin müzik konusunda Asurlulardan etkilendikleri açıktır. Geç Hitit Krallığı olan Sam’al-Zincirli’de ele geçen bir kabartmada dört müzişyenden saç şekilleri farklı olarak betimlenen ön sıradaki iki müzişyen arp çalarken, arka sırada yer alan ve yine farklı saç şekliyle betimlenen iki müzişyen def çalarken tasvir edilmiştir. Görseldeki iki müzişyenin saçlarının düz ve omuzlarına indiğı, diğerlerinin saçlarının ise kıvrımlı olduğı görölmektedir. (Bakınız:

¹⁸⁴ Yamaner, **a.g.t.**, s. 34.

¹⁸⁵ Ahmet Ünal, **Hititler Devrinde Anadolu II**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003, s. 135.

¹⁸⁶ Yamaner, **a.g.t.**, s. 41.

¹⁸⁷ Muazzez İlmiye Çığ, **Hititler ve Hattuşa (İştar’ın Kaleminden)**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005, s. 55-56.

¹⁸⁸ Ünal, **a.g.e.**, s. 138-139.

¹⁸⁹ Ünal, **a.g.e.**, s. 139.

¹⁹⁰ Ünal, **a.g.e.**, s. 140.

Ekler, Resim 56) Darga, bu farklılıktan yola çıkarak müzisyen alayının yabancılardan oluştuğuna işaret etmektedir.¹⁹¹

Eski Mısır tarihinde musiki sahnelerine çok fazla rastlanır. Musiki sahneleri IV. Sülaleler zamanından itibaren karşımıza çıkmaktadır. Mısırlılar insan sesi ve müzik aletlerinden çıkan sesi birleştirerek korolar halinde şarkılar söylemişlerdir. Sahnelerde şarkı söyleyenler bazen el çırparak şarkılara ahenk katmışlardır.¹⁹² XIII. Sülaleler Devri'ne ait bir kabartmada şarkıcıların yüz ifadelerine baktığımızda açık veya büzüştürülmüş ağız, gerilmiş bir boyun, buruşturulmuş burun ve süzölmüş gözleri görmekteyiz. Ayrıca bazı şarkıcıların ellerini kulak ve yanaklarına dayayarak ses ritmini ayarladıklarını görmekteyiz.¹⁹³ (Bakınız: Ekler, Resim 57) Mısırlılar da Asur ve Hititler gibi flüt, davul, saz ve arp müzik aletlerini kullanmışlardır. Müzik korolarında yer alan kadınların esir kadınlar olduğu ve müziği genellikle dini törenlerde kullandıklarını söyleyebiliriz.¹⁹⁴

3.3. İNSAN BAŞLI ASLAN GÖVDELİ KABARTMALAR

Yeni Asur İmparatorluğu Dönemi'nde inşa edilen sarayların hepsinin girişlerinde ve taht odalarının girişlerinde Lamassu adını verdiğimiz devasa büyüklükte kabartmalar bulunmaktadır. İnsan başlı kanatlı boğa veya kanatlı aslan şekillerinde olan Lamassular, Asur inancına göre kapıdan girecek kötülükleri ve nazarı engellemektedirler. Lamassulara Mezopotamya'da ilk olarak Erken Sülaleler Dönemi'nde rastlamaktayız. Bu devasa kabartmaların benzerlerinin Anadolu uygarlığında Hititlerde ve Kuzey Suriye'de görmekteyiz.¹⁹⁵ Lamassular Hitit ve Mısır'da değişik şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Hititlerde aslan başlı, yeleli ve pençeli kabartmalar ile insan başlı, kanatlı ve hayvan gövdeli kabartmalar karşımıza çıkmaktadır. İnsan başlı kabartmada özellikle baş kısmı dikkat çekicidir. Burada uzun ve kulak arkasına konulmuş saçlar, elmacık kemikleri, dolgun yüz ve derin oyulmuş göz çukurlarının vurgulandığı görülmektedir. Yeleli tüyleri, kanatların pul pul işlenmesi ve kuyruk ucunun püsküllü olması Hititlerin Asurlardan etkilendiğinin göstergesidir.¹⁹⁶ (Bakınız: Ekler, Resim 11) Lamassu türü

¹⁹¹ A. Muhibbe Darga, **Hitit Sanatı**, İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, 1992, s. 282.

¹⁹² İnan, **a.g.e.**, s. 331.

¹⁹³ İnan, **a.g.e.**, s. 332.

¹⁹⁴ İnan, **a.g.e.**, s. 334-335.

¹⁹⁵ Sevin, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, s. 26.

¹⁹⁶ Darga, **Hitit Sanatı**, s. 295.

kabartmalara Mısır'da da rastlamaktayız. İnsan başlı, aslan vücutlu yaratıklar Eski Mısır'ın en çok tanınan sembolik eserleridir. Bu kabartmalar Hitit ve Asur kabartmalarından farklı olarak yatan bir aslan şeklinde işlenmiştir. Bu kabartmalar büyüklükleri ile dikkatleri çekmektedir. Kabartmaların en ilginç yanı baş kısımlarıdır. İki tarafa düz ve düşük biçimde gelen bir örtü ile örtülmüş yüze verilen ifade ise manalı ve muammalıdır.¹⁹⁷ (Bakınız: Ekler, Resim 12)

İnsan başlı aslan ve boğa gövdeli yaratıklar Hitit ve Mısır'da karşımıza çıksa da yoğun olarak Asur saraylarında görülmektedir. Bu durum Asurluların bu yaratıklara ad ettikleri önemi ortaya koymaktadır. Asurlar kendilerinden önceki Erken Sülalelerden etkilenip aldığı Lamassuları kendi inançları doğrultusunda değiştirmişlerdir. Hititler ise Asurlular ile olan ilişkilerinden dolayı birçok kültürel ve sanatsal varlıkları bünyesine almıştır. Bunlardan biri de Lamassular olmuştur. Asur'un Mısır ile olan etkileşiminden dolayı Mısırlılarında bu konuda Asur'dan etkilendiklerini söyleyebiliriz.

¹⁹⁷ İnan, **a.g.e.**, s. 319-320.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ASUR SARAY BÖLÜMLERİ

4.1. TAHT ODASI

Yeni Asur Dönemi saraylarının en önemli ve görkemli alanı taht odalarıdır. Taht odalarının planına baktığımızda saraya giren kişinin karşısına dış avludan hemen sonra taht odası çıkmaktadır. (Bakınız: Ekler, Resim 59) Asur saraylarındaki taht odalarında diğer odalarda var olan banyo bu odada bulunmamaktadır. Taht odaları plan olarak sarayın diğer odalarından büyük olduğundan taht odasına iki veya üç girişten girilmektedir. Taht odalarında, genellikle tahtın arkasında yer alan bir merdiven boşluğu bulunmaktadır.¹⁹⁸ Bu merdiven boşluğunun varlığına dayanarak kral dairelerinde ikinci katın olduğu tahmin edilmektedir. Fakat taht odalarının tek katlı olduğu kesindir. Merdivenlerden, taht odasının çatısına ya da ante odasının üstünde bulunan balkona çıkmak için kullanıldığı tahmin edilmektedir.¹⁹⁹ Taht odasında kralın oturduğu ve tek bir taş bloktan yapılan taht bulunmaktadır. Bu tahtın önünde mangallardan oluşan bir raylı sistem yer almaktadır. Bu sistem odanın ısınmasını sağlamaktadır.²⁰⁰ Bu odada yabancı elçiler ve dışarıdan gelenlerin ağırlandığından dolayı konuşmaların oda dışına çıkmaması için duvarlar kalın yapılmış ve duvarların son derece süslü ve görkemli olmasına önem verilmiştir. Bu odanın girişlerine *lamassu* ve *apkallu* adını verdikleri devasa aslan başlı-kanatlı insan kabarmalarını yerleştirmişlerdir. İçeri girildiğinde duvarlar kabartmalar ile süslü olduğu hemen dikkatleri çekmektedir. Duvar kabartmalarının ana konusu Asur'un başka ülkeler ile yaptığı savaşlar, kralların yabancı hayvanlar ile savaşıması, elde ettiği ganimetler ve krala yabancı elçilerin getirdiği armağanların sunumudur.²⁰¹

Duvar kabartmalarına baktığımızda Asur ordusunun ne kadar güçlü olduğunu ve hayvanların en güçlüsü olan aslanı öldürecek kadar güçlü bir kral izlenimi verilmiştir. Bu kabartmalar taht odasına giren kişiye psikolojik bir baskı uygularken, Asur'un

¹⁹⁸ David Kertai, "The Art of Building a Late Assyrian Royal Palace", Brian A. Brown and Marian H. Feldman (ed.), **Critical Approaches to Ancient Near Eastern Art** (689-712), Usa: De Gruyter, 2014, s. 696.

¹⁹⁹ Sevin, **a.g.e.**, s. 49.

²⁰⁰ Sevin, **a.g.e.**, s. 92.

²⁰¹ Sevin, **Yeni Assur Sanatı II Resim**, s. 35.

askeri, siyasi gücünün yanında ekonomik alanda da ne kadar zengin olduğunun mesajı verilmiştir.

4.2. HAREM

Asur saraylarında harem olarak adlandırdığımız alanın varlığını iki şekilde kanıtlayabiliriz. Bunlardan biri Asur saraylarının bulunduğu alanda yapılan kazı çalışmaları sırasında sarayın bazı bölümlerinde kadın kemikleri ve kadınlara ait kolyeler, takılar ve mücevherat eşyaları ele geçmiştir²⁰². İkinci olarak Eski Asur kralı olan I. Şamşi-Adad'ın Mari'de kral olan oğlu Yasmah-Addu ile arasında geçen bir mektuptan öğrenmekteyiz. Mektup şu şekildedir:

*“Kardeşin burada bir zafer kazanırken sen orada [Mari] kadınlarının arasında yan gelip yatıyorsun.”*²⁰³

Bu mektuptan Şamşi-Adad oğlu İşme Dagan'ın zaferler kazanırken diğer oğlu Yaşmah-Addu'nun ise hareminde vaktini cariyeler ile geçirmesine kızmaktadır. Haremin varlığını III. Ur'a ve Mezopotamya 'ya kadar uzatabiliriz.

Araştırmacılar bu kalıntılardan sonra iki avludan oluşan sarayların harem olarak kullanılan bir alanın olduğunu kanıtlamış oldular. Bu alana Harem denilmesi konusu biraz tartışmalıdır. Arapça bir kelime olan harem “*muhafaza edilen, mukaddes olan yer*”²⁰⁴ anlamına gelmektedir. Bu adlandırma eleştirilmesine rağmen bazı araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır. S. Parpola Abbasi saraylarında ve Osmanlı saraylarında böyle bir alanın olduğunu ve burada kral ve ailesinin yaşadığını söyleyerek Asur saraylarında bulunan ve kral ailelerinin yaşadığı bu alana harem denilmesinin bir sakıncası olmadığını söyleyerek bu tartışmaya son noktayı koymuştur.²⁰⁵ Böylece çalışmamızda bu alanı harem olarak adlandırmamızda bir sakınca olmadığını söyleyebiliriz.

²⁰² H. Hande Duymuş Florioti, **Çivi Yazılı Metinler ve Arkeolojik Kaynaklar Işığında Asur İmparatorluk Dönemi Kraliçeleri**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015, s. 13.

²⁰³ Barjomovic, **a.g.m.**, s. 50.

²⁰⁴ Hüsrem Çelik, “*Eski Mezopotamya ve Anadolu Toplumlarında Harem ve Hadımlık Müessesesi*”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 2021, s. 17.

²⁰⁵ Duymuş Florioti, **a.g.e.**, s. 33.

Harem olarak adlandırdığımız bu alan için Asurluların hangi tabiri kullandığına baktığımızda genellikle “Kadınların Yeri”, “Bēt İssāte”²⁰⁶ ve “Kadınların Evi”²⁰⁷ olarak adlandırıldığını görmekteyiz. Bu alan ile ilgili en sağlam bilgileri kral I. Tiglat-pileser Dönemi’nde dokuz kralın toplanarak hazırladıkları Saray Kararnamesinden yani “Harem Fermanı” olarak adlandırılan fermandan öğrenmekteyiz. Fakat fermanın ele sağlam bir şekilde geçmemesinden dolayı Asur Saray haremi hakkında bilgilerimiz sınırlı olmuştur. Asur saraylarındaki harem alanının hâkimi ve yöneticisi kraliçelerdir. Ele geçen listelerde burada sadece kraliçelerin yaşamadığını, kraliçelerin yanında en başta kralın annesi, kralın eşi, kralın cariyeleri, kralın kızları, kız kardeşleri, hizmetçi kızların yaşadığını öğrenmekteyiz.²⁰⁸ Harem kralın mahremiyet alanı olduğundan dolayı bu alana girişler sınırlı tutulmuş ve herkesin girmesine izin verilmemiştir. Bu alana kral dışında sadece hadım ağaları girebilmiştir. Hadım ağalarının hareme girebilmesi için önce kraldan izin almaları gerekiyordu. İzin verildiği takdirde hareme girebilen hadım ağaları burada sadece kraliçe ile iletişim kurabilirdi. Kraliçe ile iletişim kuran hadım ağası arasında en az yedi adım mesafe bulunurdu ve hadım ağası başını aşağı eğerek konuşurdu. Haremden yaşayan ve hizmet gören kadınları dinleyen, şarkı söyleyen ve kavgaya eden kadınları dinleyen kişi yakalanıp cezalandırılmaktadır.²⁰⁹ Asur haremlerine yukarıda saydığımız kişilerin haricinde saraya gelen konukların eşleri ve Asur’un soylu hanımları girebilmektedir. Hareme ele geçirilen ülkenin kralının haremindeki eşleri, cariyeleri, kızları ve hizmetçileri getirilmektedir. Bundan dolayı Asur hareminin nüfusunda bir yoğunluk olduğunu söyleyebiliriz.²¹⁰ Haremin bu yoğunluğundan dolayı buradaki kadınlar arasında bir statü ortaya çıkmıştır.²¹¹

Harem fermanı dışında Asur haremi ile ilgili bilgi veren bir diğer kaynak ise ele geçen şarap listeleridir. Bu listelerden haremden kaç kadın olduğunu öğrenmekteyiz. Listedenden haremden elli uşağın, yüz kadının ve 61 kadın müzisyenin olduğunu görmekteyiz. Bunların yanında demirci, şarkıcı, parfüm, kuaför ve taş delici gibi işlerle

²⁰⁶ David Kertai, “From Bābānu to Bētānu, Looking For Spaces in Late Assyrian Palaces”, Natalie N. May and Ulrike Steinert (ed.), **The Fabric of Cities: Aspects of Urbanism, Urban Topography and Society in Mesopotamia, Greece and Rome** (189-201), Leiden-Boston: Brill, 2014, s. 197.

²⁰⁷ Barjamovic, **a.g.e.**, s. 49.

²⁰⁸ Barjamovic, **a.g.m.**, s. 51.

²⁰⁹ Barjamovic, **a.g.m.**, s. 52.

²¹⁰ Hüsrem Çelik, **a.g.t.**, s. 79.

²¹¹ Sarah C. Melville, “Neo-Assyrian Royal Women and Male Identity: Status as a Social Tool”, **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 124, No: 1, 2004, s. 40.

uğraşan kadınların olduğunu öğrenmekteyiz. Haremde yaşayan kadınların dokuma ve tekstil ürünlerinin üretimi günlük hayatlarının çoğunu doldururken bunların yanında şiir ve müzikle ilgilendikleri bilinmektedir.²¹²

Harem bölümünün idaresinden kraliçe sorumlu olduğu için burada yaşanan tatsız olaylardan sorumlu olan kimseler kraliçe tarafından cezalandırılmıştır. Haremlerin sosyal hayatı hakkında bilgilerimiz bulunsa da mimarisi hakkında az bilgiler bulunmaktadır. Genel olarak avlu çevresine kümelenen odalardan oluşmakta ve bu odaların tabanları tuğlalar ile döşenmiş olup bir banyo ve oturma odası ya da yatak odasından oluşmaktadır.²¹³

Harem bölümündeki duvar kabartmalarını ele aldığımızda buradaki duvarlarda kabartmalar kullanılmamıştır. Bunun sebebine yukarıda değindiğimiz gibi bu alana kimsenin alınmamasıdır.

4.3. MUTFAK

İnsanoğlu var olduğundan beri beslenme ve barınma olmak üzere iki temel ihtiyacı vardır. Beslenme ihtiyacını, ilkçağlardan itibaren yabani hayvanları avlayarak daha çok protein ağırlıklı besinlerle karşılarken yerleşik hayata geçiş ile beraber bu beslenme alışkanlıklarında bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Yerleşik hayat beraberinde tarımı getirmiştir. Tarımın gelmesi ile proteinin yerini tahıllar almıştır. Zengin beslenme alışkanlığı elde olan besinlerin farklı şekillerde harmanlanıp yeni yemeklerin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Elde edilen gıdalar ateşin bulunmasıyla pişirilerek yenmiştir. Gıdaların pişirme işlemleri mutfakların oluşmasını sağlamıştır. İlk mutfaklar bugünkü Türkiye’de bulunan ve ilk yerleşim yeri olarak kabul edilen Çatalhöyük olarak adlandırılan Neolitik yerleşim alanında karşımıza çıkmaktadır.²¹⁴ Farklı mutfak kültürlerinin ortaya çıkmasında yaşanan coğrafya, iklim, doğal kaynaklar ve kişilerin bireysel istekleri etkili olmuştur.²¹⁵ Örneğin dağlık alanlarda yaşayanların hayvancılık ile uğraşmalarından dolayı protein ağırlıklı beslendiklerini, tarıma uygun bölgelerde yaşayanların buğday, arpa ve meyve gibi tahıl

²¹² Barjamovic, **a.g.m.**, s. 54.

²¹³ Sevin, **a.g.e.**, s. 69.

²¹⁴ Defne Akdeniz, “Alternatif Bir Gastronomi Tarihi İncelemesi: Resim Sanatında Yemek Hazırlıkları ve Mutfak Sahneleri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, Cilt XXII, Sayı 2, 2019, s. 492.

²¹⁵ H. Hande Duymuş Florioti, “Asur Sarayında Beslenme: Yeni Asur Devri”, **Tarih Okul Dergisi**, Sayı XXXIV, 2018, s. 26.

ağırlıklı gıdalar ile beslenmeleri ve denize kıyısı olan bölgelerde yaşayanların ise daha çok deniz mahsulleri ile beslendiklerini söyleyebiliriz.

Mezopotamya ve Asur mutfak kültürü hakkında hem yazınsal hem de arkeolojik veriler mevcuttur. Bu veriler genellikle Asur saray mutfağındaki yiyecek ve içecekler hakkında az da olsa bilgiler mevcuttur.²¹⁶ Ele geçen verilerde toplam üç tane yemek tarifi bulunmaktadır. Akadca çivi yazılı olan bu üç tablet Yale Üniversitesi'nde bulunmaktadır. Tabletlerin ilk önce ilaç reçetesi olduğu bilinirken Bottero ve arkadaşları tarafından yapılan araştırmalar sonucunda tabletlerin konusu Mezopotamya mutfağı ve zenginliği hakkında önemli bilgiler içerdiği ortaya çıkmıştır.²¹⁷ Tariflerden ilki *Oğlak Haşlaması/Oğlak Güveci*'dir. Tarifi şöyledir:

*“Başın, ayakların ve kuyruğun [kaba koyulmadan önce] aleve tutulması gerekir. Bunun için et gerekmektedir. Su hazırlanır. İçine yağ ve havanda hep birden dövülmüş soğan **samidu**, pırasa, sarımsak, kan ve taze peynir(?) koyulur. Ayrıca eşit miktarda has **shuhutinnu** eklenir.” Adını nihai işlemde aldığı düşünülen (“kırıntılı”) bir başka “haşlama” için, kuşkusuz yemeğe koyu bir kıvam versin diye, (ilk?) pişirme bittikten sonra ve “[tencereyi ateşten] çıkarmadan önce, ufalanmış ve elekten geçirilmiş tahıl küspesi kırıntıları serpilir.”²¹⁸*

İkinci tarif olan *Et Haşlaması* tableti fazla kırıldığından dolayı hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Son olarak en uzun tarif *Küçük Kuşların Etleriyle Yapılan Güveç Tarifi*'dir. Tarif şöyledir:

“Önce kuşların kafalarını ve ayaklarını ayırın, karınlarını yarıp kursak, yürek ve ciğerlerini çıkarın. Kursaklarını yarıp temizledikten sonra yıkayın, kuşları yassılatın(?). “Bir kazan hazırlayıp kuşları, taşlıkları, yürekleri vb. içine attıktan sonra içine koyun.” (Burada Bottero’dan ayrılıyorum ve öyle sanıyorum ki, bu ilk ateşe koyma işlemi, büyük olasılıkla, yağlı tencerde etleri hafifçe kızartmak içindir). İkinci aşamada ateşe, içinde su ve “çırpılmış” süt (tereyağı ya da peynir?) bulunan başka bir tencere konur. Kazandaki et suyunu çekerken harçlar ayıklanır, kalanı tuzlanır ve süt kaynadığı ikinci tencereye, yağ ve ayıklanmış sedefotuyla birlikte katılır. Süt kaynayınca, kıyılmış soğan, pırasa, sarımsak ve samidu ile birlikte biraz daha su eklenir. Metnin burasında bir uyarı geliyor: “soğanda ölçüyü kaçırmayın.” Tencere tıkırdaya dursun, bir sonraki adım dövülmüş tahıl suda yıkayıp yumuşaması için sütte beklettikten sonra yeterince süt ve yağ katarak yumuşak bir hamur yoğurmaktır, hamura samidu, pırasa, sarımsak ile sikku olduğu sanılan bir “tuzlu tatlandırıcı” katılır, sikku, balık ya da kabuklu deniz hayvanlarından hazırlanmış, mayalı bir sostur. Bu sos ileride Yunanistan ve Roma’da göreceğimiz bir sosun atasıdır. Hamur kısa süreyle ateşe konur, ardından ikiye bölünür. Tablet burası öylesine bozulmuştur ki, bu hamur parçalarından

²¹⁶ Duymuş Florioti, “Asur Sarayında Beslenme: Yeni Asur Devri”, s. 26.

²¹⁷ Fatma Soğandereli, “Eski Mezopotamya ve Anadolu’da Mutfak Kültürü”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt VII, Sayı 2, 2020, s. 1318.

²¹⁸ Jean Bottero, **Eski Yakındoğu Sümer’den Kutsal Kitaba**, Adnan Kahiloğulları, Pınar Güzelyürek ve Lale Arslan Özcan (çev.), Ankara: Dost Kitabevi, 2005, s. 77.

biriyle ne yapılacağı belli değildir, anlaşıldığı kadarıyla yalnızca mayasız, yassı ekmek yapılır ondan. Öteki parça -biraz kabarması için olsa gerek- içinde süt bulunan bir tencereye yerleştirilir. Bu ikinci hamur, (sayısı hiçbir yerde belirtilmeyen) kuşların hepsini alacak büyüklükte bir tepsiye, kıyılarından haifiçe taşacak biçimde serilir. Tepsi,kilden yapılmış bir tandır-burada adı tinuru olmuştur-üzerine konarak pişmeye bırakılır. Pişince üzerine soğangillerden başka bitkiler serpilerek tadı geliştirilir, kuşlar bir düzene göre yerleştirilerek iç organlarıyla süslenir, sos eklenir ve üstü örtülerek sofraya gönderilir.”²¹⁹

Bu tariflerde anlamı bilinmeyen *samidu* ve *shuhutinnu* iki terim geçmektedir. Bu iki terimin tariftten yola çıkarak *samidu*’nun bir tür baharat olduğunu, *shuhutinnu*’nun ise bir sos olacağı tahmin edilmektedir.²²⁰

Mezopotamya mutfağı temel gıdası tahıllardan oluşmaktadır. Tahılların kabukları soyulurken bazen de soyulmadan dövülerek su veya süt ile karıştırılıp lapa halinde tüketilirken, bazen ekmek yapımında kullanılmaktadır.²²¹ Pırasa, soğan ve sarımsak Mezopotamya mutfağının en önemli üç malzemesi olurken, arpa, nohut, mercimek, buğday ve bezelye ise diğer önemli malzemeleridir. Tahılların yanında mutfakta hurma, incir, elma üzüm, kayısı ve nar meyveleri de bulunmaktadır. Protein açısından baktığımızda karşımıza koyun, keçi, sığır, domuz, tavşan, balık, antilop ve kuş türleri çıkmaktadır.²²² Malzemeler çeşitli baharatlar ve soslar ile tatlandırılmıştır. Yemeklerin tatlandırılması Mezopotamya’da yaşayan halkın yüksek damak tadına ve yüksek bir mutfak kültürüne sahip olduğunu göstermektedir.²²³ Zengin gıda çeşitliliğine baktığımız zaman bazı gıdaların Mezopotamya iklimine uygun olmadığı görülmektedir. Bu durumda iklime uygun olmayan gıdaların ithal edildiği görülmektedir. Bu gıdaların başını bal çekmektedir. Bal genellikle kral sofralarında görülmektedir. Mezopotamya’da yemekleri tatlandıran en önemli gıda hurma pekmezi iken bunun yanında balında kullanıldığı görülmektedir.²²⁴

Yapılan yemeklerde baharat yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Baharatları genellikle et yapımında ve çorbalarda kullanmışlardır. Kimyon, nane, anason, ardıç

²¹⁹ Phyllis Pray Bober, **Antikçağ ve Ortaçağda Sanat, Kültür ve Mutfak**, Ülkün Tansel (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014, s. 105.

²²⁰ Ali Güveloğlu, “Eski Doğu Topluluklarında Beslenme ve Damak Tadı”, İrfan Albayrak, Hakan Erol ve Murat Çayır (ed.), **Cahit Günbattı’ya Armağan** (119-134), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2015, s. 123.

²²¹ Bober, **a.g.e.**, s. 94.

²²² Esma Öz, “Çiviyazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Mezopotamya’da Kral Sofraları ve Şölenler”, **Turkish Studies**, Cilt XI, Sayı 1, 2016, s. 114.

²²³ Duymuş Florioti, “Asur Sarayında Beslenme: Yeni Asur Devri”, s. 27.

²²⁴ Güveloğlu, **a.g.m.**, s. 122.

üzümü, çemen otu, kakule, kişniş ve hardal en çok kullanılan baharatlardır.²²⁵ Et genellikle kral sofralarında görülürken halkın sofralarında ise balık görülmektedir. Bu durum Asur'da bir sosyal sınıflanmanın olduğunu göstermektedir. Yapılan mezar kazılarında yemek ve fincan tabaklarının üzerlerinde koyun ve keçi kemiklerinden başka kurutulmuş elma dilimleri bulunmuştur.²²⁶ Kuru elmaların yanında kayısı, hurma, incir, ayva, erik gibi meyvelerinde kurutulduğu görülmektedir. Meyvelerin kurutulma işleminin benzeri günümüzde kış aylarına hazırlık için kullanılmaktadır. Asurca “şerku” olarak adlandırılan kurutulmuş meyve tabiri Türkiye Türkçesi ağızlarında ise “kak” olarak ifade edilmiştir. Kak terimine ilk defa Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lugat-it Türk adlı eserinde görmekteyiz.²²⁷

Ele geçen listede günlük yemeklerde kullanılan malzemenin fazlalığı görülmektedir. Liste şöyledir:

“Tahıllar, değişik bitkiler, meyve özellikle hurmanın yanı sıra elma, armut, incir, nar, üzüm; soğan ve kök bitkileri; “yermantarı” ve mantar; baharatlar; büyükbaş ve özellikle küçükbaş hayvan etleri, domuz; hem etleri hem de yumurtaları yenen kümes hayvanları daha sonraları yetiştirilen tavukgiller dışında ve av hayvanları; deniz ve tatlı su balıkları; kaplumbağalar, kabuklu hayvanlar ve böcekler arasında bilinen çekirgeler; süt “tereyağı” ve diğer hayvansal (domuz yağı vb.) ve bitkisel yağlar (susam yağı ve zeytin yağı); yemekleri tatlandırmak için kullanılan değişik ağaç şıraları ve arı balı; ayrıca, yemeklere keskin bir tat veren mineral ürünler (tuz, kü?).”²²⁸

Yemeklerin yanında ekmek karşımıza çıkmaktadır. Sumerce “NINDA”, Akadca “aklu” olarak ifade edilen ekmek Yeni Asur metinlerinde şu şekilde geçmektedir;

NINDA.ak-li “somun ekmek”

Qadūtu “bir çeşit beyaz ekmek”

Mutqītu “tatlı ekmek, kek?”

Bu terimlerden başka *garištu*, *huruḫuru*, *kusāpu*, *midru*, *ripītu*, *širiat* ve *NINDA.BE* gibi farklı terimlerde kullanılmaktadır.²²⁹ Ekmekler farklı şekilde üretilmesi ekmek çeşitliliğinde artış meydana getirmiştir.

²²⁵ Soğandereli, **a.g.m.**, s. 1317.

²²⁶ Öz, **a.g.m.**, s. 114.

²²⁷ Ahmet Uhri, **Arkeolojik, Arkeometrik, Dilsel, Tarihsel ve Etnolojik Veriler Işığında Anadolu Mutfak Kültürünün Kökenleri**, İstanbul: Ege Yayınları, 2016, s. 43.

²²⁸ Bottero, **a.g.e.**, s. 79.

²²⁹ Duymuş Florioti, “Asur Sarayında Beslenme: Yeni Asur Devri”, s. 32.

Sarayda tüketilen içeceklere baktığımızda süt, bira ve şarap karşımıza çıkmaktadır. Bu içeceklerden en çok kullanılanı biradır. Bira sadece Mezopotamya için değil Anadolu ve Mısır içinde en önemli içeceklerdendir. Bira yapımına ait ele geçen belgelerde üretilen birada kullanılacak maya ve arpanın kalitesinin iyi olması gerektiği söylenmiştir.²³⁰ Bira genellikle Asur kadınları tarafından üretilmektedir. Yapılan kazılarda ele bazı mühürler geçmiştir. Bu mühürlerden en önemlisi baş aşçı olan Tuli'nin mührüdür. Bu mühürde kasaplık yapan kadınlar, tereyağı ve peynir yapan kadınlar ve bira üreten kadınlar tasvir edilmiştir.²³¹ (Bakınız: Ekler, Resim 61)

Asur yemekleri hakkında en geniş bilgileri kral sofralarından ve yapılan şölenlerden edinmekteyiz. Yapılan şölenler genellikle kralın askeri zaferlerini ve yeni imar faaliyetlerini kutlamak için düzenlenmektedir. Bu şölenlerin amacı gücünü hakimiyeti altındaki halka ve çevresinde bulunan düşman kentlere göstermektir. Kral II. Aşur-nasir-apli Kalhu'da inşa ettiği Kuzeybatı Sarayı ve başkent yaptığı Kalhu için bir ziyafet vermiştir. Ziyafete 69.574 kişi katılmış ve tam 10 gün sürmüştür. Ziyafeti şehir stadeline yazmıştır. Ziyafete yabancı elçiler, din adamları, saray çalışanları ve kralın kendi halkı katılmıştır.²³² Kral şöleni şöyle anlatmaktadır:

“Asur ülkesi kralı Asurnasirpal, Kalhu kentinin sevinç kaynağı, bilgelik dolu sarayının açılışını yaptığı zaman, oraya Büyük Efendi Tanrı Aşşur ile ülkenin tüm tanrılarını davet etti. 1000 yağlı sığır, krallık hayvan çiftliklerinden 1000 dana ve koyun, soylu hanımefendim Tanrıça İstar'a ait olan, satın alınmış 14.000 koyun, soylu hanımefendim Tanrıça İstar'a ait 200 sığır, 1000 -koyunu, 1000 ilkbahar kuzusu, 500 dişi geyik, 500 ceylan, 1000 büyük ördek, 500 ördek, 500 kaz, 1000 yaban kazı, 1000 qaribu-kuşu, 10.000 güvercin, 10.000 kumru, 10.000 küçük kuş, 10.000 balık, 10.000 Arap tavşanı, 10.000 (adet) yumurta, 10.000 (tane) ekmek, 10.000 (testi) bira, 10.000 tulum şarap, 10.000 kap bezelye ve susam, 10.000 kap sıcak....., 1000 kasa sebze, 300 kap yağ, 300 kap malt, 300 kap baharatlı ot çeşidi, 100 kap kudummu, 100 kap....., 100 kap kavrulmuş arpa, 100 kap abahşinnu-tahılı, 100 testi iyi kalite şıra, 100 (adet) nar, 100 (kap) üzüm, 100 (kap) karışık meyve, 100 (kase) fıstık, 100....., 100 (adet) sarımsak, 100 (kap) soğan, 100 (kap) mercimek, 100 şalgam demeti, 100 hinhini tohumu, 100 giddu, 100 (kap) bal, 100 (kap) tereyağ (ve) kavrulmuş mercimek, 100 (kap) kavrulmuş bezelye, 100 (kap) karkartu bitkisi, 100 (kap) tiyatu bitkisi, 100 (kap) hardal, 100 (kap) sür, 100 (kap) peynir, 100 testi mizzu içeceği, 100 (kap) tuzlanmış sığır, 10 imēru kabuksuz

²³⁰ Hülya Kaya Hasdemir, “Kültepe Tabletleri ve Arkeolojik Bulgulara Göre Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Eski Anadolu'nun Mutfak Kültürü”, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, Cilt VI, Sayı 4, 2020, s. 1617.

²³¹ Adelheid Otto, “Professional Women and Women at Work in Mesopotamia and Syria (3rd and early 2nd millennia BC): The (rare) Information From Visual Images”, Brigitte Lion and Cécile Michel (ed.), **The Role of Women in Work and Society in the Ancient Near East** (112-148), Berlin: De Gruyter, 2016, s. 132.

²³² Duymuş Florioti, “Asur Sarayında Beslenme: Yeni Asur Devri”, s. 28.

badem, 10 imēru kabuksuz fıstık, 10 imēru..., 10 imēru habbaququ, 10 imēru hurma, 10 imēru incir, 10 imēru kimyon, 10 imēru sahunu baharatı, 10 imēru rezene, 10 imēru küçük soğan, 10 imēru şişanabu biberi, 10 imēru sedef otu, 10 imēru kekik, 10 imēru iyi kalite yağ, 10 imēru ıtırılı bitki, 10 imēru adamotu, 10 imēru nasebe, 10 imēru kırmızı soğan, 10 imēru zeytin. Kalah sarayının açılışını yaptığında, memleketimin her bölgesinden 47.074 bayan ve erkek davet ettim. Suhu, Hindanu, Patinu, Hatti, Tire, Sidon, Gurgum, Malidu, Hubuşkia, Gilzanu, Kummuh ve Musasir memleketinin elçileri ve din adamlarından oluşan 5000 kişiyi; Kalah kenti halkından 16.000 kişiyi sarayımın 1500 zarīqu'sunu davet ettim. (Orada) toplam 69.574 konuk vardı. On gün boyunca onları besledim, onlara yiyecek verdim, onlara hamam sundum, onları yağla ovdum. Böylece onlara saygı gösterdim ve onları ülkelerine huzur içinde ve mutlu gönderdim."²³³

Büyük ziyafetler için gerekli olan malzemelerin listesi hazırlanmıştır. Liste şöyledir:

"(i 110): [...], [...] ördekler, [...] kazlar, [...], [...], [...], [...], Ninive [...], (ü 1-20): [...] Akkullanu, [...] veliaht prensin başkâhyası, [...] aslanlar, [...], yağlı (öküzün) omuz kısmı, 10 (adet) büyük (kesilmiş) koyun uyluğu, 10 adet fırında pişirilmiş [balık]. Toplam: 6 öküz, yemeğin eti içindir. 6 (parça) [...] tuzlanmış et, 8 (parça) et, [...] ev, 1 yürek, 3 sağlam öküz semt iççinde, 4 aynı şekilde 14 Şarrulu-dari'nin ilgisine, 1 ditto/aynı şekilde. Merkez Kentin, 9 (parça) et Teftiş Srayının, 9 (parça) et Yeni Sarayın, 6 aynı şekilde. Sonraki Sarayın, 6 aynı şekilde Merkez kentin Yeni Sarayı, 5 aynı şekilde Arkadaki Sarayın, 1 öküz [...].....(Satırların bir bölümü yine kırıktır). (iii 1-21): [hayvanların ciğerleri, yürekleri], gece nöbeti/geceleme? 10 15 kaz, 10 (adet) sıcak servis edilen aynı şekilde.; 10 ördek, [...], 10 aynı şekilde [hallam], 10 [...], [gece nöbeti?] 100 kumru [sıcak servis edilen], 100 aynı şekilde [hallam], 100....[gece nöbeti], 300 marrutu-kuşu aynı şekilde., kurrutu öğününden 100 gri keklik, 50 aynı şekilde yemekten, 50 Arap tavşanı, 10 [...öğünün], 200 aynı şekilde[kurrutu öğünü], 10 koyun [...], 100 [...], 200 [...], 100 [...], [100...]. Kırık satırlar.... (iv 2-5): 1 [...], Toplam: 7 [...], 1 [...], kırık satırlar.... (i 1-5): 1 [...], Toplam: 8 [...], 3 [...], toplam [...], 1 [...]. Kırık satırlar... (ii 3-7): 1 haremağası, 1 eğitilen kişi (acem kişi), veliaht prensin yüksek dereceli memuru, 1 (kişi) sokakların denetleyicisi, 1 (kişi) muhafızın emrindeki üçlü adamların 16 komutanı. [Hepsi 7 (kişidir)]..."²³⁴

Tüm bu ziyafetleri hazırlayan mutfak görevlilerinin varlığını unutmamak gerekmektedir. Asur mutfağında yer alan görevliler ve unvanları şöyledir:

Rab muḫatimmu: Baş aşçı

Rab karkadinni: Baş pastacı

Rab āpie: Baş fırıncı/ekmekçi

Rab sirāsê: Baş biracı

²³³ Öz, a.g.m., s. 116.

²³⁴ SAA 07, s. 148: **SAA 07:** F. M. Fales and J.N. Postgate, *Imperial Administrative Records, Part I: Palace and Temple Administration (State Archives of Assyria XIII)*-SAA 7, Helsinki University Press, (1992).

Rab šāḥiti: Baş yağ yapıcı

Rab šamni: Baş yağcı

Rab karāni: Baş şarapçı

Rab zamri: Baş meyveci

Rab raqqûti: Baş baharatçı

Rab katmi/ Rab karmāni: Baş tahlılcı²³⁵

4.4. KÜTÜPHANE

Asur kütüphanelerine geçmeden önce kütüphane teriminin anlamına ve kelime kökenine değinmek istiyorum. Kütüphane terimi Arapça ve Farsça olmak üzere iki kelimenin birleşmesi ile ortaya çıkmıştır. Kütüp “kitaplar” (Arapça), hane “ev” (Farsça) kelimelerin birleşimidir.²³⁶ Kütüphaneler uygarlığın en önemli göstergesidir. Belge ve bilgileri muhafaza eden, düzenleyen ve bu bilgi ve belgeleri günümüze kadar ulaşmasını sağlayan kurumlardır.

Asur İmparatorluğu kuruluşundan itibaren kurdukları şehirleri ve inşa ettikleri sarayları kütüphaneler ile süslemişlerdir.²³⁷ Yeni Asur Dönemi’nde Ninive başta olmak üzere Kuta, Nippur, Borsippa ve Uruk şehirlerinde kütüphaneler bulunmaktadır. Fakat Asur’un en önemli kütüphane şehirleri Kalah, Asur, Ninive ve Arbela’dır.²³⁸ Asur İmparatorluğunun bilinen en eski kütüphanesi I. Tiglar-pileses tarafından kurulmuştur. I. Tiglat-pileses’in kütüphanesinde bulunan tabletler kasideler, münacaatlar, kanunlar, efsaneler, fal ve büyü konulu metinler içermektedir. I. Tiglat-pileses’in kütüphanesinin yanında özel arşivlerde bulunmaktadır. Büyücü rahibe ait olan bir evde yapılan kazılarda birçok dini ve destani metinler ele geçmiştir.²³⁹

Kütüphane kuruluşuna ilk olarak I. Tiglat-pileses döneminde rastlansa da tam bir kütüphane kurumu Aşurbanipal döneminde ortaya çıkmıştır. 1845 yılında Arkeolog

²³⁵ Duymuş Florioti, “Asur Sarayında Beslenme: Yeni Asur Devri”, s. 30.

²³⁶ Nuray Yıldız, *Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 3.

²³⁷ Avram Galanti, Nurettin Ceviz ve Musa Yıldız, “Türkiye ve Sami Dilleri”, *Nüsha Dergisi*, Sayı 15, 2004, s. 99.

²³⁸ Leman Şenalp, “Eskiçağlarda Kütüphaneler”, *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, Cilt VI, Sayı 3, 1957, s. 41.

²³⁹ Heinrich Otten, “Eski Şarkta Kütüphaneler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt XIX, Sayı 3-4, 1975, s. 203.

Henri Layard tarafından kazılar başlayıp, 1852 yılında ise Koyuncuk Höyüğünde yapılan kazılarda Sin-ahhe-riba'nın torunu olarak bilinen Aşurbanipal'in Kuzey Sarayı olarak adlandırılan Kraliyet Kütüphanesi ortaya çıkarılmıştır. Kütüphanenin diğer bölümü Sin-ahhe-riba'nın Güneybatı Sarayı'nın yanında bulunmuştur.²⁴⁰ (Bakınız: Ekler, Resim 60) Bu alanda yapılan kazılarda ele geçen tabletlerin sayısı 25.000'den fazladır fakat sağlam tabletlerin sayısı 5.000 ile 10.000 arasındadır. Bu kütüphanedeki tabletlerin çoğu Aşurbanipal'in Babil'i ele geçirdikten sonra Babil Kütüphanesinde bulunan tabletleri kendi kütüphanesine getirmiştir.²⁴¹ Böylece kütüphanesini genişletmiştir. Tabletler edebi metinler, mektuplar, tarihi belgeler, yargı kararları, yasa metinleri, sözleşme türlerinden faiz, satış, ödünç verme ve kiralama gibi konuları içermektedir. Bu konuların yanında zooloji, botanik ve maden bilimleri gibi konuları da içine almaktadır.²⁴² British Museum ele geçen tabletleri tarih, özetler, tarihçilerin notları, büyü ve tılsım metinleri, raporlar, ekonomi ile ilgili hukuki metinler, tarihi kayıtlar, taşımacılık, efsaneler, yer isimleri, hukuki metinler, edebi metinler, dil bilgisi, coğrafya ve kronolojik metinler şeklinde sınıflandırmıştır.²⁴³ Kütüphane tabletlerinin bu şekilde sınıflandırılması istenilen belgeye kolay ulaşımı sağlamış, aynı zamanda kütüphanenin yoğun şekilde kullanıldığını ve halka açık olduğunu göstermektedir.²⁴⁴ Tabletler Nisu Duppisati adlı memur tarafından korunmuştur.²⁴⁵ Tabletlerin sonunda baştaki kelimeler ve sonraki tabletin başında bulunan birkaç kelime bulunur. Bu kelimelerin yanında da serinin adı ve tabletin bulunduğu seri içindeki numarasını içine alan bir amblem bulunmaktadır.²⁴⁶ Aşurbanipal bilime önem verdiğinden kütüphanenin kurulması ve kitap sayısının artması için çok çabalamıştır. Bilime ne kadar önem verdiğini şu şekilde övünerek anlatır:

“Selefim olan krallar arasında tablet yazmasını, Nabu'nun bilgisini başaran başka bir kral daha yoktur. Ben tablet üzerine yazının her çeşidini yazdım,

²⁴⁰ Yusuf Kılıç ve Aysel Ateş, “Eski Mezopotamya'nın Büyük Arşivleri (Nippur, Tell Şemşāra, Babil, Mari (Tell Hariri) Arşivi ve Niniveh (Asurbanipal) Kitaplığı)”, **Kafdağı**, Cilt IV, Sayı 2, 2019, s. 101.

²⁴¹ Otten, **a.g.m.**, s. 202.

²⁴² M. Joachim Menant, **Ninova Sarayı Kütüphanesi**, İstanbul: Yaba Yayınları, 2005, s. 29-61.

²⁴³ **The Babylonian Story of the Deluge and the Epic of Gilgamesh With an Account of the Libraries of Niniveh**, 1920, s. 21.

²⁴⁴ Hasan Sacit Keseroğlu ve Güler Demir, “Antikçağda Bilim ve Kütüphane”, **Hakemli Makaleler**, Cilt 30, Sayı 3, 2016, s. 379.

²⁴⁵ Baysal, **a.g.t.**, s. 92.

²⁴⁶ Fred Lerner, **Kütüphanelerin Hikâyesi**, Dilek Cenkiler (çev.), İstanbul: Bileşim Yayınları, 2007, s. 13.

sıraladım, tamir ettim ve sonra bunları korumak ve okumak için sarayımın içine yerleştirdim."²⁴⁷

Kütüphanesine başka ülkelerin özellikle Babil'den tabletler toplayıp dahil etmiştir. Babil'deki adamlarına oradaki tabletleri toplamaları için emir vermiş ve onlarla mektuplaşmaları bulunmaktadır. Ele geçen bir mektup şöyledir:

"Bana kraliyet yönetiminde yararlı olacak tabletleri gönderin."

*"Kral'dan Şadunu'ya: Ben iyiyim, canınızı sıkmayın. Tabletlerimi aldığın gün, yanına Şum-ukin'in oğlu Şuma'yı, onun kardeşi Bel-etir'i Arkat-ilani'nin oğlu Apla'yı ve senin de tanıdığın Borsippalı uzmanı al; Ezida'ya emanet edilmiş olanlarla birlikte evlerinde duran tüm tabletleri de ortaya çıkar. Nisan ayında nehirlerin krala ait kıyıları üzerine hikayeler anlatan tabletleri, Tişri ayında nehrin üzerinde takılan taş muskayı, suyun kenarındaki çetin sınavın tabletini, günü hesaplamak için nehir kenarında takılan taş muskayı 'kraliyet yatağının başucundaki eru tahtasından silahı' ve büyümlü sözler yazılı olan tableti, 'May Ea ve Marduk'un tüm irfanını' alacaksın. 'Onların kanı' tabletini ve geri kalan tüm tabletlerle birlikte 'Savaş' serisi tabletlerinin hepsini bulup bana yollayacaksın: 'Savaşta mızrak insanının yanına yaklaşmamalı', 'Kırlarda dinlenmek ve yine (sarayda) uyumak için', (ayrıca) ayinler, dualar, taş yazıtlar ve şehirlerin kullanması için ceza metinleri gibi, kraliyet işine yarayacak her ne varsa bunların yanı sıra, panik yaşandığı sırada (şer) gözleri savuşturmak için ve sarayda her ne gerekiyorsa, bulabildiğin her şeyi ve Asur'da hiç kopyaları olmayan nadide tabletleri de. Ben tapınak yöneticisine ve şehrin yöneticisine senin tabletleri depo evine koyacağını hiç kimsenin senden tablet saklamaması gerektiğini yazdım. Ve eğer benim sana bahsetmediğim ve saray için uygun olan bir tablet ya da ayin göreceksen onu incele, el koy ve bana yolla."*²⁴⁸

Ninive'ye M.Ö. 612 yılında Med ve Babil saldırılarından kütüphane büyük zarar görmüştür. İkinci kattan zemin kata düşen tabletlerin çoğu kırılmıştır. Bu durum ele geçen tablet parçalarının bir araya getirilmesi ve çözümlenmesi zorlaşmıştır.²⁴⁹ Bundan dolayı Aşurbanipal Kütüphanesi hakkında bilgilerimiz sınırlıdır.

4.5. BAHÇELER

Bağ ve bahçeler kişinin gururu ve ayrıcalıklı olduğunun göstergesi olduğu için eski çağlarda bağ ve bahçe sahibi olmanın önemli bir ayrıcalık olduğu kabul edilmiştir. Krallar inşa ettikleri şehirlerin, sarayların ve tapınakların yanlarına bahçeler kurmuşlardır.²⁵⁰ Asur'da kurulan bahçeler farklı amaçlar için kurulmuş ve Asur bahçeleri ikiye ayrılmaktadır. İlk bahçeler genellikle başkentlerin dışına kurulan botanik parklardır. Bu parklar *kirû* ya da *ambassu* olarak adlandırılmaktadır. Diğer bahçeler ise

²⁴⁷ Otten, **a.g.m.**, s. 202.

²⁴⁸ Akyüz, **a.g.t.**, s. 103.

²⁴⁹ Jeanette C. Fincke, "The Babylonian of Nineveh: Report on the British Museum's Aşurbanipal Library Project", **Archiv für Orientforschung**, Vol L, 2003-2004, s. 115.

²⁵⁰ Veli Sevin, "Urartu Bahçeleri", **Belleten**, Cilt LXIV, Sayı 240, 2000, s. 395.

sarayların yanına kurulan keyif bahçeleri (*kiri rišāte*) ve meyvelik bahçeleri (*kirimāhu*)’dir. Sarayın yanına kurulan bahçe türleri karşımıza ilk defa II. Sargon döneminde çıkmaktadır. Bu bahçelerin hemen hemen hepsi yerden yüksek bir zemine kurulmuştur.²⁵¹ Kurulan bahçelerden en etkileyicisi içinde at, sığır, eşek, ceylan, timsah ve maymun gibi hayvanların yanında sedir, kayın ve meşe ağaçları bulunan I. Tiglat-pileser’in bahçesidir.²⁵²

Asur kralı Aşur-nasir-apli Kalhu şehrinde inşa ettiği sarayının yanına yaklaşık 25 kilometrekare alanı kaplayan bir keyif bahçesi (*Kiri rišāte*) kurdurmuştur. Bahçesinde 41 farklı ağaç türünün yanında çeşitli vahşi hayvanlarda yer almıştır. Bahçe Yukarı Zap’tan²⁵³ Patti-Hegalli adlı kanal ile sulanmıştır.²⁵⁴ Ele geçen yazıtlarda Aşur-nasir-apli kurduğu bahçeyi şöyle anlatır:

“Gezdim topraklardan ve tepelerden, ağaçları ve tohumları dikkatle inceledim, fark ettim (ve topladım): sedir, selvi, şimşir, katran ardıcı, mersin ağacı, andız, badem, hurma, abanoz, sissoo, zeytin, demirhindi, meşe, melengiç/sakız ağacı, dukdu-(fındık ağacı, melengiç, sarı sakız türü (alıç?)), mehru-köknar, Ölü Deniz meyvesi, ti’atu, Kaniş-meşesi, söğüt, sadānu, nar, erik, köknar, ingiraşu, armut, ayva, incir, asma, angaşu-armut, sumlalu, titip (aromatik), sarbutu, zanzaliqu (akasya?), ‘bataklık-elma’ ağacı, ricinus, nuhurtu, tazzinu, kanaktu (tütsü?). Kanal suyu yukarıdan bahçelere akıyordu: yollar koku dolu, şelaleler, zevk bahçesindeki cennet yıldızları gibi [parlar]. Üzüm gibi meyvelerin salkımlarıyla bezenmiş nar ağaçları, [haz] bahçesindeki esintileri zenginleştirir. Aşur-nasir-apli zayıflamış bir (kişi) gibi sevinçle bahçede sürekli meyve toplar...”²⁵⁵

Ele geçen başka bir yazıtta kral ağaçlarla dolu olan saray bahçesinin güzelliğini şöyle anlatır:

“Kanal basamak basamak yükselerek bahçelere uzanıyor. Yürüyüş yollarını mis gibi kokular bürümüş. Fıskiyeler zevk bahçesine gökyüzünden kayan yıldızlar misali su fışkırtıyor. Narlar, üzüm dolu bağlar gibi...bahçede...[ben?] Ahur-nasir-apli, bu güzel bahçede fare (anlamı kesin değil) gibi durmadan meyve topluyorum...”²⁵⁶

²⁵¹ Sevin, “Urartu Bahçeleri”, s. 396.

²⁵² Antanas Stančius and Petras Grecevičius, “Influence of Ancient Mesopotamian Aesthetics of Gadens/Parks and Water Instalations on the Development of Landscape Architecture”, **Athens Journal of Architecture**, Vol X, No 8, 2021, s. 14.

²⁵³ Ebru Mandacı, “Yeni Asur Krallarının Bayındırlık Faaliyetleri (Parklar-Bahçeler, Su Sistemi, Yollar ve Köprüler Örneği)”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt XXII, Sayı 2, 2020, s. 437.

²⁵⁴ Sevin, “Urartu Bahçeleri”, s. 398.

²⁵⁵ Mandacı, **a.g.m.**, s. 437.

²⁵⁶ A. K. Grayson, *Assyrian Royal Inscriptions II* (Wiesbaden 1972-76), s. 290.

Sin-ahhe-riba Ninive’de inşa ettiği Güneybatı Sarayı’nın kuzey tarafına bir bahçe inşa ettirmiştir. Bahçeye Ninive’nin güneyinde bulunan bölgelerden egzotik bitkiler ve hayvanlar getirtmiştir.²⁵⁷ Sin-ahhe-riba yaptığı tapınak ve bahçenin yapılışını şöyle anlatır:

“Bir Yeni Yıl Bayramı tapınağı inşa etmek için, kalbim beni hareket ettirdi. Šamaš ve Adad’ın emriyle kâhin tarafında olumlu cevap aradım onlar bana verdi ve inşa etmem emredildi. Uygun bir ayda, elverişli bir günde, usta inşaatçıların yardımı (ve) rahiplerin bilgeliği ile, temelini dağ kireçtaşından inşa ettim, kulelerinin (başını) yukarı kaldırdım, temelinin yanı sıra duvarlarını tamamen dağ kireçtaşından inşa ettim, ve onu dağın zirvesine yükselttim. İki sulama kanalını onun yanlarının etrafına kazdım, ve onu bolluk ve meyve bahçesiyle, etrafını lüks plantasyonlar ile çevirdim.”²⁵⁸

“Kutsal Evlilik Töreni”²⁵⁹ Sin-ahhe-riba’nın kurduğu bahçede yapılmış ve tören bilgelik tanrısı Nabu ve eşi Tašmetu’ta ait olan şiirde anlatılmıştır. Şiir şöyledir:

“Böylece Nabu’m seninle bahçeye girebilirim, bahçeye giremem izin ver, tanrım için bahçeye. İzin ver güzel bahçeye yalnız gideyim... gözlerim meyvelerinizin koptuğunu görebilir, kulaklarım kuşların şarkısını duyabilir... Günlerinizi bahçeye ve tanrıya bağlayın!

Gecenizi güzel bahçeye bağlayın.

İzin ver Tašmetu’m bahçeye benimle gelsin.”²⁶⁰

Meyve ve keyif bahçelerinin yanında hayvan bahçeleri de bulunmaktadır. Bu bahçeler genellikle sarayların yanında krallar tarafından kurulmaktadır. II. Adad-nirari kurduğu bahçeye avda eline geçirdiği canlı aslan, geyik, fil, vahşi boğa, dağ keçileri, ayalu geyikleri, eşek ve deve kuşu gibi hayvanları getirmiştir. Hayvanların yavrularını da canlı olarak Kalhu’ya getirerek halka sunmuştur.²⁶¹ Bu konu ile ilgili yazıt şöyledir:

“Dağlardan ve ormanlardan 150 güçlü aslan yakaladım. 50 yavru aslanı alıp götürdüm. Onları Kalah’ta ve sarayımın içindeki kafeslerde topladım. Onların çok sayıda yavrularını besledim. Canlı kaplanlar yakaladım. Vahşi boğalar, filler, aslanlar, devekuşları, erkek maymunlar, dişi maymunlar, vahşi eşekler, geyik, ayalu geyiği, dişi ayılar, leoparlar, senkurru, tuşēnu sürülerini ve dağların

²⁵⁷ Eva Cancik-Kirschbaum, **Asurlular (Tarih, Toplum, Kültür)**, Aslı Yarbaş (çev.), İzmir: İlya Yayınevi, 2004, s. 99.

²⁵⁸ Daniel David Luckenbill, The Annals of Sennacherib, **Oriental Institute Publications (OIP)**, Volume 2, Chicago 1924, s. 137.

²⁵⁹ Yeni Yıl Bayramının en önemli ayini olup halkın ve ülkenin bolluğu, refahını güvence altına almak için yapılmaktadır. Kutsal evlilik ayini Tanrıça İstar (Sumerce İnanna) ve Tanrı Tamuz (Sumer Dummuzi) arasında gerçekleştirilir. Bkz. Yusuf Kılıç ve Ebru Uncu, “Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İstar-Aphrodite Örneği)”, **İnternational Journal of History**, Cilt 3, Sayı 1, 2011, s. 188.

²⁶⁰ Stephanie Dalley, “Ancient Mezopotamian Gardens and the Identification of the Hanging Gardens of Babylon Resolved”, **The Garden History Society**, Vol 21, No 1, 1993, s. 6.

²⁶¹ Mandacı, **a.g.m.**, s. 440.

canavarlarını topladım. Onların hepsini kentim Kalah'ta topladım. Memleketimin bütün insanlarına onları teşhir ettim."²⁶²

Asur krallarının avladıkları hayvanların yavrularını saray bahçelerine getirmeleri vahşi hayvanların eğitildiğinin bir göstergesi olabilir. Kralların aslan avlamaları kralın gücünün ve cesaretinin kanıtıdır. Burada halka ve yabancı devletlere ne kadar güçlü olduğunu kanıtlamaktadır.



²⁶² A. K. Grayson, Assyrian Royal Inscriptions II (Wiesbaden 1972-76), s. 226.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ASUR SARAY MENSUPLARI

5.1. KRALLAR

Asur kralları devlet yönetiminin sorumluluğunu Asur'un büyük tanrıları olan Aşşur, Enlil, Ninurta, İstar, Sin ve Nergal tarafından kendilerine verildiğine inanmaktadırlar. Bu durumdan dolayı yazıtlarında tanrılara övgüler ve saygılarını iletmişler ve Asur İmparatorluğu'nun topraklarının genişlemesinde tanrılardan destek aldıklarını söylemişlerdir.²⁶³ Böylece kralların krallara yükledikleri bu vasıflardan dolayı devlet yönetimini dini otorite üzerine oturtmuşlardır. Toprakların genişlemesi üzerine Asur kralları “*Büyük Kral*”, “*Güçlü Kral*”, “*Asur Ülkesinin Kralı*”, “*Yukarı Denizden (Akdeniz'den) Aşağı Denize (Basra Körfezine) Kadar Olan Bölgenin Hâkimi*”, “*Dört Bir Yanın Kralı*”, ve “*Evrenin Kralı*” gibi unvanlar almışlardır.²⁶⁴ Asur krallarının tanrıdan izin aldıktan sonra tahta çıktıkları kabul edilmiştir. Böylece krallar tanrının yeryüzündeki temsilcisi, orduları yöneten en büyük komutan, davaları sonuçlandıran en büyük yargıç ve tanrılara hizmet eden en büyük rahip olarak görev yapmışlardır. Krallar devletin sahibi ve lideri olduğu, kanun yapan, savaşın ve barışın olmasına karar veren olduğundan dolayı herkesin ona saygı göstermesi ve ondan korkması zorunluydu.²⁶⁵

Asur'da veliahtlık babadan oğula geçmektedir. En büyük erkek evlat veliaht olarak seçilmektedir. Fakat bazen bu durum değişip en küçük erkek çocuğunun veliaht olarak ilan edildiğini görmekteyiz. Küçük kardeşin veliaht seçilmesi diğer kardeşler arasında kargaşaya sebebiyet vermiş ve kardeşlerin veliaht seçilen kişiye karşı birleşmelerine neden olmuştur. Örneğin kardeşlerinin en küçüğü olan ve veliaht olarak seçilen Asarhaddon can güvenliği için kaçmış ve babasının ölümüne kadar imparatorluğun kuzeybatı sınırında kalmıştır. Veliahtlık sisteminde ilginç olan durum tahtta hakkı olmayan birinin kendinin kraliyet ailesinden bir olduğunu iddia ederek tahta geçmesidir.²⁶⁶ Krallar veliahtı ilan ettikten sonra kral kendinden sonra veliahtı kral

²⁶³ Gökçek, **a.g.e.**, s. 225.

²⁶⁴ Köroğlu, **a.g.m.**, s. 184.

²⁶⁵ Gökçek, **a.g.e.**, s. 226.

²⁶⁶ Kuhrt, **a.g.e.**, s. 188.

olarak seçmelerini garantiye almak için anlaşma yapmışlardır. Asarhaddon kendinden sonra oğlu Aşurbanipal'i kral seçmeleri için anlaşma yapmıştır. Anlaşma şöyledir:

*“Efendiniz Asur kralı Asarhaddon’un dünyadan göçtüğü gün, efendiniz Asarhaddon’un oğlu büyük veliaht prens olarak atanmıştır. Aşurbanipal (aynı gün) kralınız ve efendiniz olacak. Kuvvetlilerin kibrini kırarak, boynu bükükleri düzenleyecek, ölümü hak edenleri mezara koyacak, affa layık olanları bağışlayacak. O ne derse kulak verecek, ne buyurursa onu yerine getireceksiniz ve ona karşı başka bir kral veya başka bir efendi aramayacaksınız.”*²⁶⁷

Krallara sarayda genellikle hadım ağaları (*ša rēši*) yardım etmektedir. Hadım ağalarından başka sarayda *turtanu* (başkomutan), *rab saki* (büyük saki), *nagir ekalli* (saray habercisi), *abarakku* (güvenlik sorumlusu), *bel pihati* veya *šaknu* (eyalet yöneticisi)²⁶⁸, *sartinnu* (hekim başı), *tupšar ekalli* (saray yazıcısı), *rabi uballatim* (şehir kapıcıları amiri), *rabi adrim* (harman yerleri amiri), *rabi alpayim* (sığır bakıcılarının başı), *rabi esse* (oduncular ve keresteciler başı), *rabi kakke* (silahçılar başı), *rabi kalbatim* (köpek bakıcılarının başı), *rabi huršatum* (depolar amiri) gibi görevliler bulunmaktadır.²⁶⁹

Kehanete önem veren Asurlular, gelecek hakkında tanrıların haberler gönderdiğine ve bu haberleri kâhinler aracılığıyla öğrenildiğine inanmışlardır. Kâhin Akadca “*bārû*” olarak adlandırılmaktadır.²⁷⁰ Krallar plan yaparken kahinlere başvurarak uğurlu ve uğursuz günleri belirleyip hemerolojik bilgiler edinerek ne yapacaklarına karar vermişlerdir.²⁷¹ Kurban edilen hayvanın iç organlarına, gezegen ve yıldızların hareketlerine bakılarak izlenecek yol için krala tavsiyeler verilmiştir.²⁷² Ay ve güneş tutulmasının gerçekleştiği gün iyi yorumlanmamış ve kralın hayatının tehlikede olduğu çıkarımı yapılmıştır. Kralın güvenliğini sağlamak için bu günlerde özel ayinler gerçekleştirilmiştir. Ayinde kralın yerine “*Šar Pūhi*” olarak adlandırılan yedek kral geçirilmiştir. Sarayda çalışan hizmetlilerden biri kralın kıyafetlerini giyip tacını takarak tahta oturur ve bu kişi bir günlüğüne kral ilan edilirdi. Böylece gerçek kralın hayati güvenliği sağlanmış ve kral musibetten kurtulmuş olurdu.²⁷³ Kehanetçilerin kra

²⁶⁷ SAA 2, nu: 6, s. 188-197: SAA 2: S. Parpola and K. Watanabe, *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths (State Archives of Assyria XIII)*, Helsinki of University Press, (1988).

²⁶⁸ Köroğlu, a.g.e., s. 187.

²⁶⁹ Gökçek, a.g.e., s. 228.

²⁷⁰ Bkz., Assyrian Languages.org.

²⁷¹ Kuhrt, a.g.e., s. 191.

²⁷² Köroğlu, a.g.e., s. 191.

²⁷³ Gökçek, a.g.e., s. 229.

ile olan iletişimi değerlerini arttırmıştır. Bu durum kehanetçiler arasında rekabeti doğurmuştur. Kehanetçilerin rekabetleri tabletlere yansımıştır. Ele geçen metinlerden biri şöyledir:

“Efendim krala, “Venüs [Add]aru [ayında] görülür,” diye kim yazmışsa alçaktır, ahmaktır, yalancıdır! [Birde kim] efendim krala, “Venüs [...] K[oç] takımyıldızında yükselir,” diye yazmışsa gerçeği [söylemez]. Venüs henüz görünür [değildir]! O, neden [efendim, kr]ala böylece aldatmaca (bir rapor) gönderiyor? “Venüs sabah[leyin] sabittir”: (bu) “sabah vaktini” simgeler. Eğer [...] ise, [...] simgele[mektedir]. Fakat [Venüs] ş[imdi] görü[lebilir] değil.

Efendim, krala bu kadar aldat[ıcı] raporlar gönderen kim? [Ya]rın onlar[a], her birine tek tek bakmama izin versinler.

Efendim, kral bana “Şimdi hangi ay diyorsun?” diye yazmıştı, şimdi bulunduğumuz ay Addaru (ve) şimdi 27[nci] [günü]; gelecek [ay] Nisanu.

Biri neden (bu konularda) yalan söyler (ve) böbürlenir? [Eğ]er bilmiyorsa, çenesini tutsun!”²⁷⁴

Konu ile ilgili başka bir metinde şöyledir:

“Efendim, kral bana, “Meslektaşlarımdan biri bana, Merkür gezegeninin Nisanu ayında görüneceğini yazmış. Sen şimdi hangi ay diyorsun?” diye yazdı. Şimdi bulunduğumuz ay Addaru, 25. gündeiz.

(Bundan sonra yazılanlara bakarak araya girelim, yazar meslektaşının yetersizliğinden duyduğu rahatsızlığı dile getirir, sonra da buna uygun bir deyim aktarır:)

“Beceriksiz adam hâkimi yoldan çıkarabilir, cahil adam kudretli olanın bile yola taş koyabilir.”²⁷⁵

Veliaht olarak seçilen evladın ilk görevi babası öldüğünde onu defnetmekti. Ölen kralın cenazesi birkaç gün halka sergilenmiştir. Kralın ölü bedeninin sergilenmesi *taklimtu* olarak adlandırılmaktadır. Kralın ailesi uzun süre yas tutar, yas töreninde ailenin kadınları ön planda yer almaktadır. Ülkede genel yas ilan edilirdi. Daha sonra cenaze tekrar yıkanır, kutsal yağ ile yağlanır öpülür. Cenaze öpüldükten sonra Asur’da bulunan “Eski Sarayın” yer altı odasındaki büyük ve taştan yapılan lahit içine resmi bir tören ile gömülür. Yer altı odasına bazı kraliçelerin gömüldüğü de görülmektedir. Kral gömüldükten sonra tahta geçen yeni kral yemek yemeden ve kirli elbiseler ile yas

²⁷⁴ SAA 10, s. 72: **SAA 10**: S. Parpola, *Letters From Assyrian and Babylonian Scholars*, (State Archives of Assyria XIII), Helsinki of University Press, (1993).

²⁷⁵ SAA 10, s. 23. **SAA 10**: S. Parpola, *Letters From Assyrian and Babylonian Scholars* (State Archives of Assyria XIII), Helsinki of University Press, (1993).

evinde kalır, daha sonra ırmakta arınma ayiniyle temizlenir ve beyaz elbiseler giyerek tahta çıkar.²⁷⁶

5.2. KRALİÇELER

Kral nasıl ki sarayın hâkimi ve yöneticisi ise kraliçe ise sarayın bölümlerinden biri olan haremın hâkimi ve sahibidir. Fakat kraliçeler hakkında bilgilerimiz sınırlıdır. Ele geçen kraliçelere ait olan lahitler ve silindir mühürler kraliçeler hakkında bilgi edindiğimiz en önemli arkeolojik verilerdir. Çivi yazılı belgeler ve arkeolojik veriler sonucunda bütün Asur kraliçeleri hakkında değil de bazı kraliçeler hakkında bilgilere ulaşılmıştır.²⁷⁷ Haremde kraliçelerin hizmetinde bulunan hizmetçi kızların bazılarının yarı zamanlı çalıştığı ve saray dışından bir erkek ile evlendiği görülmüştür. Haremde kraliçe, kralın annesi, kız kardeşi ve cariyeler yaşamaktadır. Çivi yazılı belgelerden haremde yaşayan kral ailesine mensup olanlar arasında statü bulunduğu görülmektedir. Asarhaddon'un kızı ve Aşurbanipal'in kız kardeşi olan Šeru'a-eṭirat'ın Aşurbanipal kral olmadan evlendiği eşi Libbāli-šarrat'a yazdığı mektubu örnek olarak verebiliriz. Mektup şöyledir:

*“a-bat DUMU.MÍ-LUGAL a-na
MÍ.URU.ŠÁ-URU-šar-rat
a-ta-a ṭup-pi-ki la ta-šaṭ-ṭi-ri
IM.GÍD-ki la ta-qab-bi-i
ú-la-a i-qab-bi-ú
ma-a an-ni-tu-u NIN-sa
ša MÍ.Dedın-e-ṭè-rat
DUMU.MÍ GAL-tú ša É-UŠ-MEŠ-te
ša maš-šur-NIR.GÁL-DINGIR-MEŠ-GIN-in-ni
MAN GAL MAN dan-nu MAN ŠÚ MAN KUR-aš-šur
ú at-ti ma-rat kal-lat GAŠAN-É ša maš-šur-DÚ-A
UMU-MAN GAL ša É-UŠ-MEŠ-te
ša ma-šur-PAB-AŠ MAN KUR-aš”
“Kralın kızının, Libbāli-šarrat'a sözü!
Neden kil tabletinin üzerine yazmıyorsun?
(Neden) çalışma tabletlerini prova etmiyorsun?*

²⁷⁶ Kuhrt, **a.g.e.**, s. 193-194.

²⁷⁷ H. Hande Duymuş Florioti, **a.g.e.**, s. 10.

(Eğer) Yapmazsan onlar diyecekler ki: Asur kralı, Dünyanın kralı, Güçlü kral, Büyük kral Aşşur-etel-ilani-mukinni'nin Varis Sarayının en büyük kızı, Şeru'a-eşirat'ın, kız kardeşi bu mu?

Oysa sen (sadece), Büyük Asur Kralı Asarhaddon'un atanmış veliaht prensi, Aşurbanipal'in evinin hanımı bir gelinsin!''²⁷⁸

Mektupta Şeru'a-eşirat diplomatik bir dille kendinin kralın kızı olduğunu vurguladığı zaman Asarhaddon'un uzun unvanını kullanmış, Libbāli-şarrat'ın basit bir gelin olduğunu vurguladığında ise kralın kısa unvanını kullanmıştır. Böylece Şeru'a-eşirat kelimelerle oynayarak kendinin hiyerarşik durumdaki konumunun daha üstün olduğunu vurgulamaktadır.²⁷⁹

Kraliçelerin kral ile iletişimi hadım ağaları tarafından sağlanmakta ve kralın iznine bağlıdır. Kralın izni olmadan hadım ağası hareme giremeyip kraliçe ve diğer kadınlar ile konuşması yasaktır. Bu durum harem alanının sıkı bir yönetim ile kontrol altında tutulduğunu göstermektedir. Haremde yaşayan kadınların günlük hayatlarını nasıl geçirdiklerine baktığımız zaman zamanlarının çoğunu eğlence ile geçirdiklerini ele geçen yazılı kaynaklardan öğrenmekteyiz. Yapılan kazı sonuçlarında ele geçen listelerde müzisyen ve şarkıcı kadınların yanında demirciler, yazıcılar, parfüm yapımcıları ve kuaför kadınlarının bulunduğu tespit edilmiştir.²⁸⁰

Çivi yazılı kaynaklardan kraliçelerin kral ile yazışması, dini ritüellere katılması, kendine has mühürlerinin olması ve emri altında kendine özgü askeri birliğinin olması kraliçelerin sarayda günlerini oturarak geçirmediğini ve pasif olmadıklarını göstermektedir. Kendilerine ait mühürlerinin olması krallarla beraber siyasi alanda aktif olduğunu gösterir.²⁸¹ Kraliçeler bu kadar aktif olmalarına rağmen resmi olarak bir yetkiye sahip değillerdi. Fakat kralın ani ölümü üzerine tahta çıkan birinin çok genç olmasından dolayı devleti korumak ve düzeni sağlamak için işe koyuldukları görülmektedir. III. Adad-nirari'nin tahta geçtiği dönemde Şammuramat'ın oynadığı rolü

²⁷⁸ SAA 16, s. 028: **SAA 16**: M. Luukko and G. Van Buylaere, *The Political Correspondence of Esarhaddon, (State Archives of Assyria XIII)*, Helsinki University of Press, (2002).

²⁷⁹ İsmail Coşkun, "Yeni Asur Dönemi Kraliçeleri ve Kraliçe Libbali-şarrat'ın Zaferi", Salih Çeçen, Ömer Kahya vd. (ed.), **Current Debates on Social Sciences 3** (122-132), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2019, s. 126.

²⁸⁰ Gojko Barjomovic, "Pride, Pomp and Circumstance: Palace, Court and Household in Assyria 879-612 BCE¹", Jeroen Duindam, Tülay Artan and Metin Kunt (ed.), **Royal Courts in Dynastic States and Empires** (25-61), Leiden-Boston: Brill, 2011, s. 54.

²⁸¹ Duymuş Florioti, **a.g.e.**, s. 10.

ve Asarhaddon'un ölümü üzerine meydana çıkan iktidar boşluğunu doldurmak için Naqī'a-Zakūtu'nun harekete geçmesini bu duruma örnek olarak verebiliriz.²⁸²

Haremde kraliçelere en yakın olan ve emrinde *Šakintu* unvanlı bazı kadınlar bulunmaktadır. *Šakintu* haremde müdüre, görevli kadın veya memur olarak tanımlanmıştır.²⁸³ Kraliçenin baş yardımcısı olan *Šakintu* sarayda en yüksek statüye sahip olup emri altında kadın hizmetliler, erkek ve kadınlardan oluşan kâtip gurubu, aşçılar ve hadım memurları bulunmaktadır.²⁸⁴

Kraliçelerin hangi unvanları kullandığını ve nasıl adlandırıldığına baktığımızda Sumerce GAŠAN, SAL.LUGAL ve UN.GAL, Akadca ise “*Šarratum*”²⁸⁵ kelimeleri kraliçe anlamına gelmektedir. Eski Asurca “*Rubātum*” terimi kraliçe anlamına gelmekte fakat Anadolu kraliçelerine atfen kullanılmaktadır. *Šarratum* ve *Rubātum* kelimeleri aynı anlama gelmelerine rağmen aralarında statü farkı bulunmaktadır. Çünkü bu kelimeler temsil ettikleri ülkelerin siyasi gücünü belirtir. *Šarratum* “Vassal kral” için kullanılırken *Rubātum* ise “müstakil kral” için kullanılmaktadır. Bundan dolayı *Rubātum* kelimesinin bağımsız olan bir ülkenin kraliçesi için kullanıldığını söyleyebiliriz.²⁸⁶ Yeni Asur Dönemi'nde karşımıza çıkan *Šarratum* kelimesi genellikle yabancı kadın kabile lideri ve tanrıçalar için kullanıldığı görülmüştür.²⁸⁷

Arkeolojik veriler ve çivi yazılı belgelerde Yeni Asur Dönemi'nde kraliçe terimi Sumerce “MÍ.É.GAL” veya “MÍ.KUR” (Akadca *segāllu*) şeklinde geçmektedir. Sumerce'de MÍ “kadın” É.GAL “saray” anlamına gelmektedir. Bu iki kelimenin birleşiminden MÍ.É.GAL terimi ortaya çıkar ve “Saray Hanımı/Kraliçe” anlamına gelmektedir. Eski Babilce'de “*iššu*” terimi ile “*ēkallu*” (saray) terimleri birleşip “*iššu ēkallu*” şeklinde birleşip sarayın hanımı anlamına gelir.²⁸⁸

Haremde bulunan üst düzey kadınları ifade etmek için kullanılan Sumerce ve Akadca terimler şöyledir:

²⁸² Kuhrt, **a.g.e.**, s. 197.

²⁸³ CAD, Volume 17 (S), Part 1, s. 165.

²⁸⁴ Hande Duymuş Florioti, “Asur İmparatorluk Sarayında Görevli Kadın Personel: *Šakintu* Örneği”, **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı 28, 2016, s. 810.

²⁸⁵ CAD, Volume 17 (S), Part 2, s. 72.

²⁸⁶ Remzi Kuzuoglu, “Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu Kraliçeleri”, **Belleten**, Cilt LXXI, S 262, 2007, s. 796.

²⁸⁷ Melville, **a.g.m.** s. 43.

²⁸⁸ Duymuş Florioti, **a.g.e.**, s. 11-12.

DUMU MÍ LUGAL marat šarri “Kralın Kızı”

MÍ.NIN LUGAL ahat šarri “Kralın Kız Kardeşi”

AMA LUGAL ummi šarri “Kralın Annesi”

MÍ É.GAL issi ekalli/sēgallu “Kralın eşi/Kraliçe”.²⁸⁹

Arkeolojik veriler ve çivi yazılı belgeler ışığında toplam on kraliçenin isimleri öğrenilmiştir. Fakat Naqī’a-Zakūtu, Libbāli-šarrat ve Sammu-rāmat adlı üç kraliçe hakkında sağlıklı bilgiler edinilmiştir. Fakat bazı kraliçelerin sadece isimleri bilinmektedir. On kraliçenin isimleri şöyledir; Mulissu-Mukannišat-Ninua, Kraliçe Sammu-rāmat, Kraliçe Hamâ, Kraliçe Yabâ/Banītu, Kraliçe Ataliya, Kraliçe Naqī’a-Zakūtu, Kraliçe Tašmētu-šarrat, Kraliçe Ešarra-hammat, Kraliçe Ana-tašmētum-taklāk ve Kraliçe Libbāli-šarrat.²⁹⁰

Mulissu-Mukannišat-Ninua, Yeni Asur Dönemi’nde adı bilinen ilk kraliçedir. Kraliçenin unvanı şöyledir: “*Asur kralı Ašur-nasir-apli’nin baş sakisi Aššur-nika-da’in’in kızı, Asur kralı Šalmanassar ve Asur kralı Ašur-nasir-apli’nin kraliçesi*” dir. Kral Ašur-nasir-apli’nin ölümü üzerine kraliçe MÍ É.GAL unvanını alır.²⁹¹

Sammu-rāmat, kraliçe Mulissu-Mukannišat-Ninua’nın ölümü üzerine “kralın kraliçesi ya da annesi” anlamına gelen MÍ É.GAL veya AMA LUGAL unvanını alarak tahta çıkar. Kahramanmaraş/Pazarcık bölgesinde yapılan kazılarda ele geçen yazıtta kraliçe oğlu III. Adad-Nirari ile Fırat nehrini geçip beraber askeri sefere katıldıkları yazmaktadır. Kraliçe Sammu-rāmat *Samiramis* ismiyle Yunan ve Roma kaynaklarında karşımıza çıkmaktadır.²⁹²

Hamâ, Yabâ/Banītu ve Ataliya, IV. Šalmanassar’ın eşi olan Hamâ’ya ait mühür kendinden önceki kraliçe Mulissu-Mukannišat-Ninua’nın mezar odasında bulunmuştur. Mühürde kraliçe aslan üzerine oturtulmuş bir tahta oturmuş ve hizmetçisi ona sunum yapmaktadır. Tahtın arkasında ise bir akrep sembolü bulunmaktadır.²⁹³ (Bakınız: Ekler,

²⁸⁹ Melville, **a.g.m.**, s. 38.

²⁹⁰ Duymuş Florioti, **a.g.e.**, s. 15-33.

²⁹¹ Duymuş Florioti, **a.g.e.**, s. 15.

²⁹² Coşkun, **a.g.m.**, s. 123.

²⁹³ Akrep İstar’ın sembolü olup, dişilik, doğurganlık ve üretkenlik ile özdeşleştirilmiştir. Asur kraliçeleri kendilerini İstar’ın temsilcisi olarak gördüklerinden mühürlerinde akrep sembolünü kullanmışlardır. Bkz. H. Hande Duymuş Florioti, **Çivi Yazılı Metinler ve Arkeolojik Kaynaklar Işığında Asur İmparatorluk Dönemi Kraliçeleri**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015, s. 34.

Resim 64) Nimrud Kuzeybatı Sarayı'nın 2. mezar odasında yapılan kazılarda kraliçe Yabâ/Banîtu ve Ataliya'ya ait iskeletler aynı lahit içine gömülmüş şekilde bulunmuştur.²⁹⁴ Kraliçe Yabâ Sin-ahhe-riba'nın annesi olup²⁹⁵ adının kökeni Aramice ve Akdeniz'den Asur'a gelin olarak getirilmiştir. Mezar odasında ele geçen bir yazıtta adı "V. Šalmanassar'ın eşi Banîtu" şeklinde yazar. Bu isim Yabâ'nın Asurca karşılığı olduğu tahmin edilir.²⁹⁶ Sin-ahhe-riba oğlu Sargon'a yazdığı bir mektupta kraliçe Ataliya'nın ismi geçmektedir. Üç kraliçenin kronolojik sıralamasına göre en son gömülen kraliçenin Ataliya olduğu tahmin edilmektedir. Kraliçe Ataliya'nın iskelet incelemesinde iskeletin 150-200 derecede kaynatıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Kaynama işleminin yapılma sebebi cesedin çürümesini engellemektir.²⁹⁷

Naqî'a-Zakûtu, Yeni Asur İmparatorluğu Dönemi'nde en iyi bilinen kadın karakteridir. Oğlu Asarhaddon'un yazıtında ondan bahsedildiğinde MÍ É.GAL unvanı yerine aynı anlama gelen MUNUS.É.GAL unvanı kullanılmıştır.²⁹⁸ Naqî'a Sargon'un gelini, Sin-ahhe-riba'nın kraliçesi, Asarhaddon'un annesi ve Aşurbanipal'in büyükannesidir. Torunu Aşurbanipal dönemi yazılı kaynaklarında kraliçenin ismine rastlandığından uzun bir ömrü olduğunu söyleye biliriz.²⁹⁹

Taşmētu-šarrat, Sin-ahhe-riba'nın ikinci eşidir. Reade bu kraliçenin Naqî'a'nın üzerine kuma olarak geldiğini söyler. Eşi olan Sin-ahhe-riba kraliçe Taşmētu-šarrat'a olan aşkını ve sevgisini anlattığı yazıt Güneybatı Sarayı'nda bulunmuştur. Bu yazıt bir kralın aşkını ve duygularını yazdığı tek örnektir.³⁰⁰

Ešarra-hammat, Asarhaddon'un eşi, Aşurbanipal ve Šamaš-šumi-ukin'in annesidir. Hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Fakat Babil kronikleri kraliçenin M.Ö. 672 yılında Addaru ayında öldüğünü vermiştir.³⁰¹

²⁹⁴ Muayyad Said Damerji, "An Introduction to the Nimrud Tombs", J. E. Curtis, H. McCall, D. Collon and L. al-Gailani Werr (ed.), **New Light on Nimrud Proceedings of the Nimrud Conference 11 th-13 th March 2002** (119-139), British Museum: London, 2008, s. 82.

²⁹⁵ Stephanie Dalley, "The Identity of the Priencesses in Tomb II and A New Analysis of Events in BC", J. E. Curtis, H. McCall, D. Collon and L. al-Gailani Werr (ed.), **New Light on Nimrud Proceedings of the Nimrud Conference 11 th-13 th March 2002** (119-139), British Museum: London, 2008, s. 171.

²⁹⁶ A. R. Gansell, "Woman in Ancient Mesopotamia", Firts Edition S. L. James and S. Dillon (ed.), **A Companion to Woman in the Ancient World**, Blackwell, 2012, s. 20.

²⁹⁷ Duymuş Florioti, **a.g.e.**, s. 24.

²⁹⁸ Duymuş Florioti, **a.g.e.**, s. 25.

²⁹⁹ Melville, **a.g.m.**, s. 2.

³⁰⁰ Duymuş Florioti, **a.g.e.**, s. 30.

³⁰¹ Duymuş Florioti, **a.g.e.**, s. 30.

Ana-tašmētum-taklāk, bu kraliçenin kim olduğu ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. II. Sargon'un eşi, Ašurbanipal'in ikinci eşi ya da oğullarından birinin eşi olduğu yönünde fikirler bulunmaktadır.³⁰² Fakat Finkel bu kraliçenin Asarhaddon'un ikinci eşi olduğunu tahmin etmektedir.³⁰³

Libbāli-šarrat, Ašurbanipal kral olmadan önce bu kraliçe ile evlenmiştir. Çivi yazılı metinlerden öğrendiklerimize göre bu kraliçenin emri altında ordusu bulunmaktadır. Libbāli-šarrat'tan sonra gelen kraliçeler hakkında bilgi bulunmamaktadır.³⁰⁴

5.3. PRENS VE PRENSESLELER

Yeni Asur Dönemi kralları ve kraliçeleri hakkında bilgilerimizin olmasına rağmen veliaht kral ilan edilenler hariç kralların diğer çocukları hakkında bilgilerimiz çok kısıtlıdır. Saray listelerinde, kişisel mektuplarda, hukuki belgelerde ve sağlık raporlarında bazı prens ve prensesler hakkında bilgiler bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse Asarhaddon'un beş çocuğu olduğunu bu beş çocuktan dördünün erkek birinin kız olduğu ve kızının adı Šeri-eṭerat olduğu sağlık kontrollerini yapan din adamının yazdığı bir rapordan öğrenilmektedir. Aynı çocukların adı törensel bir ziyafete katıldıklarını rahibin krala yazdığı mektupta görmekteyiz. Burada ilginç olan şey erkek çocuklarının fazla değil de kızı Šeri-eṭerat'ın birçok yerde adının geçmesidir.³⁰⁵ Sin-ahhe-riba'nın altı veya yedi çocuğu olduğu, Ašurbanipal'in ise sadece iki çocuğunun adı bilinmektedir.³⁰⁶ Akadca kralın çocuğuna ve veliaht çocuğa “malku, mār šarrim” denilmektedir.³⁰⁷ Veraset silsilesinin devamı için erkek çocuklara önem verilmiştir. Kral veliahdı belirlerken tanrıların onayına önem verir ve tanrıların onayını almak için tanrılara belgeler sunar. Bu belgelerden biri şudur:

“Büyük tanrı Šamaš, sana sorduğum soruya kesin bir cevap ver!”

Asur kralı Asarhaddon çalışıp plan yapmalı mı? Adı bu papirüse yazılmış ve yüce varlığının huzuruna yerleştirilmiş oğlu Sin-nadin-apli (Ašurbanipal) veliaht sarayına girmeli mi? Yüce varlığın bunu kabul eder mi? Yüce varlığın bunu biliyor mu? Asur kralı Asarhaddon'un oğlu, adı bu papirüse yazılı Sin-nadin-apli'nin veliaht sarayına girmesi sen, yüce tanrı, Šamaš'ın yüce varlığının buyruğuyla

³⁰² Duymuş Florioti, **a.g.e.**, s. 31.

³⁰³ Coşkun, **a.g.m.**, s. 125.

³⁰⁴ Duymuş Florioti, **a.g.e.**, s. 32.

³⁰⁵ Duymuş Florioti, “Asur İmparatorluk Sarayında Görevli Kadın Personel: Šakintu Örneği”, s. 808.

³⁰⁶ Kuhrt, **a.g.e.**, s. 197.

³⁰⁷ Bu ismin yazılışına Bkz. Assyrian Languages.org.

hükmedilmiş ve teyit edilmiş midir? O da bunu görececek mi? O da bunu işitecek mi?”³⁰⁸

Kral veliaht olması için tanrılara sunduğu çocuğun tanrılar tarafından onaylanmasından sonra oğlunu veliaht ilan etmiştir. Veliaht halka açık olan bir tören ile saraya tanıtıldıktan sonra resmi veliaht urbanı’nı giymiştir. Veliaht urbanı kralın kıyafetine karşı daha az süslüdür. Törenden sonra veliaht kendisi için sarayda ayrılan veliaht sarayına yani “*bīt redūti*” ye yerleşirdi. Burada veliahde ait doktorlar, danışmanlar ve eğitim için bilgin adamlar bulunmaktadır. Tahta çıkana kadar çeşitli eğitimlerden geçer. Özellikle askeri eğitim almışlardır.³⁰⁹ Veliahdların nasıl eğitim aldıklarını Aşurbanipal kendinin nasıl kapsamlı bir eğitim aldığını anlattığı metinden öğrenmekteyiz. Metin şöyledir:

*“Bilge Adapa’nın işinde (yani üfürükçü) ustasıyım; bütün yazıcılık işinin gizli yönlerini araştırdım, semavi ve dünyevi alametleri (yani kehanet ilmini) öğrendim. Üstatlar camiasında iyi tartışırım; uzman kâhinlerle (iş), “karaciğerin gökten gelen bir haber olup olmadığını” (yani kehaneti) tartışırım. Çözümü olmayan (matematikte) en karmaşık bölme ve çarpmaları çözebilirim. Anlaşılması zor Sumer ya da Akad dillerinde kazınmış, çözülmesi zor çapraşık tabletleri okudum ve Sel öncesinden kalma mühürlenmiş, çözümsüz ve karmaşık yazıtları inceledim.”*³¹⁰

Asur prensesleri hakkında bilgilerimiz prenslere oranla biraz daha fazladır. Prenseler hakkında öğrendiğimiz bilgilerin hemen hemen hepsini yapılan siyasi evlilik anlaşmalarından edinirken bunun yanında hukuki belgeler ve mal-mülk edinilmesine dair bilgileri konu edinen belgelerden de öğrenmekteyiz. Metinlerde prensesler Akadca “marat šarri” olarak adlandırılmıştır.³¹¹ Ele geçen bir emlak belgesinde önceden askeri personele ait olan 4 tane mülkün saray prensesine satıldığı ve Asur kralı Sin-ahheriba’nın kızı ve Asarhaddon’un kız kardeşi olan Šadditu’nun 8 mina gümüşe bir bahçe, ev, arazi ve burada çalışacak ırgatlar aldığı yazılmıştır. Prenselerin mal ve mülk edinmelerinin yanında dinsel ritüellere katıldıkları da görülmektedir.³¹²

Devletlerarası ilişkileri sağlamak ve olası bir tehlikeyi engellemek için yapılan siyasi evlilikler en yaygın yöntemdir. Siyasi evliliklere verilebilecek en güzel örnek II. Sargon’un Anadolu sınırında Tabal krallığı ile yaşadığı sorunu çözmek için kızı Ahat-

³⁰⁸ SAA 4, s. 149: SAA 4: I. Starr, *Queries to the Sungod: Divination and Politics in Sargonid Assyria*, (State Archives of Assyria XIII), Helsinki University of Press, (1990).

³⁰⁹ Kuhrt, a.g.e., s. 187.

³¹⁰ Kuhrt, a.g.e., s. 190.

³¹¹ Bu ismin yazılışına Bkz. Assyrian Languages.org.

³¹² Duymuş Florioti, “Asur İmparatorluk Sarayında Görevli Kadın Personel: Şakintu Örneği”, s. 809.

Abiša'yı Tabal kralı olan Ambaris ile evlendirmiştir. Fakat Ambaris'in Frig ve Urartu ile ittifak yapması üzerine Tabal'ı alıp Asur'a bağlı bir eyalet haline getirir.³¹³ Asarhaddon ise beklenmeyen bir saldırıyı önlemek için kızını İskit reisi Bartatua'ya verir. Asarhaddon'un kızını Bartatua'ya verdiğinin kaynağı Güneş Tanrısı Šamaš'a sorulan sorudur. Soru şöyledir:

“İskitlerin kralı Bartatua, kral kızlarından biriyle evlenmeye talip olduğu mesajını Asur kralı Asarhaddon'a gönderdi-eğer [Asur] kralı Asarhaddon ona kızını verirse, İskitlerin kralı Bartatua [Asur kralı Asarhaddon] ile iyi niyetli, barış dolu doğru ve dürüst sözlerle konuşacak mı? [Asur kralı Asarhaddon'un] antlaşmasına bağlı kalacak mı? Asur kralı Asarhaddon'u memnun etmek için [ne gerekirse] yapacak mı?”³¹⁴

Prensesler gelinlerden daha üst bir konuma sahip olup ve eğitimlerine önem verilmiştir. Saraya girecek olan gelinlerin dahi eğitim alarak geniş bir kültüre sahip olmalarına önem verilmiştir. Asarhaddon'un kızı olan Šeru'a-eşiratın Aşurbanipal'in eři Libbāli-šarrat'a yazdığı mektup kraliyet prenseslerinin yazılı kültüre hâkim olduğunun kanıtıdır.³¹⁵

5.4. HADIM AĞALARI

Çivi yazılı metinlerde Eril ve dişil cinsinden başka karşımıza diğer bir gurup olan hadımlar çıkmaktadır. Ne erkek ne de kadın olan hadımlar Anadolu'da ve Eski Mezopotamya'da karşımıza önemli görevleri üstlenen memurlar ve hizmetkarlar olarak çıkmaktadırlar. Hadımların erkeklik organlarının etkisizleştirilmesi onları değersizleştirmedi tam tersine hem Yakındoğu toplumlarında hem de eskiçağ toplumlarında önemli mevkilere kadar yükselmelerine sebep olmuştur.

Hadım kelimesinin sözlük anlamına baktığımızda “*kısırlaştırılmış, erkeklik uzuvları alınmış erkek*” anlamlarına gelmekte ve hadımın tıp bilimindeki karşılığı ise “*Kastration*”dur. Kastration, kişinin cinsel salgı bezi alınarak cinsel faaliyette bulunmasını ve üremesini engellemek için yapılan bir müdahaledir.³¹⁶

Çivi yazılı metinlerde hadım kelimesi “(LÚ.) šu/šú-ut-SAG” ile “šu-ut-re-še-e^{MEŞ}” şeklinde geçmektedir. Bu kullanım şekilleri zaman içinde “ša reši” şekline

³¹³ Duymuş Florioti, “Asur İmparatorluk Sarayında Görevli Kadın Personel: Šakintu Örneęi”, s. 809.

³¹⁴ SAA 4, s. 20: SAA 4: I. Starr, *Queries to the Sungod: Divination and Politics in Sargonid Assyria*, (State Archives of Assyria XIII), Helsinki University of Press, (1990).

³¹⁵ Francis Joannès, “Women and Palaces in the Neo-Assyrian Peroid”, *Orient*, Vol. 51, 2016, s. 30.

³¹⁶ Hayrunnisa Özdemir, “Hadım Etme ve Hekimin Sır Saklama Yükümlülüğü”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XIV, Sayı 1, 2010, s. 126.

dönüşmüştür.³¹⁷ Hadımların başında olan kişiye *rab ša reši* denilmektedir. Hadımlar Yeni Asur Saray kabartmalarında genellikle kralın yanında hizmetkarı ve koruyucusu olarak resmedilmiştir. Kabartmalardaki hadımların fiziksel yapılarına baktığımızda saçları taranmış ve uçları top şeklinde yapılmış, karınları şiş ve sakalsız olarak betimlendiğini görmekteyiz. Kralın yanında sakallı ve sakalsız olarak tabir edilen iki grup hizmetkar bulunmaktadır. Hadımlar kısırlaştırıldıklarından bedenleri ve yüzleri pürüzsüz olarak resmedildiklerinden dolayı *sakalsız* olarak da adlandırılmaktadırlar.³¹⁸ Hadımlar sürekli kral ile beraber resmedildiğinden ve krala bağlılıklarından dolayı “Ša reš šarri” yani kralın hadımını kraliyet hadımını olarak ifade edilmiştir.³¹⁹

Hadımların kralın en sadık görevlileri olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü çıkarlarını gözetecek bir aileleri ve çocukları yoktur. Tek sahipleri kraldı. Hatta kral tarafından verilen arazi hadım öldükten sonra tekrar krala geri dönmekteydi. Hadımların bu durumu yüksek mevkilere kadar ilerlemelerini sağlamıştır.³²⁰ Yeni Asur Dönemi’nde orduda, bürokraside, şehir yönetiminde ve adalet teşkilatı gibi önemli alanlarda görev yaptıkları bilinmektedir. Hadımlar özellikle orduda görev almış ve başkomutanlığa kadar yükselmişlerdir. V. Şamşı Ada’a ait olan belgede hadımların orduda ne derece etkili olduğunu kanıtlamaktadır. Yazıt şöyledir:

*“İkinci seferimde, savaş konusunda oldukça zeki, deneyimli ve mantıklı olan baş hadımım Mutriş-Aššur’a (MÖ) emirler verdim. Bu sebeplerden dolayı onu askerimle birlikte Nairi bölgesine gönderdim.”*³²¹

Harem ile hadım kurumu aynı dönemde ortaya çıkmıştır. Çünkü kral savaşa gittiği zaman harem alanının korunması önemlidir. Bu alanın bir erkeğe bırakılması sakıncalı bir durum olduğundan başka yollar aranmıştır. Tam bu noktada hadımlık devreye girer. Esir alınan erkekler hadım edilerek saraya ve kraliçelere hizmet için görevlendirilirler.³²² Bu durum Asur Dönemi’ndeki hadımların büyük yaşta hadım edildiğini göstermektedir.

³¹⁷ Melanie Groß, “*The Structure and Organisation of the Neo-Assyrian Royal Household*” (Dissertation), Universität Wien, 2014, s. 245.

³¹⁸ Hüsrem Çelik, *a.g.t.*, s. 258.

³¹⁹ Jacob L. Wright and Michael J. Chan, “King and Eunuch: Isaiah 56:1-8 in Light of Honorific Royal Burial Practices”, *Journal of Biblical Literature*, Vol. CXXXI, No 1, 2012, s.107.

³²⁰ Gökçek, *a.g.e.*, s. 229.

³²¹ Çelik, *a.g.t.*, s. 231.

³²² Çelik, *a.g.t.*, s. 187.

Harem bölümüne hadımlar uygun şekilde hadım edildikten sonra alınmaktadırlar. Hadımlar genellikle harem bölümünde bulunur ve kral ile kraliçe arasındaki iletişimi sağlamaktadır.³²³ Kralın onayını almadan bu alana giremeyen hadımlar haremde yaşayan kraliçe ve diğer kadınlar ile konuşurken başını yere eğip araya yedi adım mesafe koymak zorundaydı.

Yukarıda hadımların farklı kurumlarda görev aldığından bahsetmiştik. Hadımlar bu kurumlarda farklı unvanlar kullanmışlardır. Mesela *Turtanu*; başkomutan anlamına gelmekte ve orduyu komuta eden hadım unvanıdır.³²⁴ *Šaknu/Bēl pīhāti*; eyalet yöneticisi veya askeri rütbe anlamına gelmektedir.³²⁵ *Rab šaqe*; baş saki olup kralın yiye içmesinden sorumlu olan kişi anlamına gelmektedir.³²⁶ *Ṭupšarru*; kâtip anlamına gelmektedir.³²⁷ *Nāgir ekalli*; kralın yazışmaları ve fermanlarını duyuran kişilere verilen unvandır.³²⁸ Bu unvanı ilk defa kullanan hadım Bel-Harran-bel-uşur'dur.³²⁹ *Sartennu*; yargıç anlamına gelmektedir.³³⁰ *Tamkaru*; saraydaki görevlerinin yanında tüccarlık yapan hadımlara verilen unvandır.³³¹ *Bēl tēmi/Bārû-Šangû*; kelimelerin sözlük anlamı kahinliktir.³³² *Masennu/Abarakku*; sayman defterdar anlamına gelmektedir.³³³

Orta Asur'da ismi bilinen bazı hadımlar vardır. Bu hadımların geneli I. Tukulti-Ninurta Döneminde görev yapmışlardır. İsimleri şöyledir; Adad-šar-nēmeqe, Libūr-zānin-Aššur, Aššur-Mušešib, Eru-mušašri, Šarru-ušanni, Ninurta-ālik-pā-ni, Šamaš-bēl-kēnāte, Uşur-namkūr-šarri ve Bēr-[...]’dir.³³⁴

³²³ Barjamovic, **a.g.m.**, s. 58.

³²⁴ CAD, Volume 18 (T), s. 489.

³²⁵ CAD, Volume 17 (S), Part 1, s. 191.

³²⁶ CAD, Volume 17 (S), Part 2, s. 30.

³²⁷ CAD, Volume 19 (Tet), s. 151.

³²⁸ CAD, Volume 11 (N), Part 1, s. 118.

³²⁹ Tally Ornan, **The Triumph of the Symbol**, Zürich: Orbis Biblicus et Orientalis, 2005, s. 137.

³³⁰ CAD, Volume 15 (S), s. 185.

³³¹ CAD, Volume 18 (T), s. 125.

³³² CAD, Volume 19 (Tet), s. 85.

³³³ CAD, Volume 10 (M), s. 363.

³³⁴ Çelik, **a.g.t.**, s. 222.

SONUÇ

Mezopotamya’da Sumer ve Akad gibi geniş sınırlara yayılan devletlerin güçlerini kaybetmesi üzerine Asur Devleti’nin temelleri atılmaya başlanmıştır. İlk dönemlerde güçlü devletlerin hakimiyeti altına girmesinden dolayı pek aktif olamamıştır. Daha sonra Anadolu ile başlattığı ticaret ağı sayesinde git gide ekonomik alanda büyümüş ve güç toplamıştır. Ekonomik gücün yanında askeri gücün gelişmesiyle beraber devletin sınırları genişlemiştir. Asur Devleti’nin ekonomik, askeri alanda gelişmesi ve topraklarının genişlemesi Mezopotamya’da en güçlü devlet konumuna getirmiştir. Yeni Asur Dönemi’nde tahta geçen her kral kendi ve devletin gücünü göstermek amacıyla saraylar inşa ettirmişlerdir. Bu saraylar hakkındaki bilgileri genellikle kralların sarayları inşa ederken yazdıkları yazıtlardan öğrenmekteyiz.

Yeni Asur Dönemi saray mimarisinin genel özelliklerine baktığımızda Bābānu (dış) ve Bītānu (iç) olmak üzere iki ana bölüme ayrıldığı görülmüştür. Asur saraylarının bu özellikleri Osmanlı saraylarında bulunan Birun (dış) ve Enderun (iç) bölümlerini aklımıza getirmektedir. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda Asur saraylarının iki ana bölümünden başka Harem olarak adlandırdığımız alanın varlığı gün yüzüne çıkmıştır. Genel mimari açısından hemen hemen Osmanlı saraylarına benzemektedir diyebiliriz.

Sarayın iç ve dış avlularından başka en büyük ve duvarları görkemli kabartmalar ile süslenmiş ve yabancı elçilerin ağırlandığı taht odası bulunmaktadır. Bu alana yabancı elçiler geldiğinden dolayı taht odasının süslenmesine önem verilmiştir. Özellikle kralların kuşattığı kaleler, şehirler ve buralardan elde ettiği ganimetlerin, esirlerin saraya getirilmesinin yanında kralların vahşi hayvanları avlama sahneleri konu edinilmiştir. Böylece misafirler üzerinde psikolojik bir etki bırakılmaya çalışılmıştır. Sarayların bu alanlarından başka ziyafetlerin, gelen elçilerin ve saray halkının beslenmesinin sağlanması için mutfak alanının olduğu, kralların yorgunluklarını ve streslerini atmaları için bahçelerin olduğu ve en sonda resmi yazışmaların toplandığı alan olan kütüphanenin varlığı bilinmektedir. Yazıtlardan sarayların Musul mermeri, Alabaster olarak bilinen bir tür kireçtaşı, fildişi, sedir ve selvi gibi malzemelerden inşa edildiğini öğrenmekteyiz. Sarayların duvar resimlerine baktığımızda ise kırmızı, mavi, beyaz ve siyah renklerin ağır olarak kullanıldığını görmekteyiz. Yeni Asur Dönemi’nde on tane sarayın varlığını bilmekteyiz.

Kalhu II. Aşur-nasir-apli Sarayı, II. Aşur-nasir-apli tarafından M.Ö. 879 yılında tamamlanmıştır. Sarayın yapımı bizzat kral tarafından anlatılmış ve yüklü miktarda altın, gümüş ve para harcanmıştır. Saray Kuzeybatı Sarayı ve Adıçlı Saray olarak adlandırılmaktadır. Taht odasına girişte lamassu olarak adlandırılan düşürünün yaratıklar bulunmaktadır. Bu yaratıkların sarayı ve kralı dışarıdan gelen kötölüklerle karşı koruduğı düşünölmektedir. Sarayın duvarları farklı konuları içeren birçok kabartmalar ile süslenmiştir.

Til Barsip Sarayı, Bit-Adini Devleti'nin başkenti olan Til Barsip M.Ö. 856 yılında Asur kralı III. Şalmanu-aşerid tarafından ele geçirilip Asur eyalet merkezi haline getirilmiştir. Saray şehrin güney tarafında bulunan bir tepenin üzerine inşa edilmiştir. Saray IV. Şalmanu-aşerid, III. Aşur-dan ve V. Aşur-nariri dönemlerinde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Sarayın genel mimarisine baktığımızda üç avlu etrafına kümelenmiş bir saray sisteminde inşa edilmiştir. Bu sarayda da lamassu yaratıklarına rastlamaktayız.

Kalhu Orta Saray, reformcu kral III. Tiglat-pileser tarafından III. Şalmanu-aşerid ve III. Adad-nirari'nin sarayları örnek alınarak inşa edilmiştir. Sarayın kabartmaları dışında genel mimarisi hakkında bilgilerimiz kısıtlıdır. Kral yazıtında sarayın yapımı ile ilgili bilgileri detaylı bir şekilde vermiştir. Saray kabartmalarında konik miğferli askerler dikkati çekmektedir. Konik miğfer ilk defa III. Tiglat-pileser döneminde karşımıza çıkmaktadır. Sarayın duvarlarında bir yeri kuşatan Asur askerlerinin düşmanları acımasız bir şekilde öldürdüğü resmedilmiştir. Bu durum Asur'un korku propagandası uyguladığının bir göstergesidir. Korku propagandası ile Asur hakimiyeti altında olan bölgeleri güvenliğini kolay bir şekilde sağlamış ve yabancı devletlere ne kadar güçlü ve acımasız olduğunu göstermeye çalışmıştır. Saray kabartmalarında bazı yeni figürler görölmektedir. Bu figürler Asur sanatında yeni bir dönemin başladığını göstermektedir.

Hadatu Sarayı, diğer adıyla Arslantaş Asur'un eyalet merkezlerinden biridir. Burada inşa edilen saraya kuzeybatısında yer alan rampalı bir kapıdan girilir. Saraya giren kişinin karşısına direk dış avlu çıkar. Bu sarayın farklı bir yönü güzel sanatlar Tanrısı olan Nabu ve Asur'un eşi Taşmetum'a adanan bir tapınağın olmasıdır. Bu tür bir tapınağın benzerini Dur-Şarrukin Sarayı'nda görmekteyiz. Sarayın ne zaman yapıldığı

hakkında farklı fikirler bulunmaktadır. Fakat kabartmalarda sahnelenen araba parçaları, püsküllü dingil ve alem ögeleri sarayın Dur-Šarrukin Sarayı'ndan önce yapıldığını göstermektedir.

Dur-Šarrukin II. Šarrukin Sarayı, II. Šarrukin tahta geçtikten bir süre sonra başkenti değiştirme kararı alır. Böylece Musul'un kuzeydoğusunda yer alan Horsabad'ı başkent yaparak adını da kendi adına ithafen Dur-Šarrukin koyar. Burayı başkent ilan eder etmez hemen yeni bir saray yapma hazırlıklarına başlar. Kentin ve sarayın yapımı tam bitmeden M.Ö. 706 yılında günlerce süren tören ile şehrin ve sarayın açılışını yapar. Saray Asur İmparatorluğu döneminde inşa edilen en büyük saray olup ve 209 odaya sahiptir. Saray stadelin içinde bulunan terasa inşa edildiğinden dolayı şehre tepeden bakmaktadır. Sarayda beş kattan oluşan ziggurat bulunmaktadır. Bu sarayda diğer saraylarda olduğu gibi önemli odaların girişlerinde lamassular bulunmaktadır. Lamassuların yanında diğer saraylarda görülmeyen ayakta durur şekilde, elinde aslan tutan sakallı Gilgamiş olarak adlandırılan bir başka figürde bulunmaktadır.

Sin-ahhe-riba Sarayı, Sin-ahhe-riba tahta geçer geçmez siyasi, ekonomik ve sanat alanında önemli reformlar yapmıştır. Reformlardan en önemlisi sarayda önemli bir güç haline gelen hadımların güçlerinin daha da artmasını engellemiştir. Babasının kurduğu Dur-Šarrukin'de oturmayıp Koyuncuk Höyüğü üzerinde bulunan Ninive'yi başkent seçer. Başa geçen diğer krallar gibi Sin-ahhe-riba'da kendisi için bir saray inşa eder. Sarayın yapımı M.Ö. 701 yılında başlamış ve tam on yıl sonra bitmiştir. Saray M.Ö. 612 yılında Med ve Babil saldırısı, daha sonra ise 1847 yılında H. Layard tarafından yapılan sistemsiz kazılardan dolayı büyük hasar almıştır. Ele geçen birkaç kabartmadan bilgiler edinmek durumunda kalınmıştır. Sarayın temeline bakıldığında Asur Dönemi'nin en büyük sarayıdır diyebiliriz.

Kalhu Aşur-ahha-iddin Sarayı, Sin-ahhe-riba'dan sonra tahta geçen Asarhaddon Mısır'ı fethederek Asur İmparatorluğunu en geniş sınırlara ulaştırmıştır. Şehrin güneybatı tarafında sivil bir saray kurmaya başlar. Saray konumundan dolayı Güneybatı Sarayı olarak adlandırılmaktadır. Sarayın duvar kabartmalarında III. Tiglat-pileser ve II. Aşur-nasir-apli Sarayı'ndaki kabartmalardan faydalanmıştır. Fakat saray tamamlanmamıştır. Yapılan kazılarda sarayın özel yaşama ait olan büyük bir salon ortaya çıkarılmıştır. Diğer saraylarda olan insan başlı kanatlı aslan ve kanatlı boğa

kabartmaları bulunmaktadır. III. Tiglat-pileser ve II. Aşur-nasir-apli Sarayı'ndan getirilen kabartmaların bazılarının üzerleri tıraşlanarak yeni resimler çizilmek istenmiştir. Fakat bu işlem tamamlanmamıştır.

Sam'al Yukarı Saray, Sam'al bugün Gaziantep'teki Zincirli'nin eski adıdır. Buradaki saray Asurlu bir yöneticiye aittir. Mimari olarak Yeni Asur Saray mimarisinden bazı farklılıkları bulunsa da Asur geleneği ile Kuzey Suriye geleneğinin kompozitinden oluşmaktadır.

Aşurbanipal Sarayı, tahta geçtiği ilk dönemlerde veliaht dairesi olarak bilinen Bit-riduti'de oturmuştur. Babil yönetiminde bulunan kardeşi Šamaš-šum-ukin'in isyanını bastırdıktan sonra Ninive'nin kuzeyinde bir saray inşa eder. Sarayın konumundan dolayı saraya Kuzey Sarayı denilmektedir. Bu saray Yeni Asur Dönemi'nin son sarayıdır. Sarayın kendinden önceki saraylar ile benzerlikleri bulunsa da bazı farklılıkları da olmaktadır. Bu farklılıklardan en önemlisi diğer sarayların girişlerinde yer alan devasa insan başlı kanatlı aslan-boğa yontularının bu sarayda bulunmamasıdır. Sarayın duvar kabartmalarına baktığımızda eskinin görkemli kabartmalarından vazgeçildiğini görmekteyiz. Lion Room olarak adlandırılan odada genellikle kralın aslan ile savaşlarının betimlendiği kabartmalara rastlamaktayız. Burada kral düşman devletlere göz dağı vermektedir. En güçlü hayvan olan aslanı nasıl alt ettiyse düşmanlarına neler yapacağını mesajını açık olarak vermektedir. Bu sarayın en önemli özelliği büyük bir kütüphaneye sahip olmasıdır. Kral Aşurbanipal fethettiği yerlerde bulunan tabletleri ve adamlarını başka yerlere göndererek aldığı tabletleri kütüphanesinin bünyesine dahil etmiştir. Bu durum kralın eğitime ne kadar önem verdiğini göstermektedir. S odasındaki kabartmalarından en önemlisi kral Aşurbanipal ile eşi Libbāli-šarrat'ın beraber sahnelendiği kabartmadır. Bu kabartma Asur Dönemi'nde kral ve kraliçenin beraber resmedildiği ikinci kabartmadır.

Kalhu Kent Suru Sarayı, Kalhu şehrinin güneyinde bulunan surun yanına yapıldığından dolayı bu adı almıştır. Sarayın kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Fakat sarayın bir konak niteliğinde yapıldığını söyleyebiliriz.

Saraylarda en önemli bölüm taht odasıdır. Bu odanın büyük olmasına ve duvarlarının kabartmalar ile süslenmesine büyük önem verilmiştir. Taht odası incelemelerinde duvar kalınlığının diğer odalara göre biraz daha kalın olduğu

görülmüştür. Yabancı elçilerin kral ile konuşması ve kralın devlet adamları ile konuşmasının dışarıdan duyulmaması için duvarların kalın yapıldığını tahmin etmekteyiz. Taht odasında kralın oturduğu bir taht bulunmaktadır. Bu tahta genellikle altında bulunan iki basamaklı altlık ile çıkılmaktadır. Tahta odasının duvar kabartmalarının ana konusu Asur İmparatorluğunun yaptığı seferler, seferlerde elde ettiği ganimetler, esirlerin saraya gelişi ve yabancı elçilerin krala armağanlarını sunumu sahnelenirken, kralın vahşi hayvanlar ile olan savaşları da konu alınmıştır. Taht odasındaki kabartmaların asıl amacı odaya giren kişi üzerinde psikolojik bir etki bırakmaktır. Sarayın bir diğer bölümü kralın, kraliçelerin, kralın annesinin, cariyelerin, prens, prenseslerin, hadımların ve kadın hizmetçilerin yaşadığı haremdir. Harem mimarisi hakkında pek fazla bilgi bulunmasa da duvarlarının diğer saray odalarındaki gibi süslenmediğini görmekteyiz. Bu alana girilmesinin yasak olmasından dolayı ressamlar buraya girmemiştir. Haremden kraliyet ailesine mensup olanların dışında görev alan bazı kadın memurlar, hizmetçiler, demirciler, parfüm yapan kadınlar, kuaför kadınları ve şarkıcı kadınların var olduğu bilinmektedir. Buradaki kadınlar haremden sorumludurlar. Haremin yönetimi kraliçededir. Harem ile sarayın diğer alanları ile iletişimi hadımlar sağlamaktadır. Asurlular bu alana “Kadınların Yeri”, “Bêt İssäte” ve “Kadınların Evi” gibi tabirleri kullanmışlardır.

Mutfak bölümüne baktığımızda sarayda yaşayanların beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasının yanında ziyafetlerde ve şöenlerde ne tür yemekler yapıldığını, yemeklerde hangi malzemelerin kullanıldığını ele geçen tabletlerden öğrenmekteyiz. Kraliyet sofralarının çok zengin olduğu söyleyebiliriz. Mezopotamya’da yetişmesi mümkün olmayan ürünler kral sofralarında görülmektedir. Bu ürünlerden en önemlisi baldır. Yemeklerde yoğun bir şekilde baharat kullandıkları ve bazı meyve ve sebzeleri kurutarak tükettikleri bilinmektedir. Sarayın mutfağının büyük olması, ziyafet ve şöenlerin verilmesi burada yoğun bir işçi sınıfının olduğunu göstermektedir. Her yemeğin şefleri bulunmaktadır. Mutfak ne tür yemeklerin yapıldığı ve kimlerin çalıştığı bilinirken mimarisi hakkında bir bilgimiz bulunmamaktadır.

Kralın ve devlet memurlarının yaptığı resmi yazışmaların korunduğu alan olan kütüphane saray bölümlerinden en kıymetli alandır diyebiliriz. Kütüphane ile ilgili en geniş bilgileri Asur Dönemi’nin en son ve güçlü kralı olan Aşurbanipal kütüphanesinden öğrenmekteyiz. Kütüphanede tabletlerin hepsi konularına göre

ayrılmış ve alanlarına göre raflara sıralanmıştır. Kütüphanedeki tabletlerin konusu genelde mektuplar, edebi metinler, hukuki metinler, tarihi kayıtlar, yargı kararları, büyü ve efsane vb. konulardır.

Sarayın dışında bulunan alan bahçelerdir. Krallar bahçelerin yapımına önem vermiş ve çeşitli bölgelerden farklı türlerde ağaçlar getirmişlerdir. Bahçelerdeki ağaçların sulanmasını ise su kanalları ile sağlamışlardır. Kral bahçelerinde ağaçlardan başka vahşi hayvanlar görülmektedir. Krallar vahşi hayvan avına çıktıklarında bu hayvanların yavrularını kendi bahçelerine getirmişlerdir. Belirli günlerde kral bahçesinde halka açık bir şekilde aslan ile savaşmıştır. Böylece halka ne kadar güçlü olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Sarayda yaşayan kişilere baktığımızda ilk karşımıza tabi ki krallar çıkmaktadır. Kral tanrının yeryüzündeki temsilcisidir. Halk sürü ve bu sürüyü yöneten ise kraldır. Krallar krallığın tanrı tarafından kendilerine verildiğine inanmışlardır. Kral orduyu yöneten en büyük komutan, tanrılara hizmet eden en büyük rahip, davaları sonuçlandıran en büyük yargıçtır. Krallar tanrıların onlara bazı haberler gönderdiğini ve bu haberleri sadece kahinlerin bildiğine inanmaktadırlar. Bundan dolayı Asur kralları kahinlere değer vermiştir. Bir sefere çıktığı zaman veya bir plan yapmadan önce kahinlere danışıp uğurlu ve uğursuz günlere bakarak hareket etmeye özen göstermişlerdir. Sarayda krallardan sonra karşımıza kraliyet ailesinde ikinci sırada yer alan kraliçeler gelmektedir. Kraliçeler hakkında bilgi edindiğimiz en önemli kaynaklar kraliçelere ait lahitler ve silindir mühürlerdir. Kraliçelerin kendilerine ait mühürlerinin, kendine ait askeri birliğinin olması, mühürlerinin olması ve kral ile beraber dini ritüellere katılması kraliçelerin saray hayatında aktif olduğunu göstermektedir. Fakat kraliçeler resmi olarak bir yetkiye sahip değillerdir. Haremin hâkimi olan kraliçelere burada yardım eden ve *Šakintu* unvanını alan bazı kadınlar bulunmaktadır. Bu kadınlar sayesinde burada güçlü bir hakimiyet kurmuştur. Kraliçeler Asur'da Sumerce “MÍ.É.GAL” veya “MÍ.KUR” (Akadca *segāllu*) unvanını ile adlandırılmıştır. Bu unvanların anlamı Saray Hanımı ve Kraliçedir.

Kral ölmeden önce veliaht kral seçmektedir. Bunun için ilk önce veliaht olarak seçtiği erkek çocuğunun krallığı yapabilir mi diye tanrılara danışmaktadır. Tanrılardan olur emrini alınca erkek evladını veliaht ilan eder. Genellikle en büyük çocuk veliaht

olarak seçilmektedir. Veliaht seçilen kişi tahta geçene kadar sarayda kendine ayrılan veliaht sarayına yerleşir ve orada çeşitli hocalardan eğitim almaktadır. Asur dönemindeki veliaht seçilen kişinin aldığı eğitimi aklımıza Osmanlı şehzadelerinin padişah olmadan önce aldığı eğitimi getirmektedir. Fakat tek fark Asur'da sadece veliaht seçilen erkek evlat eğitim alırken, Osmanlı'da şehzadelerin hepsi eğitim alır ve kral öldükten sonra kim daha güçlü ise o başa geçerdi. Asur prensleri hakkında sadece tahta geçen kişilerin isimleri ve hayat hikayeleri bilinmektedir. Diğer erkek evlatlar hakkında bilgi bulunmamaktadır. Prensesler hakkında az da olsa bilgi bulunmaktadır. Bunun sebebi siyasi evliliklerdir. Siyasi evliliklerde yapılan anlaşmalardan prenseslerin isimleri bilinmektedir. Siyasi evlilikler sayesinde imparatorluğun sınırları korunmaya ve olası bir saldırının önüne geçmeye çalışılmıştır. Ele geçen bazı emlak belgelerinden prenseslerin mal ve mülk edindikleri görülmektedir. Asarhaddon'un kızı Šeru'a-eṭiratın Ašurbanipal'in eşi Libbāli-šarrat'a yazdığı mektup prenseslerin yazılı kültürünün olduğunu ve iyi bir eğitim aldıklarının en somut örneğidir. Sarayda en önemli görevli, sürekli kralın yanında bulunan ve kral ile harem arasında iletişimi sağlayan hadımlardır. Esir alınan erkekler hadım edilerek sarayda önemli görevlere getirilmiştir. Bu durum Asur'da hadım işleminin belirli bir yaştan üzerinde gerçekleştiğini göstermektedir. Bu konuda Asur ve Osmanlı hadımları üzerine mukayese yaparsak Osmanlı hadımlarının esirlerden oluşmadığını ve hadım işleminin daha küçük yaşta yapıldığını söyleyebiliriz. Küçük yaşta hadım edilmelerinin sebebi kişilerin psikolojik açıdan etkilenmemeleridir. Asur sarayındaki kabartmalarda kralın yanında sakalsız hadımlar da resmedilmiştir. Haklarını gözetecekleri bir aileleri olmamasından dolayı krallar hadımlara çok güvenmiş ve her zaman yanında bulundurarak en önemli görevleri onlara vermiştir. Hatta bu durum hadımların sarayda hakimiyetinin git gide artmasına sebep olmuştur. Asur kralları hadımlara güvenip onları sağ kolu yaparken Osmanlıda hadımlar genellikle harem alanında bulunmakta ve kraliçe ile haremden yaşayan kadınların güvenliğinden sorumluydu. Asur'da hadımların memuriyetlerinden başka haremden de görev almışlardır. Asur'da hadımlara “ša reši” denilmekte ve başta bulunan hadıma da *rab ša reši* denir.

KAYNAKÇA

- Ağaç, Saliha ve Menekşe, Sakarya, “Hayat Ağacı Sembolizmi”, **Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2015.
- Akdeniz, Defne, “Alternatif Bir Gastronomi Tarihi İncelemesi: Resim Sanatında Yemek Hazırlıkları ve Mutfak Sahneleri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, Cilt XXII, Sayı 2, 2019.
- Akyüz, Faruk, “Asur Devleti’nin Başkentleri”, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Gazi Üniversitesi SBE, 2013.
- Albenda, Pauline, **The Palace of Sargon, King of Assyria: Monumental Wall Reliefs at Dur-Sharrukin, From Original Drawings Made at The Time of Their Discovery in 1843-1844 By Botta and Flandin**, Paris: Editions Recherche sur les Civilisations. Synthèse 22, 1986.
- Arap Kraliçesi ve Develeri: British Museum, Londra. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1849-1222-15 (Erişim Tarihi: 09.07.2022).
- Aslan Avı Sonrasında Gerçekleşen Av Sunusu: British Museum, Londra. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-51_1 (Erişim Tarihi: 09.07.2022).
- Aslan Başlı Koruyucu Ruh: British Museum, Londra. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-11 (Erişim Tarihi: 10.07.2022).
- Asur Ordusunda Yer Alan Anadolu Askerleri: British Museum, Londra. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1848-1104-4 (Erişim Tarihi: 09.07.2022).
- Asur Saray Bahçesi: British Museum, Londra. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-36_1 (Erişim Tarihi: 08.04.2022).
- Aşan, Emrullah, “Yazılı Belgeler ve Tasvirli Eserler Işığında Yeni Assur Krallığı’nda Libasyon”, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, 2019.

- Aşkar, İbrahim Tayfur, “Yeni Assur İmparatorluğunun Doğu Akdeniz Seferleri ve Assur Sanatındaki Yansımaları”, **(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Mustafa Kemal Üniversitesi SBE, 2019.
- Babil Zaferi: British Museum, Londra. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1848-1104-7 (Erişim Tarihi: 09.07.2022).
- Babil Zaferinden Sonra Ele Geçen Ganimetlerin Taşınması: British Museum, Londra. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1849-0502-6 (Erişim Tarihi: 09.07.2022).
- Barjomovic, Gojko, “Pride, Pomp and Circumstance: Palace, Court and Household in Assyria 879-612 BCE¹”, Jeroen Duindam, Tülay Artan and Metin Kunt (ed.), **Royal Courts .n Dynastic States and Empires** (25-61), Leiden-Boston: Brill, 2011.
- Baysal, Ahmet Selim, “Asurlular’da Tarih Yazımı ve Takvim Sistemi”, **(Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Erciyes Üniversitesi SBE, 2016.
- Baysal, Ahmet Selim, “Yeni Asur İmparatorluğu Propagandasının Hedefleri ve Yöntemleri”, **Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Cilt 4, Sayı 2.
- Baytak, İsmail, “Eskiçağ Mezopotamyası’nda Rahip-Kral/Tanrı-Kral Yönetimi ve Devlet”, L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım ve Oktay Pekşen (ed.), **Mezopotamya’nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı** (421-436), İstanbul: Değişim Yayınları, 2019.
- Belli, Oktay, “Urartular ’da Hayat Ağacı İnancı”, **Anadolu Araştırmaları**, Cilt 0, Sayı 8, 2011.
- Birecikli, Fatma, “Yeni Asur Devleti Siyasi Tarihi ve Kültürü”, **(Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi)**, Gazi Üniversitesi SBE, 2010.
- Black, Jeremy and Green, Anthony, **Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü Tanrılar İfridler Semboller**, Necdet Hazgül (çev.), İstanbul: Aram Yayıncılık, 2003.
- Bober, Phyllis Pray, **Antikçağ ve Ortaçağ’da Sanat, Kültür ve Mutfak**, Ülkün Tansel (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.

- Bottero, Jean, **Eski Yakındoğu Sümer'den Kutsal Kitaba**, Adnan Kahiloğulları, Pınar Güzelyürek ve Lale Arslan Özcan (çev.), Ankara: Dost Kitabevi, 2005.
- Budge, E. A. Wallis and King, L. W., **The Annals of the Kings of Assyria: The Cuneiform Texts With from the Original Documents in British Museum**, London: Oxford Universty Press, 1902.
- Cancik-Kirschbaum, Eva, **Asurlular (Tarih, Toplum, Kültür)**, Aslı Yarbaş (çev.), İzmir: İlya Yayınevi, 2004.
- Coşkun, İsmail ve Dilara, Demirtaş, “Yeni Asur Saray Sanatı”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt VII, Sayı 4, 2020.
- Coşkun, İsmail, “Yeni Asur Dönemi Kraliçeleri ve Kraliçe Libbali-Şarrat'ın Zaferi”, Salih Çeçen, Ömer Kahya vd. (ed.), **Current Debates on Social Sciences 3** (122-132), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2019.
- Curtis, J. E. and Reade, J. E. (ed.), **Art and Empire Treasures From Assyrian in the British Museum**, New York: British Museum, 1995.
- Curtis, John, “The British Museum Excavations at Nineveh”, L.P. Petit and D. Morandi Bonacossi (ed.), **Nineveh The Great City Symbol of Beauty and Power** (69-73), Leiden: Papers on Archaeology of the Leiden Museum of Antiquities, 2017.
- Çelik, Hüsrem, “Eski Mezopotamya ve Anadolu Toplumlarında Harem ve Hadımlık Müessesesi”, **(Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Pamukkale Üniversitesi SBE, 2021.
- Çevik, Nevzat, “Hayat Ağacı'nın Urartu Kült Törenlerindeki Yeri ve Kullanım Biçimi”, **Anadolu Araştırmaları**, Sayı 15, 1999.
- Çığ, Muazzez İlmiye, **Hititler ve Hattuşa (İştar'ın Kaleminden)**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005.
- Dalley, Stephanie, “Ancient Mezopotamian Gardens and the Identification of the Hanging Gardens of Babylon Resolved”, **The Garden History Society**, Vol 21, No 1, 1993, s. 6.
- Dalley, Stephanie, “The Idendity of the Priencesses in Tomb II and A New Analıysis of Events in BC”, J. E. Curtis, H. McCall, D. Collon and L. al-Gailani Werr (ed.),

New Light on Nimrud Proceedings of the Nimrud Conference 11 th-13 th March 2002 (119-139), British Museum: London, 2008.

Damerji, Muayyad Said, “An Introduction to the Nimrud Tombs”, J. E. Curtis, H. McCall, D. Collon and L. al-Gailani Werr (ed.), **New Light on Nimrud Proceedings of the Nimrud Conference 11 th-13 th March 2002** (119-139), British Museum: London, 2008.

Darga, A. Muhibbe, **Hitit Sanatı**, İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, 1992.

Duymuş Florioti, H. Hande, “Asur Sarayında Beslenme: Yeni Asur Devri”, **Tarih Okul Dergisi**, Sayı XXXIV, 2018.

Duymuş Florioti, H. Hande, **Çivi Yazılı Metinler ve Arkeolojik Kaynaklar Işığında Asur İmparatorluk Dönemi Kraliçeleri**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015.

Duymuş Florioti, Hande, “Asur İmparatorluk Sarayında Görevli Kadın Personel: Şakintu Örneği”, **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı 28, 2016.

Elam Savaş Sahnesi ve Kral Teumman’ın Kellesinin Alınması: British Museum, Londra. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1851-0902-8-c (Erişim Tarihi: 09.07.2022).

Elam Savaş Sahnesi: British Museum, Londra. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1851-0902-8-c (Erişim Tarihi: 09.07.2022).

Elam Savaşından Sonra Kazandığı Zaferi Kutlayan Kral ve Eşi: British Museum, Londra. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-53 (Erişim Tarihi: 08.07.2022).

Elayi, Josette, **Sargon II, King of Assyria**, Atalanta: SBL Press, 2017.

Ele Geçen Ganimetlerin Sayımı ve Kayıt Altına Alınması: British Museum, Londra. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-1_4 (Erişim Tarihi: 10.07.2022).

Eliade, Mircea, **Dinler Tarihine Giriş**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000.

Fincke, Jeanette C., “The Babylonian of Nineveh: Report on the British Museum’s Asurbanipal Library Project”, **Archiv für Orientforschung**, Vol L, 2003-2004.

- Galanti, Avram, Ceviz, Nurettin ve Yıldız, Musa, “Türkiye ve Sami Dilleri”, **Nüşa Dergisi**, Sayı 15, 2004.
- Gansell, A. R., “Woman in Ancient Mesopotamia”, Firts Edition S. L. James and S. Dillon (ed.), **A Companion to Woman in the Ancient World**, Blackwell, 2012.
- Gökçek, Gürkan, **Asurlular**, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2019.
- Grayson, Albert Kirk, Assyrian Royal Inscriptions I-II (Wiesbadden 1972-76).
- Groß, Melanie, “*The Structure and Organisation of the Neo-Assyrian Royal Household*” (Dissertation), Universität Wien, 2014.
- Güveloğlu, Ali, “Eski Doğu Toplumlarında Beslenme ve Damak Tadı”, İrfan Albayrak, Hakan Erol ve Murat Çayır (ed.), **Cahit Günbattı’ya Armağan** (119-134), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Hakimiyet Altına Alınan Bölge Tanrılarının Taşınması: British Museum, Londra. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1884-0726-1 (Erişim Tarihi: 09.07.2022).
- İnan, Afet, **Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.
- İnsan Başlı Aslan Koruyucu: British Museum, Londra. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_-90984 (Erişim Tarihi: 10.07.2022).
- İplikçioğlu, Bülent, **Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları**, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1994.
- Joannès, Francis, “Women and Palaces in the Neo-Assyrian Peroid”, **Orient**, Vol. 51, 2016.
- Kartal, Pençeli, Uzun Kulaklı ve Aslan Başlı Koruyucu Ruhlar: British Museum, Londra. URL: https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-25 (Erişim Tarihi: 08.07.2022).
- Kaya, Hasdemir, Hülya, “Kültepe Tabletleri ve Arkeolojik Bulgulara Göre Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’nde Eski Anadolu’nun Mutfak Kültürü”, **Tarih ve Gelecek Dergisi**, Cilt VI, Sayı 4, 2020.

- Kertai, David, “Kalhu’s Palaces of War and Peace: Palace Architecture at Nimrud in The Ninth Century BC” **British Institute For The Study of Iraq**, Vol. LXXIII, London, 2011.
- Kertai, David, “From Bābānu to Bētānu, Looking For Spaces in Late Assyrian Palaces”, Natalie N. May and Ulrike Steinert (ed.), **The Fabric of Cities: Aspects of Urbanism, Urban Topography and Society in Mesopotamia, Greece and Rome** (189-201), Leiden-Boston: Brill, 2014.
- Kertai, David, “The Architecture of Connectivity Ashurnarsipal II’s Late Assyrian Palace in Kalḫu”, Herausgegeben Von, Dietmar Kurapkat, Peter I. Schneider and Ulrike Wulf-Rheidt (ed.), **Die Architektur Des Veges Gestaltete Bewegung im Gebauten Raum** (337-347), Berlin: Schnell Steiner, 2012.
- Kertai, David, “The Art of Building a Late Assyrian Royal Palace”, Brian A. Brown and Marian H. Feldman (ed.), **Critical Approaches to Ancient Near Eastern Art** (689-712), Usa: De Gruyter, 2014.
- Keseroğlu, Hasan Sacit ve Demir, Güler, “Antikçağda Bilim ve Kütüphane”, **Hakemli Makaleler**, Cilt 30, Sayı 3, 2016.
- Kılıç, Yusuf ve Ateş, Aysel, “Eski Mezopotamya’nın Büyük Arşivleri (Nippur, Tell Şemšāra, Babil, Mari (Tell Hariri) Arşivi ve Niniveh (Asurbanipal) Kitaplığı)”, **Kafdağı**, Cilt IV, Sayı 2, 2019.
- Kılıç, Yusuf ve Uncu, Ebru, “Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İştār-Aphrodite Örneği)”, **International Journal of History**, Cilt 3, Sayı 1, 2011.
- Kınal, Füzulan, **Eski Mezopotamya Tarihi**, Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1983.
- Kıvırcık Saçlı Lamhu Olarak Adlandırılan Koruyucu Ruh: British Museum, Londra. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1851-0902-15 (Erişim Tarihi: 09.07.2022).
- Köroğlu, Kemalettin, “Anadolu’daki Yeni Assur Dönemi Stelleri ve Kaya Kabartmaları”, Kemalettin Köroğlu ve Selim Ferruh Adalı (ed.), **Assurlular**

Dicle'den Toroslar'a Tanrı Assur'un Krallığı (162-207), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.

Köroğlu, Kemalettin, **Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Kral Aşurbanipal'in Aslan Avı: British Museum, Londra. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-15_7 (Erişim Tarihi: 08.07.2022).

Kral Aşurbanipal'in Aslanı Hançeri ile Öldürmesi: British Museum, Londra. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-48_3 (Erişim Tarihi: 08.07.2022).

Kral Koruyucu Ruhlar ve Kutsal Ağaç: British Museum, Londra. URL: https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1849-0502-15 (Erişim Tarihi: 08.07.2022).

Kralın Geriye Dönerek Ok Atması: British Museum, Londra. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1847-0623-11 (Erişim Tarihi: 08.07.2022).

Kramer, Samuel Noah, **Sümer Mitolojisi**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1999.

Kuhrt, Amelie, **Eski Çağ'da Yakındoğu**, Dilek Şendil (çev.), İstanbul: 2021.

Kuzuoğlu, Remzi, "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu Kraliçeleri", **Belleten**, Cilt LXXI, Sayı 262, 2007.

Lamassu: British Museum, Londra. URL: https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1850-1228-2 (Erişim Tarihi: 08.07.2022).

Lamassu'nun Saraya Taşınması: British Museum, Londra. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1851-0902-3 (Erişim Tarihi: 11.07.2022).

Lerner, Fred, **Kütüphanelerin Hikâyesi**, Dilek Cenkçiler (çev.), İstanbul: Bileşim Yayınları, 2007.

Luckenbill, Daniel David, **Ancient Recorts of Assyrian and Babylonia I-II** (Chicago 1926-27).

- Luckenbill, Daniel David, The Annals of Sennacherib, **Oriental Institute Publications (OIP)**, Vol. 2, Chicago, 1924.
- Mandacı, Ebru, “Yeni Asur Krallarının Bayındırlık Faaliyetleri (Parklar-Bahçeler, Su Sistemi, Yollar ve Köprüler Örneği)”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt XXII, Sayı 2, 2020.
- Melville, Sarah C., “Neo-Assyrian Royal Women and Male Identity: Status as a Social Tool”, **Journal of the American Oriental Society**, Vol. 124, No 1, 2004.
- Memiş, Ekrem, “Eski Mezopotamya’da Yönetme Yetkisinin Tanrısallığı Meselesi”, L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım ve Oktay Pekşen (ed.), **Mezopotamya’nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı** (115-139), İstanbul: Değişim Yayınları, 2019.
- Memiş, Ekrem, **Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi**, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2015.
- Menant, M. Joachim, **Ninova Sarayı Kütüphanesi**, İstanbul: Yaba Yayınları, 2005.
- Narçın, Ali, “A’dan Z’ye Asur”, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2013.
- Oday Abdullah Ahmed Sami Al-Dabooni, “Musul ve Çevresinde Arkeolojik Tahribat, Restorasyon ve Bakım Önerileri”, **(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, 2017.
- Ok ile Vurulan Aslanın Çektiği İstirap: British Museum, Londra. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-15_2 (Erişim Tarihi: 08.07.2022).
- Ornan, Tally, **The Triumph of the Symbol**, Zürich: Orbis Biblicus et Orientalis, 2005.
- Otten, Heinrich, “Eski Şarkta Kütüphaneler”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt XIX, Sayı 3-4, 1975.
- Otto, Adelheid, “Professional Women and Women at Work in Mesopotamia and Syria (3rd and early 2nd millennia BC): The (rare) Information From Visual Images”, Brigitte Lion and Cécile Michel (ed.), **The Role of Women in Work and Society in the Ancient Near East** (112-148), Berlin: De Gruyter, 2016.

- Öz, Esmâ, “Çiviyazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Mezopotamya’da Kral Sofraları ve Şölenler”, **Turkish Studies**, Cilt XI, Sayı 1, 2016.
- Özdemir, Hayrunnisa, “Hadım Etme ve Hekimin Sır Saklama Yükümlülüğü”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt XIV, Sayı 1, 2010.
- Öztekin, Selma, “Dinlerde Hayat Ağacı”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Ankara Üniversitesi SBE, 2008.
- Öztürk Ateş, Şenay, “Yakındoğu Demirçağ Uygarlıklarında Hayat Ağacı İnancı”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Dicle Üniversitesi SBE, 2012.
- SAA 10:** Parpola S. (1993). *Letters from Assyrian and Babylonian Scholars (State Archives of Assyria)*. Helsinki University Press.
- SAA 16:** Luukko M. and Buylaere G. Van. (2002). *The Political Correspondence of Esarhaddon (State Archives of Assyria)*. Helsinki University Press.
- SAA 2 nu 6:** Parpola S. and Watanabe K. (1988). *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths (State Archives of Assyria XIII)*. Helsinki University Press.
- SAA 4:** Starr I. (1990). *Queries to the Sungod: Divination and Politics in Sargonid Assyria (State Archives of Assyria XIII)*. Helsinki University Press.
- SAA 7:** Fales F. M. and Postgate J. N. (1992). *Imperial Administrative Records, Part I: Palace and Temple Administration (State Archives of Assyria XIII)*. Helsinki University Press.
- Sever, Erol, **Asur Tarihi**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2008.
- Sevin, Veli, “Urartu Bahçeleri”, **Belleten**, Cilt LXIV, Sayı 240, 2000.
- Sevin, Veli, **Yeni Assur Sanatı Mimarlık I**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Sevin, Veli, **Yeni Assur Sanatı Resim II**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Snyder, Alison B. and Paley, Samuel M., (2001), “Experiencing an Ancient Assyrian Palace: Methods For a Reconstruction”, **Proceedings of the Twenty First Annual Conference of the Computer- Aided Desing in Architecture-ACADIAN**, New York, 11-13 October 2001.

Soğandereli, Fatma, “Eski Mezopotamya ve Anadolu’da Mutfak Kültürü”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt VII, Sayı 2, 2020.

Stančius, Antanas and Grecevičius, Petras, “Influence of Ancient Mesopotamian Aesthetics of Gardens/Parks and Water Instalations on the Development of Landscape Architecture”, **Athens Journal of Architecture**, Vol X, No 8, 2021.

Şenalp, Leman, “Eskiçağlarda Kütüphaneler”, **Türk Kütüphaneciliği Dergisi**, Cilt VI, Sayı 3, 1957.

Şerbetçi, Koray, “İlk Çağ Anadolu Devletlerinde Ordu” (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Trakya Üniversitesi SBE, 2008.

The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CAD)

The Babylonian Story of the Deluge and the Epic of Gilgamesh With an Account of the Libraries of Niniveh, 1920.

Toptaş, Koray ve Faruk, Akyüz, “Yeni Asur İmparatorluğu’nda Taht Mücadeleleri ve Darbeler”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt XXXIX, Sayı 68, 2020.

Toptaş, Koray, “Filolojik ve Arkeolojik Belgeler Işığında Asurbanipal ve İcraatları”, (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**), Ankara Üniversitesi SBE, 2020.

Uhri, Ahmet, **Arkeolojik, Arkeometrik, Dilsel, Tarihsel ve Etnolojik Veriler Işığında Anadolu Mutfak Kültürünün Kökenleri**, İstanbul: Ege Yayınları, 2016.

Ünal, Ahmet, **Hititler Devrinde Anadolu II**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003.

Ünar, Şükrü, “Hitit Dönemi Anadolu’sunda Meyve Ağaçları”, **Anasay**, Sayı 9, 2019.

Ünsal, Veli, “MÖ. III. Binyılda Mezopotamya’da Yönetim ve Din”, L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım ve Oktay Pekşen (ed.), **Mezopotamya’nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı** (41-62), İstanbul: Değişim Yayınları, 2019.

Westenholz, Aage, “The Sumerian City-State”, Mogens Herman Hansen (ed.), **A Comparative Study of Six City-State Cultures: An Investigation Conducted by the Copenhagen Polis Centre** (23-42), Copenhagen: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2002.

Wilson, John Albert and Allen, Thomas George (ed.), **Khorsabad Excavations in the Palace and at a City Gate I**, Chicago: Oriental Institute Publications, Vol. XXXVIII, 1936.

Wright, Jacob L. and Chan, Michael J., “King and Eunuch: Isaiah 56:1-8 in Light of Honorific Royal Burial Practices”, **Journal of Biblical Literature**, Vol. CXXXI, No 1, 2012, s.107.

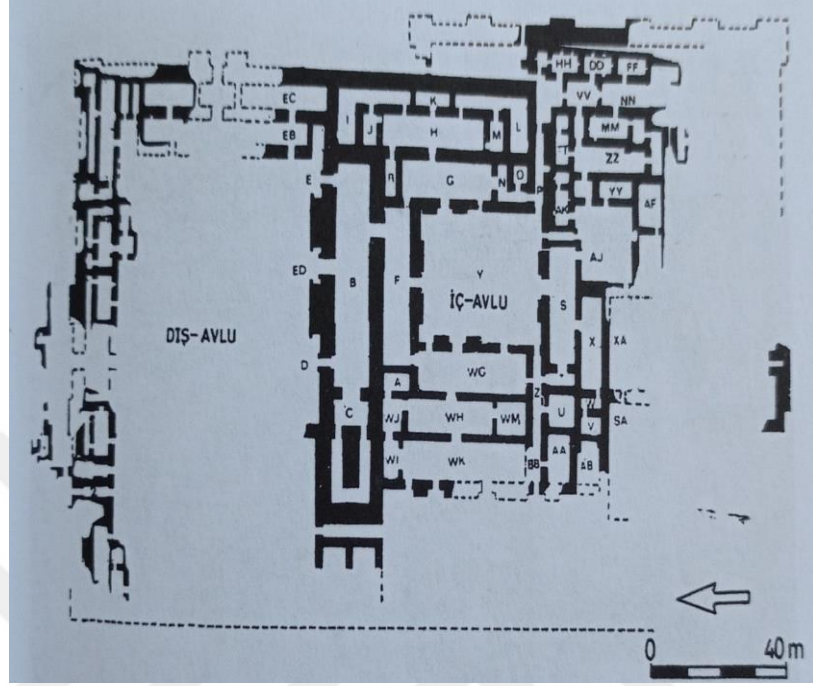
Yamaner, Mert, “Eski Mezopotamya ve Anadolu’da Müzik”, **(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Eskiçağ Tarihi Programı, 2018.

Yıldız, Nuray, **Eskiçağda Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Zafer Kutlama Sahnesinden Bir Kesit: British Museum, Londra.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1976-0201-1 (Erişim Tarihi: 08.07.2022).

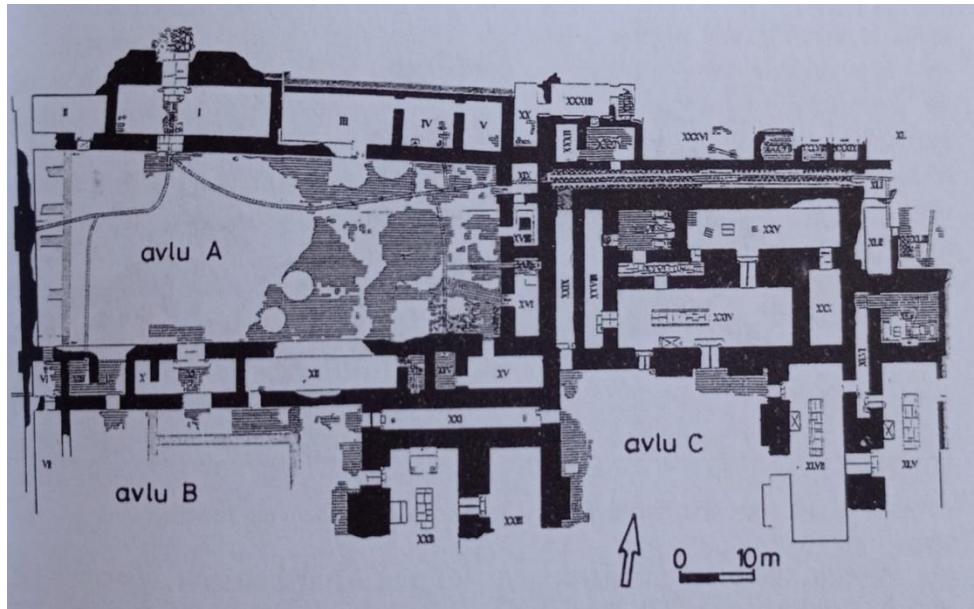
EKLER

Resim 1. Kalhu II. Aşur-nasir-apli Saray Planı.



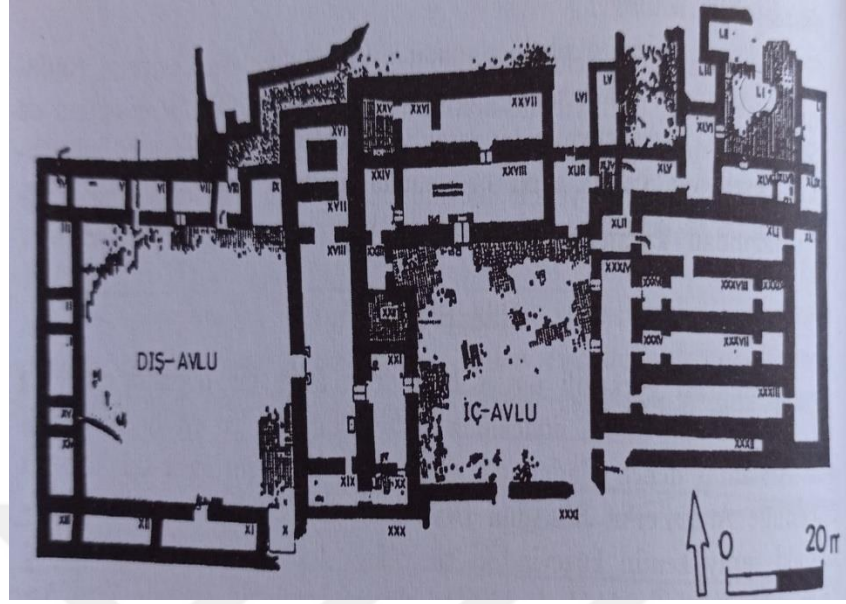
Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı I Mimarlık, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, s. 47.

Resim 2. Til-Barsip Saray Planı.



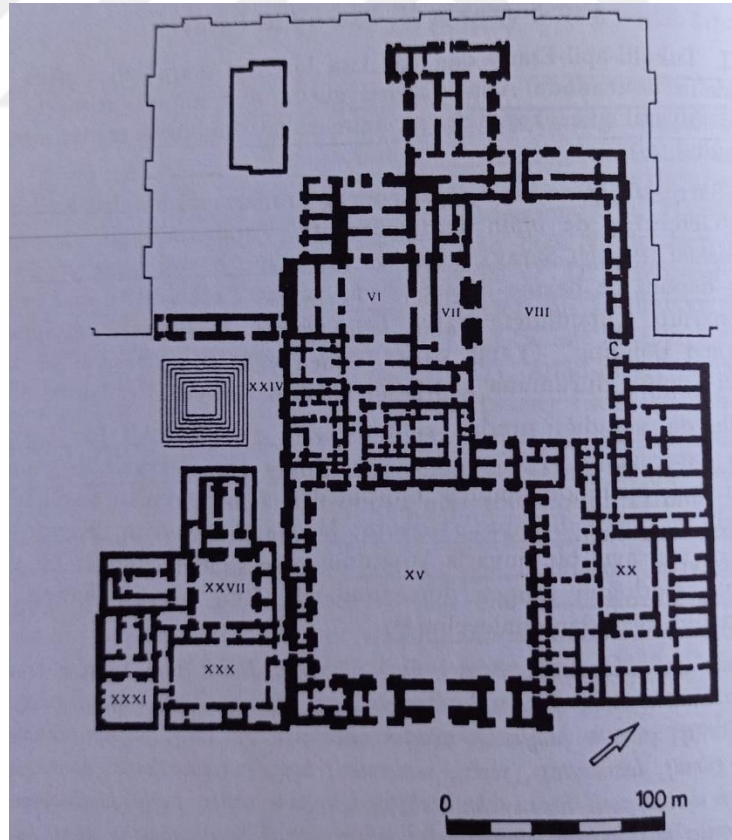
Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı I Mimarlık, s. 63.

Resim 3. Hadatu Saray Planı.



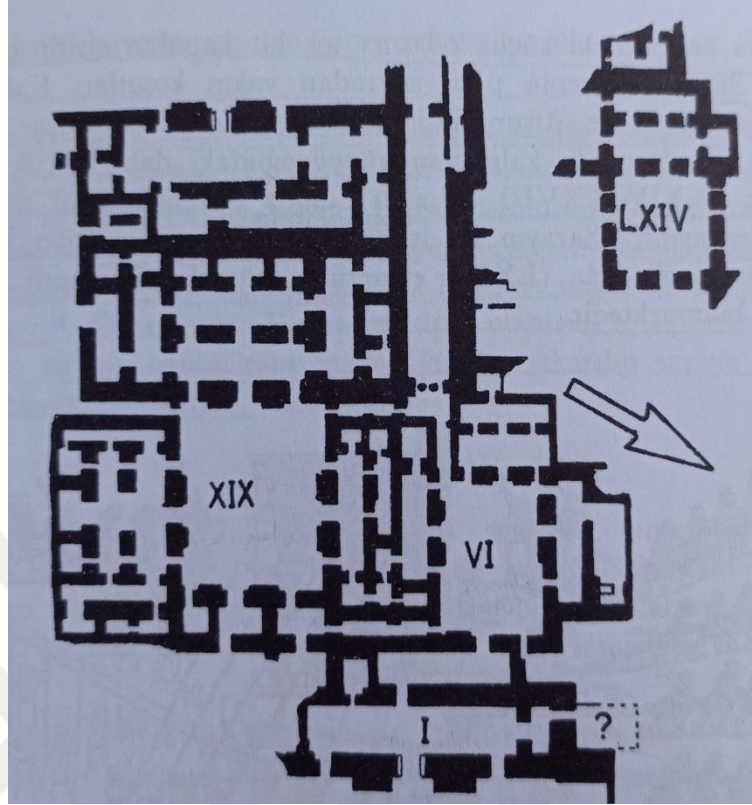
Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı I Mimarlık, s. 68.

Resim 4. Dur-Šarrukin II. Šarru-kin Saray Planı.



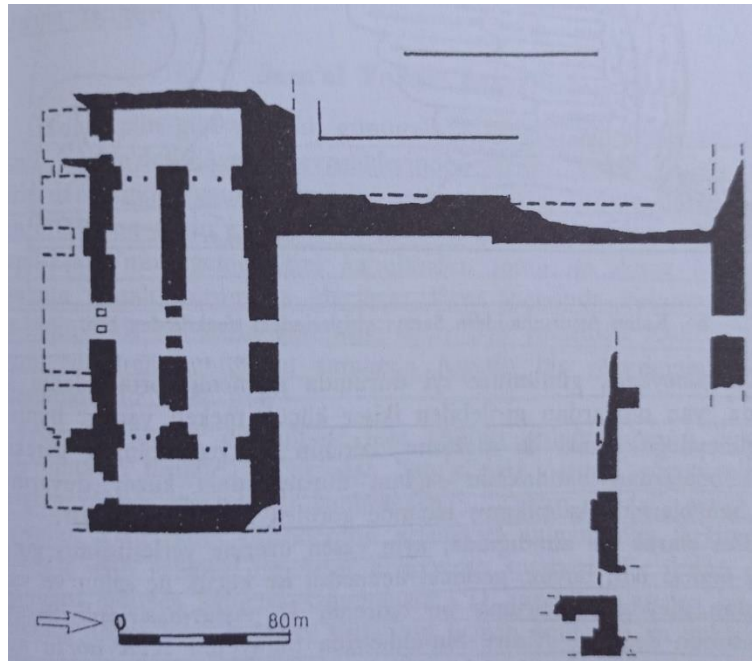
Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı I Mimarlık, s. 74.

Resim 5. Sin-ahhe-riba Saray Planı.



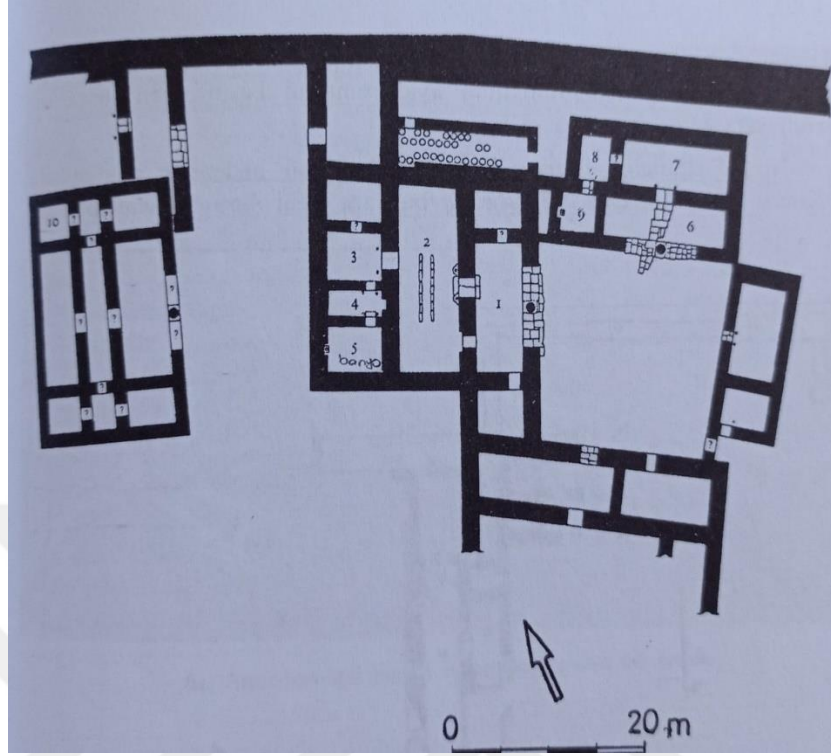
Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı I Mimarlık, s. 93.

Resim 6. Kalhu Aşur-ahha-iddin Saray Planı.



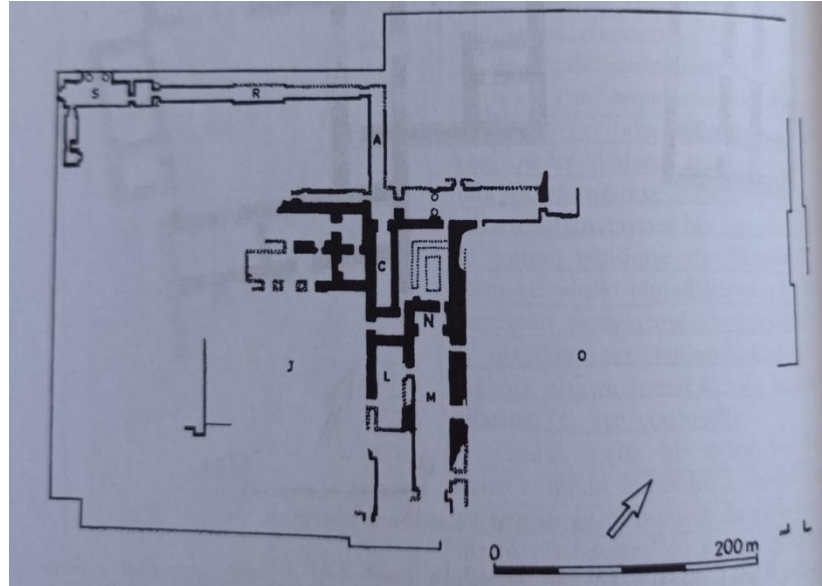
Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı I Mimarlık, s. 96.

Resim 7. Sam'al Yukarı Saray Planı.



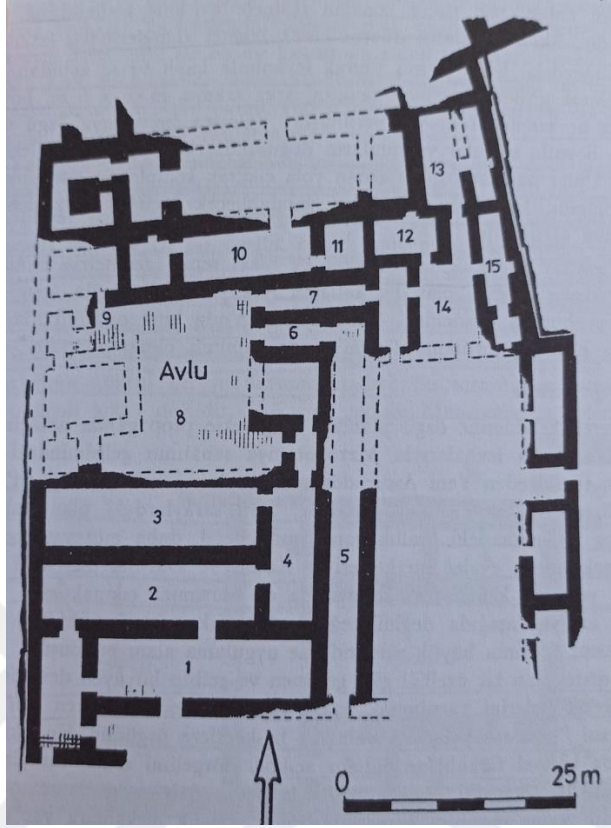
Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı I Mimarlık, s. 101.

Resim 8. Aşurbanipal Saray Planı.



Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı I Mimarlık, s. 102.

Resim 9. Kalhu Kent Saray Planı.



Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı I Mimarlık, s. 105.

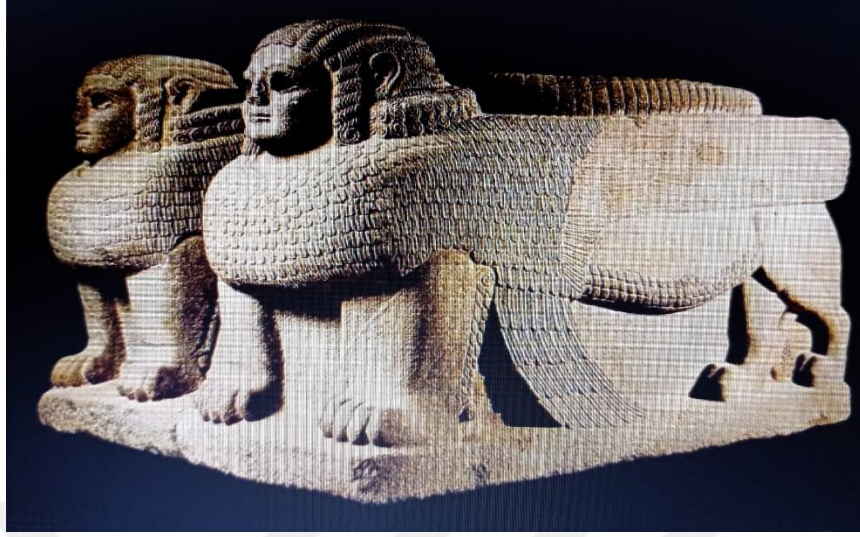
Resim 10. Sola bakan kanatlı insan başlı boğa, koruyucu ruh lamassu, sarayın taht odasına girişlerde yer almaktadır. © The Trustees of the British Museum lisansı ile korunmaktadır.



British Muesum. Müze Numarası: 118872. Kayıt Numarası: 1850, 1228.2. Buluntu Yeri: Nimrud, Kuzeybatı Sarayı. Hafır: Sir Austen Henry Layard, Yıl: 1850.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1850-1228-2

Resim 11. Hitit saraylarında bulunan karışık yaratık.



Kaynak: A. Muhibbe Darga, **Hitit Sanatı**, İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, 1992, s. 290.

Resim 12. Mısır sfenksi.



Kaynak: Afet İnan, **Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020, s. 319.

Resim 13. Kartal başlı koruyucu ruhlar, kral II. Aşur-nasir-apli ve hayat ağacının betimlendiği panodan bir kesit. © The Trutees of the British Museum lisansı ile korunmaktadır.



British Museum. Müze Numarası: 124531. Kayıt Numarası: 1849,0502.15. Buluntu Yeri: Nimrud Kuzeybatı Sarayı. Hafir: Sir Austen Henry Layard, Yıl: 1849.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1849-0502-15

Resim 14. Kralın geriye dönerek ok atma sahnesi betimlenmiştir. © The Trutees of the British Museum lisansı ile korunmaktadır.



British Museum. Müze Numarası: 124534. Kayıt Numarası: 1847, 0623.11. Buluntu Yeri: Nimrud, Kuzeybatı Sarayı. Hafir: Sir Austen Hnery Layard, Yıl: 1847.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1847-0623-11

Resim 15. Kralın misafirleri karşılaması.



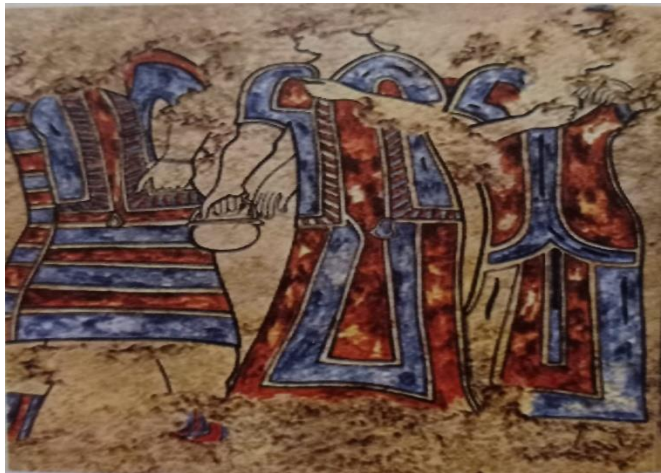
Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı II Resim, s. 103.

Resim 16. Asur askerinin düşmanı öldürmesi.



Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı II Resim, s. 104.

Resim 17. Esir kadınlar.



Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı II Resim, s. 104.

Resim 18. Suriyeli beyin teslim olması.



Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı II Resim, s. 103.

Resim 19. Kralın Sakallı Figürü Selamlaması.



Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı II Resim, s. 78.

Resim 20. Babil zaferini betimlenen bu sahnede Asur askerlerinin kobaşı ile kapıları zorladığını ve kesilen hurma ağaçlarını görmekteyiz. © The Trutees of the British Museum lisansı ile korunmaktadır.



British Museum. Müze Numarası: 118902. Kayıt Numarası: 1848,1104.7. Buluntu Yeri: Irak, Kuzey Nimrud Orta Saray. Hafir: Sir Austen Henry Layard, Yıl: 1848.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1848-1104-7

Resim 21. Babil zaferinden sonra ele geçen ganimetlerin taşınması sahnelenmiştir. © The Trutees of the British Museum lisansı ile korunmaktadır.



British Museum. Müze Numarası: 118882. Kayıt Numarası: 1849,0502.6. Buluntu Yeri: Irak, Kuzey Nimrud Orta Saray. Hafir: Sir Austen Henry Layard, Yıl: 1849.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1849-0502-6

Resim 22. Ele geçen Ganimetleri Asur askerleri sayımını yapıp kayıt altına almaktadır.

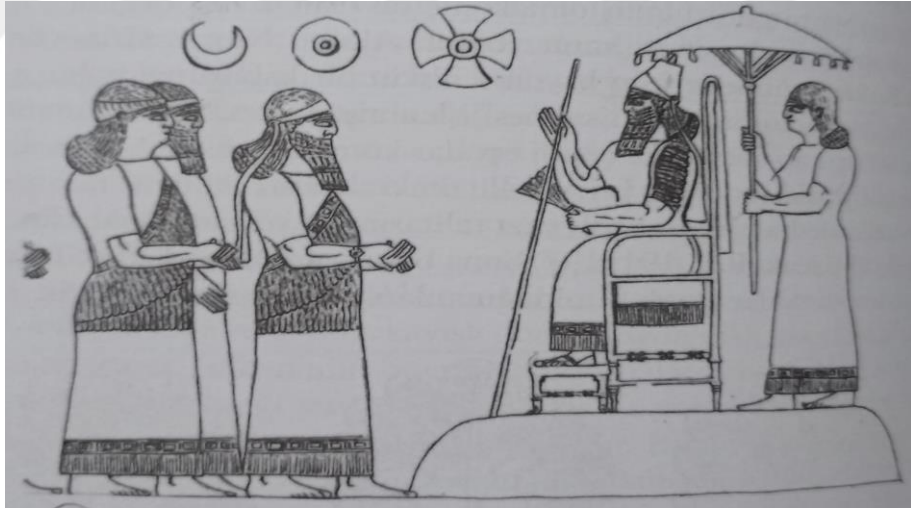
© The Trutees of the British Museum lisansı ile korunmaktadır.



British Museum. Müze Numarası: 124956. Kayıt Numarası: 1856,0909.1. Buluntu Yeri: Nineveh, Güneybatı Sarayı. Hafirler: Hormuzd Rassam, William Kennett Loftus, John George Taylor ve Sir Henry Creswicke Rawlinson, Yıl: 1856.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-1_4

Resim 23. Kral ve Tanrılar.



Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı II Resim, s. 82.

Resim 24. Kısa kollu ve püsküllü bir örtü giyen Arap kraliçesinin iki kolunda üç bilezik bulunurken teslimiyet belirtisi olarak sol elini alnına koymuş şekilde betimlenmiştir. ©

The Trustees of the British Museum lisansı ile korunmaktadır.



British Museum. Müze Numarası: 118901. Kayıt Numarası: 1849,1222.15. Buluntu Yeri: Irak, Kuzey Nimrud Orta Saray. Hafir: Sir Austen Hnery Layard, Yıl: 1849.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1849-1222-15

Resim 25. Asur ordusundaki Anadolu askerler ve düşmanın kazığa oturtulması betimlenmiştir. Bu sahnede Asur ordusu iki taraftan şehre saldırmakta ve düşmanları kazığa oturtup bazılarının ise kellesi alınmaktadır. © The Trustees of the British Museum lisansı ile korunmaktadır.



British Museum. Müze Numarası: 115634. Kayıt Numarası: 1880,0130.7. Buluntu Yeri: Irak, Kuzey Nimrud Orta Saray. Hafir: Sir Austen Henry Layard, Yıl: 1848.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1848-1104-4

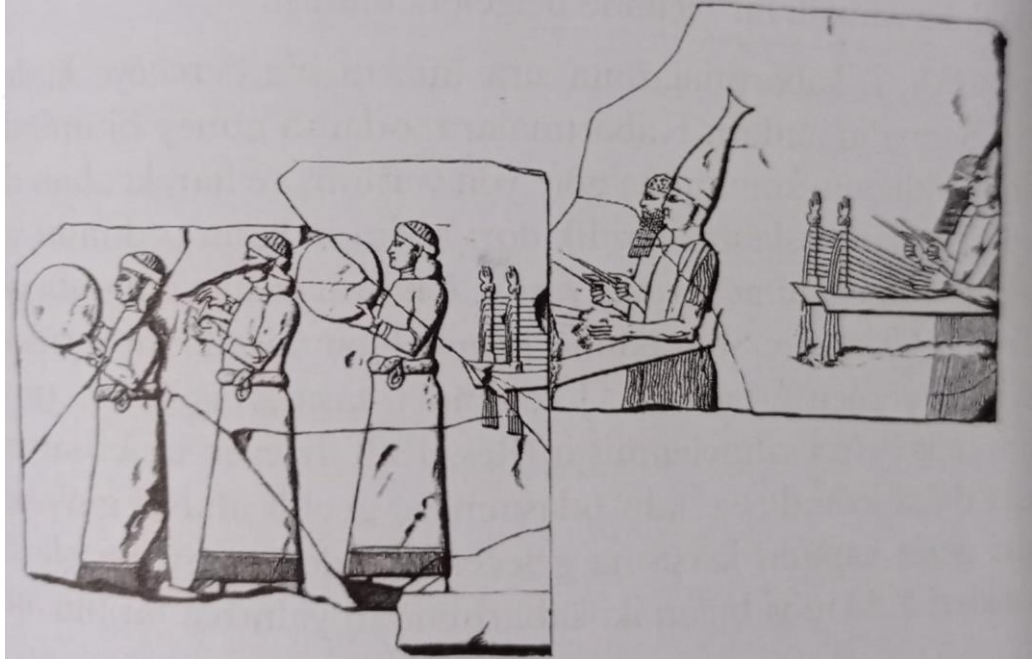
Resim 26. Hakimiyet altına alınan bölge Tanrılarının taşınması betimlenmiştir. © The Trustees of the British Museum lisansı ile korunmaktadır.



British Museum. Müze Numarası: 118934. Kayıt Numarası: 1884,0726.1. Buluntu Yeri: Nimrud, Güneybatı Sarayı. Hafir: Sir Austen Henry Layard, Yıl: 1884.

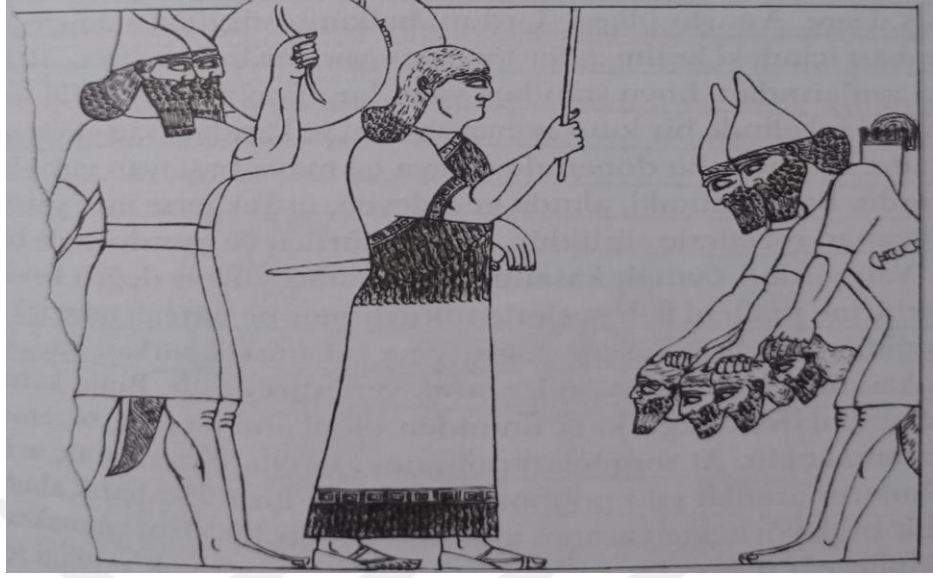
https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1884-0726-1

Resim 27. Müzisyen korusu ve Rahip müzisyen.



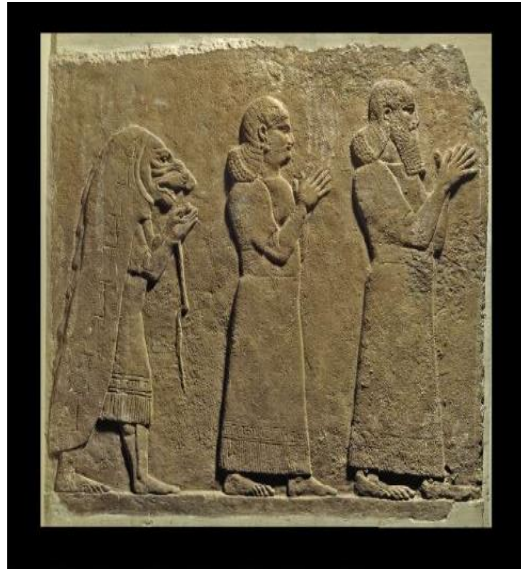
Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı II Resim, s. 155.

Resim 28. Düşman kellelerinin sayımı.



Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı II Resim, s. 85.

Resim 29. Zafer kutlama sahnesinden bir kesittir. Sağda el çırpıp şekil betimlenen iki figür Asur saraylısı olup, aslan postunun altında ve elinde bir kamçı tutan soldaki figürün bir asker olduğu tahmin edilmektedir. © The Trustees of the British Museum lisansı ile korunmaktadır.



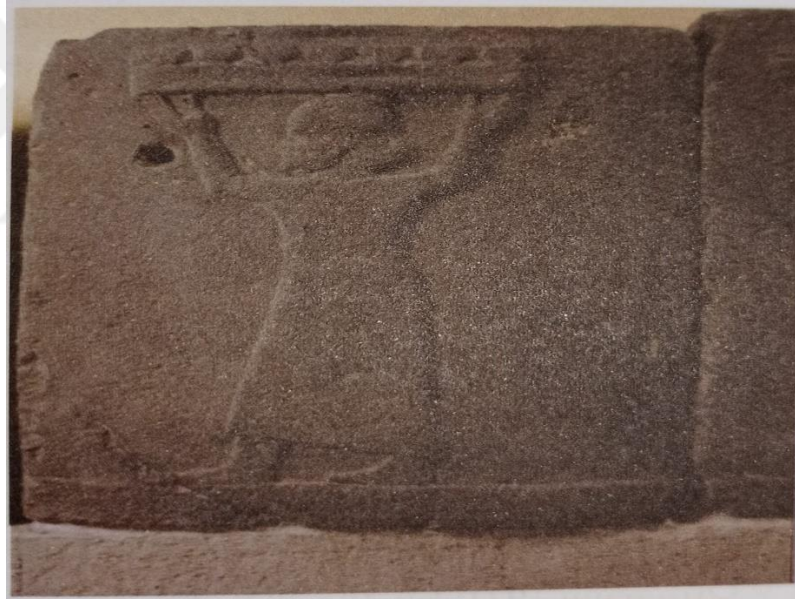
British Museum. Müze Numarası: 136773. Kayıt Numarası: 1976,0201.1. Buluntu Yeri: Irak, Kuzey Nimrud Orta Saray. Hafir: Richard David Barnett ve Thomas M. Falkner, Yıl: 1976. https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1976-0201-1

Resim 30. Kralın tören alayına gidişi.



Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı II Resim, s. 96.

Resim 31. Elçilerin ganimetler sunması.



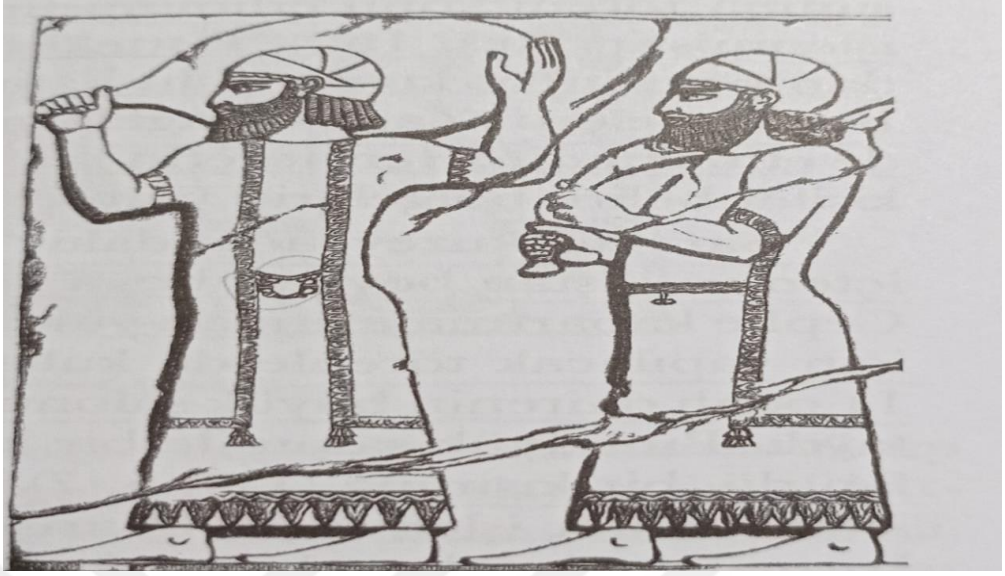
Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı II Resim, s. 99.

Resim 32. Karşılıklı bakan Lamassu ve Gılgamış figürü



Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı II Resim, s. 119.

Resim 33. Midasın elçileri.



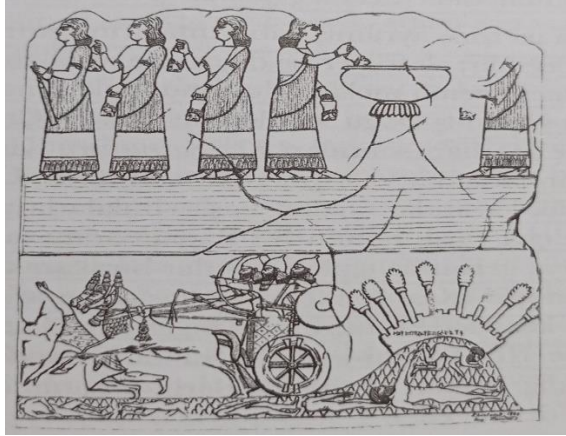
Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı II Resim, s. 129.

Resim 34. Dur-şarru-kin saray inşası için taşınan keresteler.



Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı II Resim, s. 123.

Resim 35. Bagaia kentinin alınması.



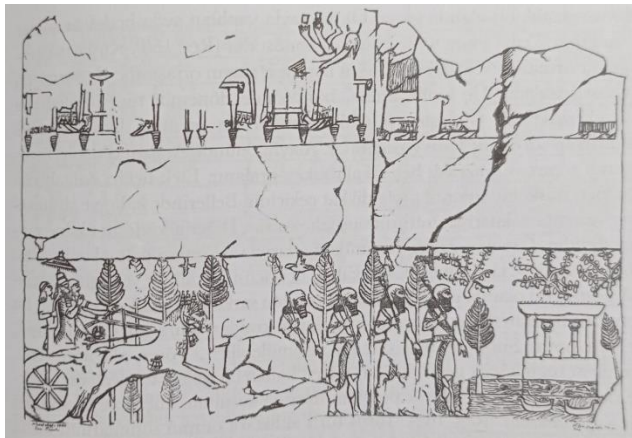
Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı II Resim, s. 129.

Resim 36. Samaria savaşında Ele geçen esirler.



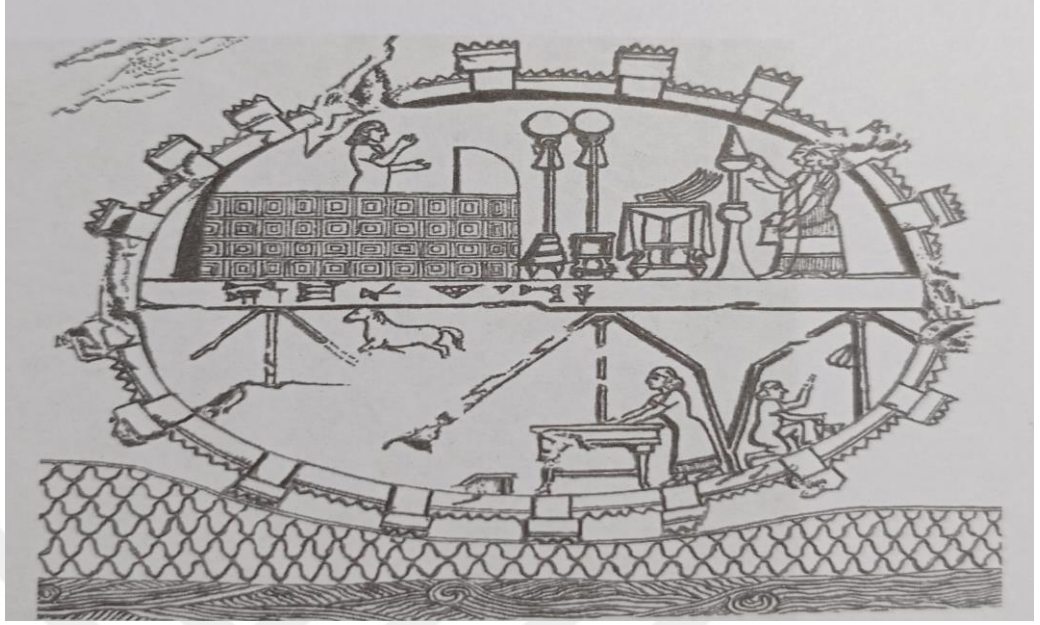
Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı II Resim, s. 134.

Resim 37. Kralın ormanda avı.



Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı II Resim, s. 135.

Resim 38. Šarrukin'in yuvarlak ordugâhı.



Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı II Resim, s. 139.

Resim 39. Kıvrık saçlı koruyucu ruh olan lamhu'nun ayakları çıplak olup püsküllü kısa bir etek giymiştir. © The Trustees of the British Museum lisansı ile korunmaktadır.



British Museum. Müze Numarası: 124792. Kayıt Numarası: 1851,0902.15. Buluntu Yeri: Nineveh, Güneybatı Sarayı. Hafir: Sir Austen Henry Layard, Yıl: 1851.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1851-0902-15

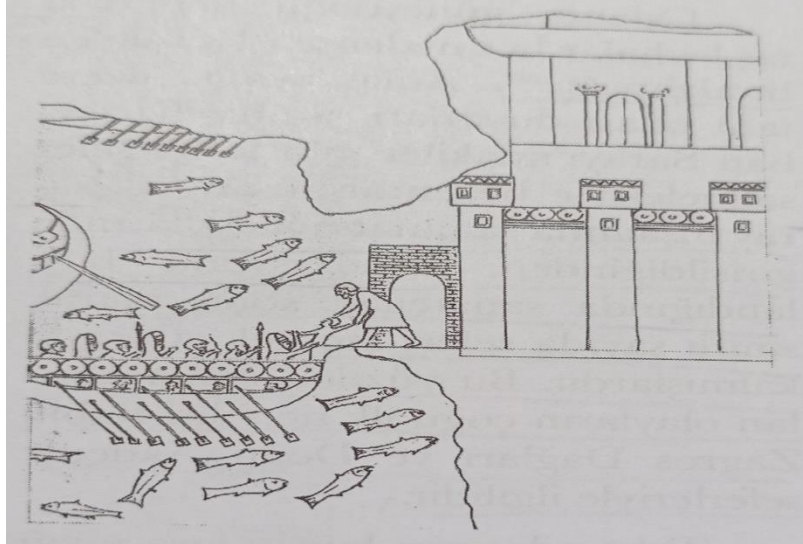
Resim 40. Sağa doğru bakan pençeli ve aslan başlı koruyucu ruh. © The Trustees of the British Museum lisansı ile korunmaktadır.



British Museum. Müze Numarası: 118932. Kayıt Numarası: 1856,0909.11. Buluntu Yeri: Nineveh, Güneybatı Sarayı. Hafirler: Hormuzd Rassam, William Kennett Loftus, John George Taylor ve Sir Henry Creswicke Rawlinson, Yıl: 1856.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-11

Resim 41. Deniz kenarındaki kentin alınması.



Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı II Resim, s. 157.

Resim 42. Taş ocağından çıkarılan Lamassu'nun Asur sarayına götürülüşü betimlenmektedir. © The Trutees of the British Museum lisansı ile korunmaktadır.



British Museum. Müze Numarası: 124823. Kayıt Numarası: 1851,0902.3. Buluntu Yeri: Nineveh, Güneybatı Sarayı. Hafır: Sir Austen Henry Layard, Yıl: 1851.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1851-0902-3

Resim 43. Koruyucu insan başlı aslan. © The Trutees of the British Museum lisansı ile korunmaktadır.



British Museum. Müze Numarası: 90984. Kayıt Numarası: .90984. Buluntu Yeri: Nimrud, Güneybatı Sarayı. Hafır: Sir Austen Henry Layard, Yıl: 1849.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_-90984

Resim 44. Ulai Irmağının kıyısında gerçekleşen Elam savaşı. © The Trutees of the Britis Museum lisansı ile korunmaktadır.



Britis Museum. Müze Numarası: 124801, c. Kayıt Numarası: 1851,0902.8.c. Buluntu Yeri: Nineveh, Güneybatı Sarayı. Hafir: Sir Austen Henry Layard, Yıl: 1851.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1851-0902-8-c

Resim 45. Elam kralı Teumman savaş sırasında kaçmaya çalışır fakat bir okla vurulmaktadır. Sonra ise Asur askerleri Teumman'ı öldürmek için gürz ve balta kullanmaktadırlar. Asurlu asker Teumman'ın şapkasını yerden alırken diğer asker de Teumman'ın kafasını havada sallamaktadır. © The Trutees of teh British Muesum lisansı ile korunmaktadır.



British Museum. Müze Numarası: 124801, c. Kayıt Numarası: 1851,0902.8.c. Buluntu Yeri: Nineveh, Güneybatı Sarayı. Hafir: Sir Austen Henry Layard, Yıl: 1851.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1851-0902-8-c

Resim 46. Hançerleri ve gürzleriyle kötü güçlere karşı koruma sağlayan iki koruyucu Ugallu Aslan başlı, ayakları kartal pençeli ve uzun kulaklı şeklinde betimlenmiştir. ©

The Trustees of the British Museum lisansı ile korunmaktadır.



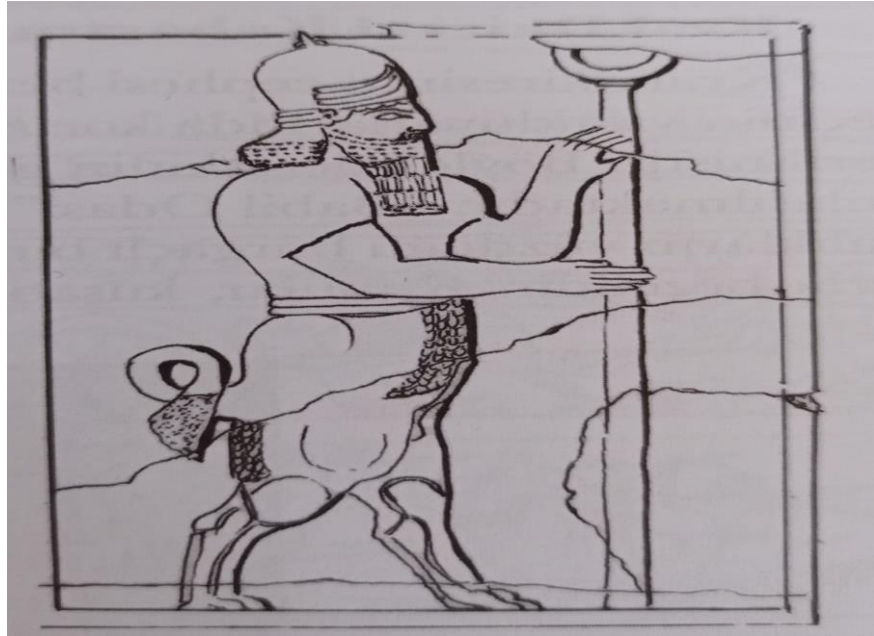
British Museum: Müze Numarası: 118912. Kayıt Numarası: 1856,0909.25. Bulunduğu

Yer: Ninive, Kuzey Sarayı. Hafirler: Hormuzd Rassam, Sir Henry Creswicke

Rawlinson, WilliamKennett Loftus ve John George Taylor, Yıl: 1856.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-25

Resim 47. İnsan hayvan karışımı yaratık.



Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı II Resim, s. 193.

Resim 48. Aşurbanipal Elam kralı Teumman'ın kellesini aldıktan sonra zaferini eşi Libbāli-šarrat ile kutlamaktadır. Teumman'ın kellesi sol tarafta bulunan ağaca asılı bir şekildedir. © The Trutees of the British Museum lisansı ile korunmaktadır.



British Museum. Müze Numarası: 124920. Kayıt Numarası: 1856, 0909.53. Buluntu Yeri: Nineveh, Kuzey Sarayı. Hafirler: Hormuzd Rassam, Sir Henry Creswicke Rawlinson, William Kennett Loftus ve John George Taylor, Yıl: 1856.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-53

Resim 49. Arabada kral Aşurbanipal ve yanında iki görevli yer almaktadır. Bu sahnede görevliler mızrakla aslanı tutarak kralın aslanı öldürmesini sağlamaktadır. © The Trutees of the British Museum lisansı ile korunmaktadır.



British Musum. Müze Numarası: 124851. Kayıt Numarası: 1856, 0909.15. Buluntu Yeri: Nineveh, Kuzey Sarayı. Hafirler: Hormuzd Rassam, Sir Henry Creswicke Rawlinson, William Kennett Loftus ve John George Taylor, Yıl: 1856.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-15_7

Resim 50. Arkasında atlı askeri olan kral Aşurbanipal aslanı hançeri ile öldürmektedir.

© The Trustees of the British Museum lisansı ile korunmaktadır.



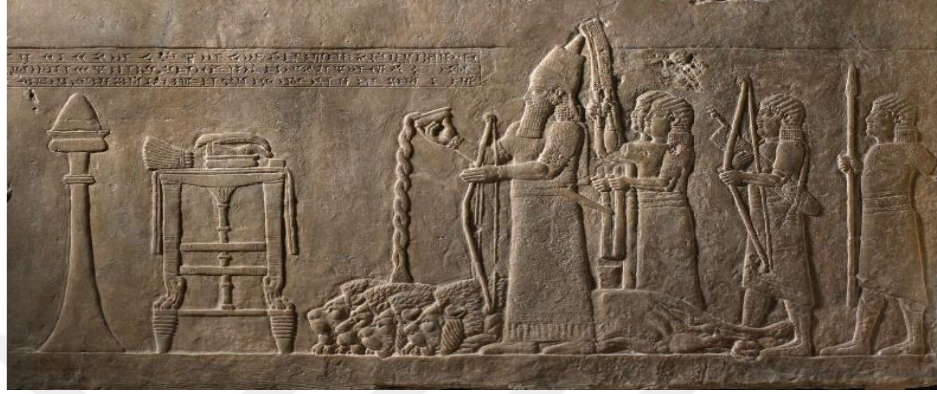
British Museum. Müze Numarası: 124879. Kayıt Numarası: 1856, 0909.48. Buluntu Yeri: Nineveh, Kuzey Sarayı. Hafirler: Hormuzd Rassam, Sir Henry Creswicke Rawlinson, William Kennett Loftus ve John George Taylor, Yıl: 1856.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-48_3

Resim 51. Kafeslerden teker teker çıkan aslanların vurulduğunda çektiği ıstırap betimlenmiştir. © The Trustees of the British Museum lisansı ile korunmaktadır.



British Museum. Müze Numarası: 124856. Kayıt Numarası: 1856,0909.15. Buluntu Yeri: Ninive, Kuzey Sarayı. Hafirler: Hormuzd Rassam, Sir Henry Creswicke Rawlinson, William Kennett Loftus ve John George Taylor, Yıl: 1856.
https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-15_2

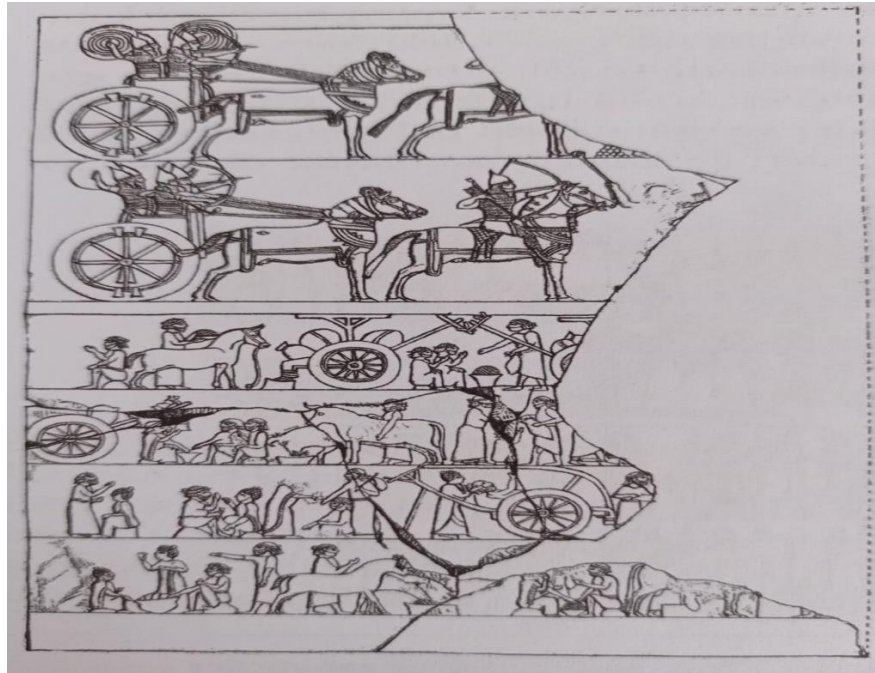
Resim 52. Kral aslan avı sonrasında yanında hizmetlileri ile beraber av sunusu gerçekleştirmektedir. Burada kral elindeki kâsenin içinde bulunan şarabı dört aslanın üzerine dökerek sunusunu gerçekleştirmektedir. © The Trutees of the British Museum lisansı ile korunmaktadır.



British Museum. Müze Numarası: 124886. Kayıt Numarası: 1856, 0909.51. Buluntu Yeri: Nineveh Kuzey Sarayı. Hafirler: Hormuzd Rassam, John George Taylor, William Kennett Loftus ve Sir Henry Creswicke Rawlinson, Yıl: 1856.

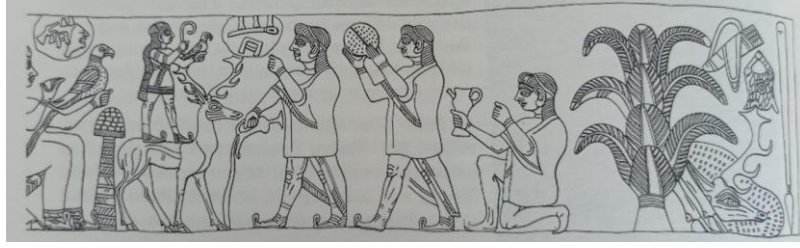
https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-51_1

Resim 53. Molada olan Elamlı tutsaklar.



Kaynak: Veli Sevin, Yeni Asur Sanatı II Resim, s. 208.

Resim 54. Hititlerde hayat ağacı.



Kaynak: Ahmet Ünal, **Hititler Devrinde Anadolu II**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003, s. 174.

Resim 55. Mısırlılarda hayat ağacı.



Kaynak: Afet İnan, **Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti**, s. 224.

Resim 56. Hititlerde müzik.



Kaynak: A. Muhibbe Darga, **Hitit Sanatı**, s. 282.

Resim 57. Mısırlarda müzik.



Kaynak: Afet İnan, **Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti**, s. 331.

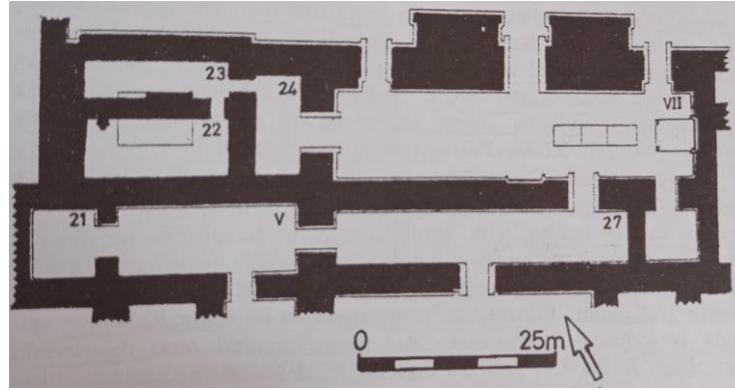
Resim 58. Ninive’de su kemeri vasıtasıyla sunalan bir Asur bahçesi. © The Trustees of the British Museum lisansı ile korunmaktadır.



British Museum. Müze Numarası: 124939, a. Kayıt Numarası: 1856,0909.36. Buluntu Yeri: Nineveh, Kuzey Sarayı. Hafirler: Hormuzd Rassam, Sir Henry Creswicke Rawlinson, William Kennett Loftus ve John George Taylor, Yıl: 1856.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-36_1

Resim 59. Taht odası.



Kaynak: Veli Sevin, Asur Resim Sanatı II Resim, s. 77.

Resim 60. Kütüphane.



Kaynak: Oday Abdullah Ahmed Sami Al-Dabooni, Musul ve Çevresinde ArkeolojikTahribat, Restorasyon ve Bakım Önerileri, Yüksek Lisans Tezi, 2017, s. 116.

Resim 61. Baş aşçı Tuli'nin mührü.



Kaynak: Adelheid Otto, "Professional Women and Women at Work in Mesopotamiaand Syria (3rd and early 2nd millennia BC): The (rare) Information From Visual Images", Brigitte Lion and Cécile Michel (ed.), **The Role of Women in Work and Society in the Ancient Near East** (112-148), Berlin: De Gruyter, 2016, s. 133.

Resim 62. Kraliçe tacı.



Kaynak: H. Hande Duymuş Floriotı, Çivi Yazılı Metinler ve Arkeolojik Kaynaklar Işığında Asur İmparatorluk Dönemi Kraliçeleri, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015, s. 44.

Resim 63. Kraliçe küpesi.



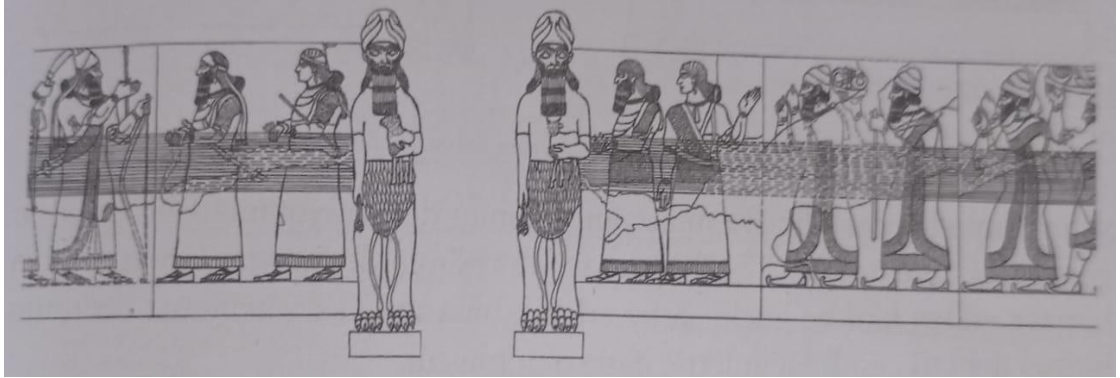
Kaynak: H. Hande Duymuş Floriotı, Çivi Yazılı Metinler ve Arkeolojik Kaynaklar Işığında Asur İmparatorluk Dönemi Kraliçeleri, s. 46.

Resim 64. Kraliçe mührü.



Kaynak: H. Hande Duymuş Floriotı, Çivi Yazılı Metinler ve Arkeolojik Kaynaklar Işığında Asur İmparatorluk Dönemi Kraliçeleri, s. 47.

Resim 65. Kralın yabancı elçileri karşılaması.



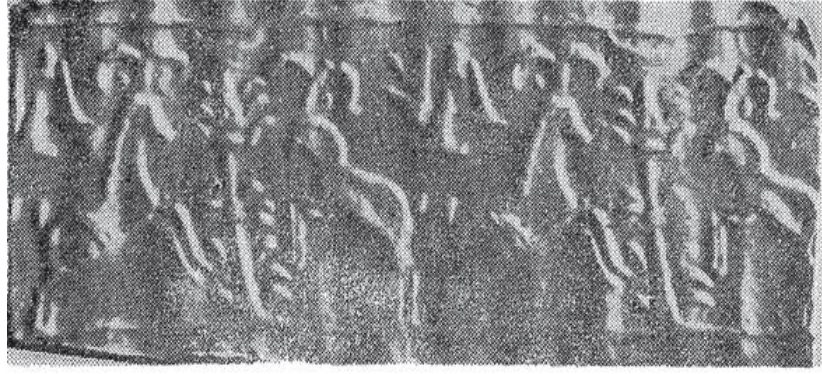
Kaynak: Veli Sevin, Asur Resim Sanatı II Resim, s. 31.

Resim 66. Kralın gelen hediyeleri kabul etmesi.



Kaynak: Veli Sevin, Asur Resim Sanatı II Resim, s.121.

Resim 67. Urartular’da hayat ağacı.



Kaynak: Oktay Belli, “Urartular ’da Hayat Ağacı İnancı”, **Anadolu Araştırmaları**, Cilt 0, Sayı 8, 2011, s. 247.